ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Мельник Л. Ю.,
д.е.н., професор, професор кафедри Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН
Дацій О. І.,
д.е.н., професор, заслужений працівник освіти України

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:
Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»
Васильєва Н. К., д.е.н., професор, завідувач кафедри Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
Вініченко І. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
Гудзинський О. Д., д.е.н., професор, професор кафедри Національного університету біотехнологій і природокористування
Іванюта В. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
Кадієвський В. А., д.е.н., професор, професор кафедри завідувач кафедри Державної академії статистики, обліку і аудиту
Коренюк П. І., д.е.н., доцент, професор кафедри Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
Крисанов Д. Ф., д.е.н., професор, провідний науковий співробітник відділу ДУ «Інститут економіки та прогнозування» НАН України
Малік М. Й., д.е.н., професор, завідувач відділу ННЦ «Інститут аграрної економіки НААН України»
Плаксієнко В. Я., д.е.н., професор, завідувач кафедри Полтавської державної аграрної академії
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Ульянченко О. В., член.кор. НААН України, д.е.н., професор, професор кафедри Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва
Чупіс А. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Сумського національного аграрно-економічного університету

Свідоцтво КВ № 17595-6445ПР від 28.03.2011 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Засновники:
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет, ТОВ "ДКС Центр"

Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Адреса редакції:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Телефон: (044) 223-26-28, (044) 537-14-33
Телефон/факс: (044) 458-10-73
www.agrosvit.info
E-mail: economy_2008@ukr.net

Відділ реклами: Чурсіна А. М.
Коректор: Строганова Г. М.
Комп'ютерна верстка: Полулященко А. В.
Технічне забезпечення: Дідук Б. Б.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції. Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

АГРОСВІТ

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 8 квітень 2016 р.

У НОМЕРІ:

Фурдичко О. І., Шкуратов О. І.
Стратегічне управління екологічною безпекою в аграрному секторі 3
Мельник Л. Ю., Васильєв С. В., Олексюк В. О.
Стан і перспективи трансформації особистих селянських господарств у агробізнесові господарства 9
Мороз О. В., Карачина Н. П., Вакар Т. В., Кравчук О. Ю.
Ідентифікація опортуністичних моделей поведінки та відповідних суспільних втрат в аграрній сфері України ... 15
Великий Ю. В.
Науково-технічний потенціал машинобудування України 24
Кривець Ю. М.
Функції, завдання, складники та структура механізму формування корпоративного управління 29
Тодорюк С. І., Кутаренко Н. Я.
Детермінанти сталого розвитку в органічному сільському господарстві України 34
Богуславський Є. І., Горяник О. В.
Диверсифікація сільськогосподарського виробництва .. 40
Замора О. І., Ярема Л. В.
Особливості розвитку та значення домогосподарства як суб'єкта економічної системи 48
Туболець К. Г.
Маркетингові дослідження як важливий елемент оцінки системи управління маркетинговими послугами підприємств з виробництва та перероблення сільськогосподарської продукції 53
Нікітченко Т. О.
Стан і тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств Київської області 57
Ступень Н. Р.
Еколого-економічні детермінанти ефективності використання і відтворення земельних ресурсів агросфери 61
Гринь В. І.
Стратегічні напрями державної підтримки підвищення конкурентоспроможності галузей аграрного виробництва 69

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ
(постанова президії ВАК України № 1-05/2 від 27.05.2009 р., наказ ВАК України № 340 від 21.04.2011 р. «Про внесення змін до переліку наукових фахових видань України», наказ Міністерства освіти і науки України № 1528 від 29.12.2014)

Рекомендовано до друку
Вченою радою Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету 28 квітня 2016 р.

Підписано до друку 28.04.16 р.
Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 10,5. Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний. Замовлення № 2804/2.
Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

© АгроСвіт, 2016

АГРОСВІТ

№ 8 / 2016

CONTENTS:

Furdychko O., Shkuratov O.
STRATEGIC MANAGEMENT OF ENVIRONMENTAL SAFETY IN THE AGRICULTURAL SECTOR 3
Melnik L., Vasil'ev S., Oleksuk V.
THE CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR TRANSFORMATION OF PERSONAL PEASANT FARMS IN THE AGRICULTURAL BUSINESS ECONOMY 9
Moroz O., Karachyna N., Vakar T., Kravchuk O.
IDENTIFICATION OPORTUNISTICHNIH BEHAVIORS AND RELEVANT SOCIAL LOSSES IN AGRICULTURE UKRAINE 15
Velykyy Yu.
SCIENTIFICANDTECHNICALPOTENTIALOFMECHANICALENGINEERINGIN UKRAINE 24
Krivets Yu.
FUNCTIONS, OBJECTIVES, COMPONENTS AND STRUCTURE OF THE MECHANISM OF FORMATION OF CORPORATE GOVERNANCE 29
Todoriuk S., Kutarenko N.
SUSTAINABLE DEVELOPMENTDETERMINANTS IN ORGANIC FARMING OF UKRAINE 34
Bohuslavskiy E., Goryanik O.
DIVERSIFICATION OF AGRICULTURAL PRODUCTION 40
Zamora O., Yarema L.
THE FEATURES AND A SIGNIFICANCE OF THE HOUSEHOLD ECONOMIC SYSTEM AS A SUBJECT 48
Tubolets E.
MARKETING RESEARCH AS IMPORTANT ELEMENT OF EVALUATION SYSTEM MARKETING SERVICES ENTERPRISE FOR THE PRODUCTION AND PROCESSING OF AGRICULTURAL PRODUCTS 53
Nikitchenko T.
THE STATE AND TRENDS OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISES OF KYIV REGION 57
Stupen N.
ECOLOGICAL AND ECONOMIC DETERMINANTS OF THE APPLICATION AND REPRODUCTION EFFICIENCY OF THE AGROSPHERE LAND RESOURCES 61
Grin V.
STRATEGIC DIRECTIONS OF THE STATE SUPPORT OF COMPETITIVENESS OF AGRARIAN PRODUCTION BRANCHES ... 69

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ

— У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).

— Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад (мовою статті та англійською мовою).

— Назва статті (регистр – «Как в предложениях») мовою статті та англійською мовою.

— Анотація мовою статті та англійською мовою.

— Ключові слова (5—8 слів) мовою статті та англійською мовою.

— Текст статті.

У статті, згідно постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1, повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обгрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі; список використаних джерел (оформлюється за новими вимогами, які опубліковані у Бюлетні ВАК України, № 3, 2008).

Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком той же список літератури **(References) в романському алфавіті (harvard reference system)**, повторюючи в ньому всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні

— Обсяг рукопису — 15—25 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.

— Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman) у вигляді файла з розширенням .doc або .rtf для Microsoft Word (версія 97-2003). Файли статті обов'язково повинні бути збережені в форматі .doc або .rtf.

— Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у чорно-білому вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених в програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

— Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

УДК 631.15: 502.33: 502.5

О. І. Фурдичко,
академік НААН, д. е. н., професор, директор,
Інститут агроекології і природокористування НААН, м. Київ
О. І. Шкуратов,
к. е. н., с. н. с., завідувач відділу економіки природокористування в агросфері,
Інститут агроекології і природокористування НААН, м. Київ

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

O. Furdychko,
Academician of NAAS, Doctor of Economic Sciences, Professor
Director Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS, Kyiv
O. Shkuratov,
Ph.D. in Economics, Senior Research Fellow Head of the Division of Environmental Economics
in the Agrosphere Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS, Kyiv

STRATEGIC MANAGEMENT OF ENVIRONMENTAL SAFETY IN THE AGRICULTURAL SECTOR

У статті визначено сутність стратегічного управління екологічною безпекою в аграрному секторі виробництва. Запропоновано алгоритм формування стратегії забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі з визначенням конкретних етапів: ідентифікація загроз та ризиків екологічної безпеки в аграрному секторі, діагностика її рівня, оцінка впливу загроз та ризиків з урахуванням асиміляційного потенціалу територій, прогнозування сценаріїв та вибір варіанту стратегії управління екологічною безпекою, оцінка ефективності та контроль. На основі індикаторного методу розроблено матрицю рівнів екологічної безпеки аграрного виробництва. Обгрунтовано доцільність застосування сценарного підходу в системі стратегічного управління екологічною безпекою. Це дозволяє приймати гнучкі управлінські рішення, а також відповідні заходи з урахуванням існуючого рівня екологічної безпеки та впливу можливих загроз і ризиків.

This paper deals with the essence of strategic management of environmental safety in the agricultural sector production. The author gives strategy formation algorithm for ensuring environmental safety in the agricultural sector with the definition of specific steps: identification of threats and risks of environmental safety in the agricultural sector, diagnostics of its level, impact assessment of threats and risks taking into account the assimilative capacity of territories, forecasting of scenarios, range of environmental safety management strategy, evaluation of the effectiveness and control. On the basis of indicative method, the agricultural sector environmental safety level matrix has been developed. The feasibility of a scenario approach in the strategic management of environmental safety of the agricultural production was justified. This allows to make flexible management decisions, as well as appropriate measures taking into account the existing level of environmental safety and impact of possible threats and risks.

Ключові слова: екологічна безпека, аграрний сектор, стратегія, управління, вибір, сценарій.
Key words: environmental safety, agricultural sector, strategy, management, range, scenario.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасна стратегія розвитку вітчизняного аграрного виробництва базується на принципах збалансованості та забезпечення інтересів суспільства. У зв'язку з цим проблема забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі протягом багатьох років залишається надзвичайно важливою, перш за все з точки зору збалансованого розвитку агроекосистем. Проте в сучасних умовах будь-яка галузь має потребу в такій трансформації системи управління, яка дозволила б реалізувати програму збалансованого розвитку, підвищила екологічну безпеку за рахунок створення гнучкої системи реагування на зовнішні і внутрішні загрози.

Передплатний індекс 21847

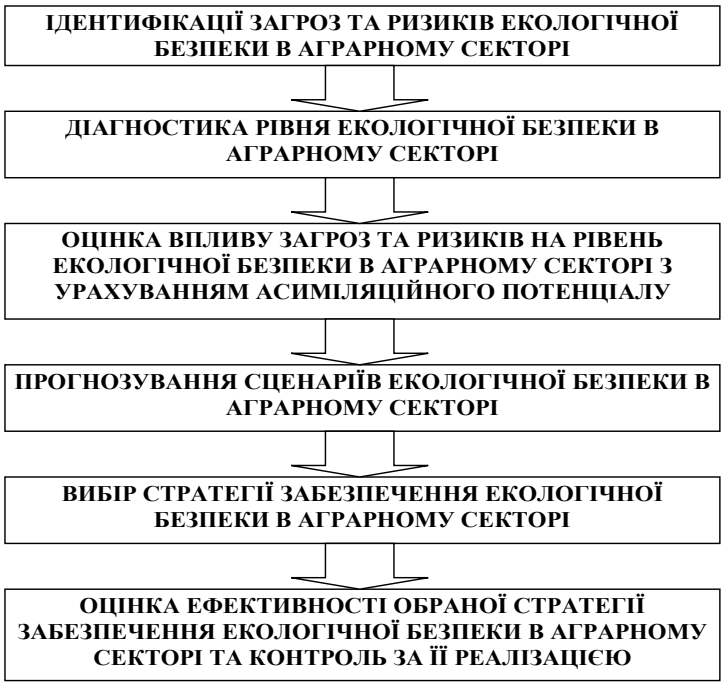

Рис. 1. Етапи стратегічного управління екологічною безпекою в аграрному секторі економіки

Джерело: авторська розробка.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Економічним проблемам екологічної безпеки присвячені роботи багатьох вітчизняних вчених, зокрема: О.Ф. Балацького, В.А. Голяна, І.К. Бистрякова, Б.В. Буркинського, Л.В. Жарової, О.Ф. Савченка, М.С. Самойлік, С.К. Харічкова, О.В. Прокопенко, П.М. Скрипчука, Є.В. Хлобистова та інших. У розв'язання проблем організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки в сільському господарстві важливий внесок зробили О.М. Бородіна, Л.М. Грановська, А.М. Стельмащук, П.Т. Саблук, О.В. Ульянченко, О.І. Фурдичко та ін. Зокрема їх роботи присвячені дослідженню ризиків, проведенню кількісної оцінки рівня екологічної безпеки в сільському господарстві та визначенню напрямів її забезпечення. Проте поза увагою залишається проблема стратегічного забезпечення та інструментів управління екологічною безпекою в сфері сільськогосподарського виробництва.

МЕТОЮ СТАТТІ

Метою статті є обгрунтування інструментарію розробки стратегії управління екологічною безпекою в аграрному секторі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Однією з найважливіших передумов ефективності та дієвості системи забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі є вибір стратегічного курсу, який забезпечуватиме досягнення головної мети цієї системи — стійкого рівня екологічної безпеки. Необхідність формування та вибору стратегій забезпечення екологічної безпеки де термінується економічними реаліями сьогодення нашої держави. Адже відсутність на загальнодержавному та регіональному рівнях виваженого стратегічного курсу забезпечення екологічної безпеки, спрямованого на попередження виникнення дестабілізуючих природну рівновагу чинників, зумовили хаотичність, непослідовність, низьку ефективність екологічної політики, та призвели до загрозливого й небезпечного стану довкілля багатьох регіонів держави [2].

Формування будь-якої стратегії є процесом, який має проходити певні етапи. На нашу думку, стратегія забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі та інструменти стратегічного управління в даній сфері мають передбачати врахування наступних етапів (рис. 1).

Перш за все, у процесі аналізу сучасного стану та розробки стратегічних заходів екологічної безпеки постає потреба в урахуванні загроз та ймовірних ризиків. При виборі стратегії управління екологічною безпекою в аграрному секторі економіки необхідно керуватись рівнем такої безпеки того чи іншого об'єкту.

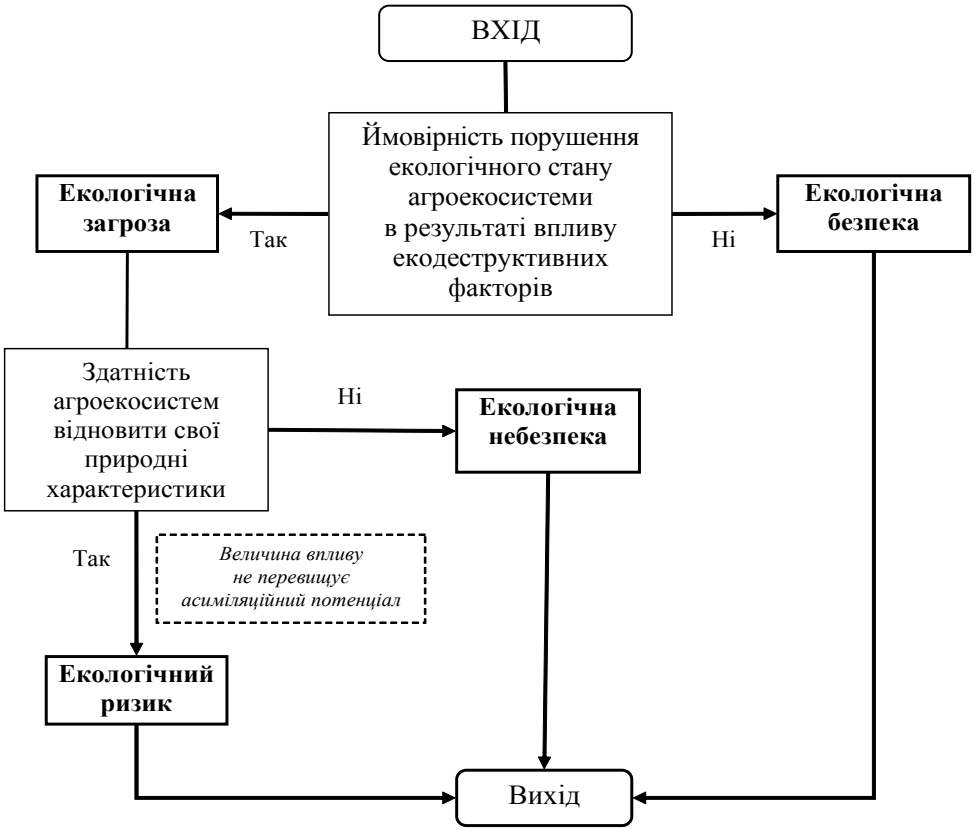

Рис. 2. Алгоритм оцінки факторів впливу на рівень екологічної безпеки в аграрному секторі

Джерело: адаптовано авторами за [2; 4].

Адже саме сучасний стан екологічної безпеки в аграрному секторі, дає можливість сформувати цільові орієнтири в системі її забезпечення. Важливим також є проведення оцінки впливу загроз та ризиків на стан агроекосистем з урахуванням асиміляційного потенціалу території. Тут необхідним є формування алгоритму визначення деструктивних факторів впли-

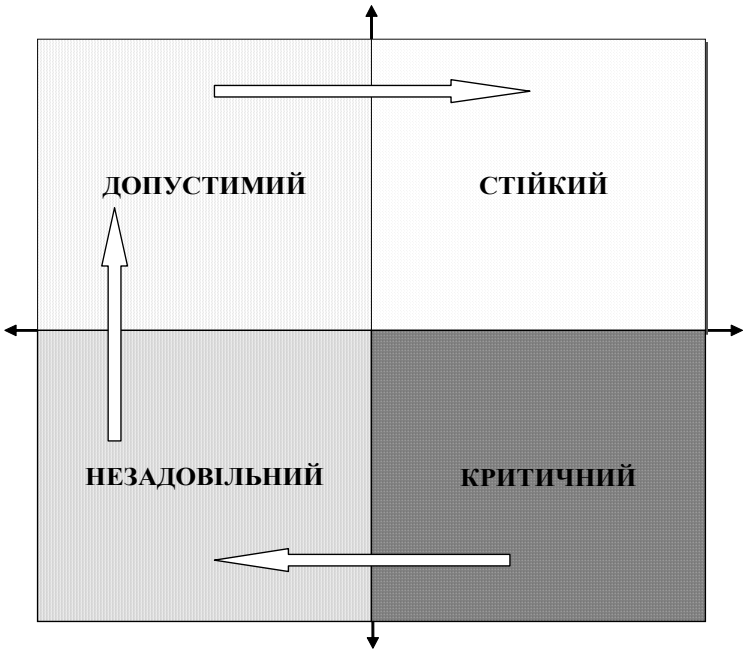

Рис. 3. Матриця рівнів екологічної безпеки в аграрному секторі

Джерело: авторська розробка.

Рис. 4. Структурно-логічна схема сценарного підходу до стратегії управління екологічною безпекою в аграрному секторі

Джерело: авторська розробка.

ву на екологічну безпеку (рис. 2), яку пропонуємо покласти в основу прогнозування сценаріїв екологічної безпеки в аграрному секторі виробництва. На цьому етапі моделюються варіативні сценарії розвитку подій (оптимістичний, песимістичний та найбільш вірогідний) і досліджується вплив кожного на сформульовані альтернативні стратегії.

Якщо фактичні та заплановані показники факторів не співпадають, то необхідно провести прогнозування й формування сценаріїв забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі в рамках якої здійснюється перевірка відповідності розвитку ситуації бажаному напряму [4]. На наступному етапі відбувається формування ідеї вирішення проблеми, яка передбачає певні напрями та вибір стратегії з обгрунтуванням заходів. На заключному етапі визначається ефективність обраної стратегії, а також контроль виконання заходів передбачених цієї стратегією.

Використовуючи індикаторний метод виділено чотири рівні екологічної безпеки в аграрному секторі (стійкий, допустимий, незадовільний, критичний) і власне небезпечний рівень (екологічна небезпека). Ймовірні напрями стратегічних змін рівня екологічної безпеки можна подати у вигляді матриці (рис. 3).

З метою забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі на певному етапі господарської діяльності може бути використана відповідна стратегія. Основним критерієм вибору стратегії є рівень екологічної безпеки та результати оцінки впливу загроз та ризиків на агроекосистему. Стратегічне прогнозування екологічної безпеки, особливо довгострокове, грунтується на ретельному аналізі, прогнозі і ймовірнісній оцінці всього комплексу внутрішніх та зовнішніх умов, моделюванні розвитку подій для подальшого прийняття рішень. Однією з найбільш суттєвих особливостей стратегічного управління екологічною безпекою в рамках ринкової економіки є високий рівень невизначеності щодо загроз та ризиків [5]. Вирішення проблеми формування стратегії в умовах такої невизначеності може бути реалізоване шляхом застосування сценарного підходу. Структурно-логічна схема сценарного підходу до стратегії управління екологічною безпекою в аграрному секторі наведена на рисунку 4.

Стійкому рівню має відповідати стратегія екологічної безпеки, орієнтована на попередження виникнення можливих загроз об'єкту безпеки. Управлінські рішення, прийняті в рамках визначеної стратегії, та відповідні заходи, направлені на використання можливостей, які з'являються і які були виявлені при вивченні загроз та стану екологічної безпеки, а також проведенні превентивних природоохоронних заходів.

Стратегія обмеження загроз — це стратегія управління екологічною безпекою, яка обмежує небажані дії на об'єкти безпеки. Така

стратегія припускає, що реагування на загрози починається в момент, коли загрози екологічної безпеки в аграрному секторі починають впливати на агроекосистему [4, с. 122]. Виходячи із цього, стратегічні цілі таких об'єктів, власне, і повинні передбачати локалізацію загроз екологічній безпеці в аграрному секторі виробництва та поступове відновлення екологічної рівноваги.

Стратегія страхування ризиків спрямована на функціонування інструментарію управління та мінімізацію екологічних ризиків у процесі сільськогосподарської діяльності. У цьому випадку збиток припускається, проте він компенсується діями (наприклад, через політику з оцінками ризику та екологічному страхуванні), що передбачені відповідною стратегією за рахунок заздалегідь створених резервів.

Для об'єктів рівень екологічної безпеки яких є критичним обирається стратегія, що передбачає відновлення рівня безпеки з одночасною компенсацією можливого завданого збитку [1, с. 98—99]. В рамках даної стратегії застосовуються переважно ліквідаційні заходи, що передбачають концентрацію засобів та зусиль на локалізації й мінімізації наслідків екодеструктивного впливу окремих факторів. Загалом процес забезпечення стратегії управління екологічною безпекою в аграрному секторі реалізується через сукупність заходів, що відповідають певним стратегічним напрямам.

На рівні окремого сільськогосподарського виробника стратегії управління екологічною безпекою також поділяються на Pull- і Push-стратегії. Екологічний Pull виникає внаслідок посилення вимог з боку споживчого попиту і ринку (конкуренти, партнери). Екологічний Push ініціюється законодавством та вимогами інтерналізації екологічних витрат аграрного підприємства. Здатність підприємства своєчасно реєструвати і аналізувати дії цих чинників у своїй екологічній стратегії зумовлює його середньо- і довгострокову конкурентоспроможність на ринку [3; 8].

У сучасних умовах екологічна проблематика перетворюється на складовий компонент широко відомої моделі конкурентних стратегій М. Портера [9]. Екологічна проблема в екологічній стратегії має бути представлена завжди, принаймні формально, на рівні з елементами стратегії підвищення конкурентоспроможності. Згідно з поширеним підходом М. Портера [9, с. 247], екологічна стратегія має три складові: екологія, витрати і диференціація. Три рівноправні складові екологічної стратегії демонструють інтегрований характер еколого-економічної оптимізації.

Вихідною точкою для встановлення пріоритетів стратегії забезпечення екологічної безпеки є спрямованість зусиль аграрного підприємства на чотири основних елемента [6; 7]: продукт, виробництво, співробітники та управління. У центрі виробничого аналізу відбувається скорочення навантаження на навколишнє природне середовище шляхом зменшення виробничих емісій та економії використовуваних ресурсів. У сфері продукту увага концентрується на зменшенні негативного впливу на навколишнє природне середовище безпосередньо продуктом протягом усього його життєвого циклу. Поведінка і мотивація співробітників як носіїв екологічних дій є предметом наступного поля дії. Підприємство може використовувати також різні стратегії комунікацій, за допомогою яких здійснюються контактування та зворотній зв'язок проблем та дій у сфері охорони довкілля.

Екологічно безпечною вважається така виробнича діяльність підприємства, в результаті якої локальній екосистемі наноситься збиток у розмірі, що не перевищує асиміляційний потенціал території. Це означає, що враховуються додаткові витрати на компенсацію деградації навколишнього природного середовища на певному часовому інтервалі і передбачається проведення природоохоронних заходів [3, с. 31]. Крім того, не слід забувати, що необхідно забезпечити і екологічну безпеку самого підприємства. Екологічна безпека аграрного підприємства це захищеність його життєво важливих інтересів від негативного впливу довкілля в рамках локальної агроекосистеми.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, метою розробки нових принципів стратегічного управління екологічною безпекою в аграрному секторі виробництва є забезпечення екологічно безпечної діяльності для навколишнього природного середовища. Визначено, що стратегія забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі та інструменти стратегічного управління в даній сфері мають передбачати реалізацію конкретних етапів.

На основі індикаторного методу розроблено матрицю рівнів екологічної безпеки

аграрного сектора. Запропонований сценарний підхід до формування стратегії управління екологічною безпекою в аграрному секторі дозволить приймати гнучкі управлінські рішення та відповідні заходи з урахуванням існуючого рівня екологічної безпеки. Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку відповідних заходів на рівні конкретних об'єктів та територій, що дозволять досягти стійкого рівня екологічної безпеки в аграрному секторі виробництва.

Література:

1. Воронкова А.Е. Сценарний підхід до вибору стратегії забезпечення економічної безпеки експортної діяльності підприємства / А.Е. Воронкова, О.В. Свірідова // Вісник Хмельницького національного університету. — 2009. — № 4. — Т. 1. — С. 96—99.

2. Герасимчук З.В. Екологічна безпека регіону: діагностика і механізм забезпечення: монографія / З.В. Герасимчук, А.О. Олексюк; Луц. держ. техн. ун-т. — Луцьк: Надстир'я, 2007. — 280 с.

3. Косякова И.В. Организационно-экономические основы экологической деятельности промышленных предприятий: монография / И.В. Косякова. — М.: Компания СпутникПлюс, 2006. — 316 с.

4. Мартиненко М.М. Стратегічний менеджмент: підручник для студентів вузів / М.М. Мартиненко, І.А. Ігнатієва. — К.: Каравела, 2006. — 319 с.

5. Самойлік М.С. Еколого-економічна оцінка забруднення навколишнього середовища в системі екологічно безпечного розвитку регіонів України: монографія / М.С. Самойлік, С.В. Онищенко. — Полтава: ПолтНТУ, 2012. — 269 с.

6. Соколенко Л.Ф. Теоретико-методичні засади стратегічного управління фінансово-екологічною безпекою регіонального розвитку [Електронний ресурс] / Л.Ф. Соколенко // Ефективна економіка. — 2015. — № 5. — Режим доступу: http://www.economy.nayka.-com.ua.

7. Фурдичко О. І. Екологічні проблеми стану агросфери в контексті збалансованого розвитку природокористування в Україні / О.І. Фурдичко // Збалансоване природокористування. — 2015. — № 1. — С. 5—11.

8. Шкуратов О.І. Екологічний менеджмент в системі стратегічного управління сільськогосподарських підприємств / О.І. Шкуратов // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. — 2013. — № 4 (24). — С. 246—249. — (Серія: Економічні науки).

9. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. — New York: Free Press, MacMillan, 1998. — 875 p.

References:

1. Voronkova, A.E. (2009), "The scenario approach to strategy selection export economic security of the enterprise", Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, vol. 4, no. 1, pp. 96—99.

2. Herasymchuk, Z.V. (2007), Ekolohichna bezpeka rehionu: diahnostyka i mekhanizm zabezpechennia [Environmental safety area: diagnostics and mechanism to ensure], Nadstyr'ya, Lutsk, Ukraine.

3. Kosyakova, I.V. (2006), Organizacionno-jekonomicheskie osnovy jekologicheskoj dejatel'nosti promyshlennyh predprijatij [Organizational-economic bases of the environmental performance of industrial enterprises], The company Sputnik Plus, Moscow, Russia.

4. Martynenko, M.M. (2006), Stratehichnyi menedzhment: pidruchnyk dlia studentiv vuziv [Strategic Management: A textbook for university students], Caravel, Kyiv, Ukraine.

5. Samoilik, M.S. (2012), Ekoloho-ekonomichna otsinka zabrudnennia navkolyshnoho seredovyshcha v systemi ekolohichno bezpechnoho rozvytku rehioniv Ukrainy [Ecological and economic evaluation of pollution in the system environmentally sound development of the regions of Ukraine], PoltNTU, Poltava, Ukraine.

6. Sokolenko, L.F. (2015), "Theoretical and methodological foundations for the strategic management of financial and ecological safety of regional development", Efektyvna ekonomika, vol. 5, available at: http://www.economy.nayka.-com.ua (Accessed 8 April 2016).

7. Furdychko, O.I. (2015), "Environmental problems agrosphere state in the context of sustainable development of nature in Ukraine", Zbalansovane pryrodokorystuvannia, vol. 1, pp. 5—11.

8. Shkuratov, O.I. (2013), "Environmental management system in the strategic management of farms", Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universyte, vol. 4, no. 24, pp. 246—249.

9. Porter, M.E. (1998), The Competitive Advantage of Nations, Free Press, MacMillan, New York, USA.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2015 р.

УДК 338.431.8

Л. Ю. Мельник,
д. е. н., професор кафедри економічної теорії та економіки сільського господарства,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет
С. В. Васильєв,
к. е. н., доцент кафедри економічної теорії та економіки сільського господарства,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет
В. О. Олексюк,
к. е. н., доцент кафедри економічної теорії та економіки сільського господарства,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У АГРОБІЗНЕСОВІ ГОСПОДАРСТВА

L. Melnik,
Doctor in Economic Sciences, Professor of Economic Theory
and Economics of Agriculture Department, Dnipropetrovs'k State Agrarian and Economic University
S. Vasil'ev,
PhD in Economics, Associate Professor of Economic Theory and Economics of Agriculture Department
V. Oleksuk,
PhD in Economics, Associate Professor of Economic Theory
and Economics of Agriculture Department Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University

THE CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR TRANSFORMATION OF PERSONAL PEASANT FARMS IN THE AGRICULTURAL BUSINESS ECONOMY

У статті досліджено стан та особливості функціонування особистих селянських господарств і перспективи їх трансформування в агробізнесові господарства. Визначено основні напрями подальшого розвитку господарств населення в цілому і агробізнесових особистих селянських господарств зокрема.

The article the current state and particular qualities of personal peasant farms and prospects for transformation in agricultural business economy is studied. The main development directions of households and agricultural business personal peasant farms are determined.

Ключові слова: господарства населення, сільські домогосподарства, особисте селянське господарство, агробізнес, товарність, конкурентоспроможність.
Key words: households, rural households, personal peasant farms, agricultural business, venality, competitiveness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аграрне виробництво в радянські часи було єдиною галуззю національної економіки, в якій, крім державних господарюючих суб'єктів (радгоспи) діяли й недержавні — колгоспи. Крім того, аграрне виробництво здійснювалося на невеликих присадибних ділянках у сільській місцевості і містах. Вироблена в них продукція використовувалася передусім для задоволення потреб власника господарства та членів його сім'ї. Певна її частка продавалася на колгоспному ринку. Офіційно такі господарські одиниці називали "особисте підсобне господарство сільських жителів". Фактично останні — це різновид домогосподарств, тобто в них нероздільними є "хатнє" господарство і виробнича діяльність. Термін "підсобне" вказує на ту обставину, що на макро- і мікрорівнях особисті господарства аграрного профілю були допоміжними в сільському господарстві. Їхня частка у виробництві валової продукції останнього становила 25—30 % (у 1990 р. — 29,6 %).

Безумовно, щодо окремих власників особистих підсобних господарств, то вони мали різне значення, а на певних етапах радянської влади нерідко були навіть основним джерелом їхніх доходів. У цілому за великим рахунком підсобні агродомогосподарства — це "утилізація" вільного часу колгоспників і працівників радгоспів, певна компенсація низької оплати їхньої праці. На сьогодні це вже історія.

У процесі ринкової реформи аграрного сектору економіки суттєво змінилися місце і роль

особистих підсобних господарств (господарств населення). Особливе позитивне значення в цьому зв'язку має тенденція уособлення й розвиток в секторі господарств населення суб'єктів малого бізнесу в сільському господарстві. Він представлений в першу чергу в тих особистих селянських господарствах, які переважну частку виробленої продукції реалізують на ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання змісту, особливостей функціонування та розвитку господарств населення, притаманні їм проблеми та напрями вирішення досліджували вчені економісти-аграрники: В.М. Заяць, М.Й. Малік, Л.Л. Мельник, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Онищенко, І.В. Прокопа, К.О. Прокопенко, І.В. Свиноус, В.В. Юрчишин та багато інших. Проте розвиток ринкової моделі сільського господарства вимагає подальшого, більш поглибленого вивчення цього питання. Дотепер не має єдиного, загальновизнаного підходу щодо перспектив розвитку господарств населення в цілому і особистих селянських господарств зокрема. Саме тому вважаємо, що тематика статті є актуальною.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження найбільш важливої складової сектора господарств населення — особистих селянських господарств, оцінка їх стану та перспектив трансформації в агробізнесові господарства.

РЕЗУЛЬТАТИ

Держкомстат України розподіляє агровиробників на два великих сектори: 1) "сільськогосподарські підприємства"; 2) "господарства населення". Останні — це колишні особисті підсобні господарства, які в радянські часи були "підсобними", велися на присадибних ділянках і мали переважно споживчу спрямованість. У сільській місцевості такі господарства були більш-менш однорідними за розмірами і соціально-економічною значимістю. Починаючи із 1991 р., у секторі сільських домогосподарств відбулися істотні зміни, як в економічному, так і соціальному та правовому аспектах. В юридичному контексті із сільських домогосподарств зняті існуючі раніше деякі законодавчі обмеження щодо їхньої діяльності. Виділена особлива група сільських домогосподарств, які набули правову форму. Йдеться про Закон України (2003 р.) "Про особисте селянське господарство". В ньому зокрема зафіксовано, що його діяльність не належить до підприємницької, воно не є юридичною особою, а розмір земельної ділянки не може перевищувати 2 га.

Останній критерій, до речі, дуже "розмитий", оскільки відноситься до всіх господарств населення (міських і сільських), адже до 2 га, є усі присадибні ділянки, навіть і 0,01 га. Логічно заключити, що кращим був би підхід, коли б площа землекористування визначалася "від і до". Занадто спрощеним є правове визначення особистих селянських господарств як непідприємницького типу господарювання. До речі, такою же спрощеною є теза вчених економістів-аграрників ННЦ "Інституту аграрної економіки", які стверджують: "...до підприємницьких слід віднести ті господарства, розмір сільськогосподарських угідь яких перевищує 2 га і які мають приєднані земельні паї (частки) членів особистого селянського господарства" [9, с. 333].

Теоретично обгрунтованою, на наш погляд, є теза, згідно з якою підприємницькою є будь-яка господарська діяльність, головною метою якої є одержання прибутку, а поможливості його максимізація. На практиці такою є діяльність усіх агроструктур, які мають товарну спрямованість. А тому лише відмітимо, що "економічною ознакою віднесення агрогосподарств до підприємницьких є їхня товарність. Вони настільки підприємницькі, наскільки є товарними" [4, с. 5]. Іншими словами, головний критерій підприємництва — виробництво товарної продукції, її реалізація на ринку, одержання прибутку. І зовсім не має значення їхній правовий статус (фізична чи юридична особа), розміри землекористування тощо. Непідприємницькими є агрогосподарства, цільова функція яких задоволення потреб їхніх власників та членів родини, тобто натурально-споживчі господарства.

З урахуванням цього критерію, "чистих" підприємницьких господарств населення, у т. ч. особистих селянських господарств практично не існує. А тому необхідно визначити рівень їхньої товарності. І тут доцільно відокремити три групи господарств населення — переважно товарні, переважно споживчі (натуральні) і ті, які займають проміжне місце.

Держкомстат України у складі господарств населення виділяє сільські домогосподарства, місце проживання яких зареєстровано на території сільських населених пунктів і які мають у своєму володінні або користуванні землю. Кількість їх не визначається, є лише дані щодо їх розподілу за площею землі й інші відносні

показники. Зокрема, це показники щодо складу, розміру та якості земельних ділянок, що знаходяться в користуванні сільського населення, вікового та кількісного складу членів сільських домогосподарств, наявності техніки та господарських споруд, способів обробітки землі, застосування певних прийомів та заходів підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, залучення до ведення господарства осіб зі сторони та інше.

Обстеження охоплює всі регіони і райони України. В цьому беруть участь 29,2 тис. (0,6 %) сільських домогосподарств, на які припадає 2,1 % земель домогосподарств у сільській місцевості. Обрані домогосподарства представляють усю сукупність наявних домогосподарств (господарств населення) країни, місце проживання яких зареєстровано на території сільських населених пунктів і які мають у своєму володінні або користуванні землю.

Рівень товарності сільських домогосподарств не визначається. Водночас опубліковані розрахунки окремих науковців щодо цього показника по Україні: майже 40 % сільських домогосподарств, які займаються сільськогосподарською діяльністю, виробляють продукцію лише для власного споживання, ще 30 % змішаний і 30 % переважно товарний характер діяльності [6, с. 28].

У певній мірі умовно рівень товарності особистих селянських господарств країни можна визначити, використовуючи такі офіційні дані: для ведення товарного сільськогосподарського виробництва в 2014 р. вони використовували 2820,2 тис. га, а для ведення особистого селянського господарства 2604,5 тис. га, разом 5424,7 тис. га. Відповідно частка земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва становила 52,0 % (у 2005 р. відповідно 47,7 %).

Відносно загальної кількості особистих селянських господарств, то вона на кінець 2014 р. по Україні становила 4136,8 тис. одиниць і зменшилася у порівняні з 2005 р. на 778,5 тис. од. (або на 15,8 %). В меншій мірі зменшилася площа земельних ділянок — на 6,9 %. А тому в середньому на одне господарство площа земельної ділянки збільшилася з 1,38 га в 2005 р. до 1,52 га в 2014 р. (на 10,1 %) [5, с. 62].

Таким чином, по Україні на кінець 2014 р. загальна кількість особистих селянських господарств становила 4,1 млн одиниць, у 2005 р. — 4,9 млн од. Загальна площа їхніх земельних ділянок — 6,3 млн га. Площа земельних ділянок у середньому на одне господарство становила 1,52 га. Рівень товарності за аналогічними розрахунками — близько половини. Співвідношення загальної кількості особистих селянських господарств до загальної кількості діючих сільськогосподарських підприємств у сільському господарстві (зареєстрованих юридичних осіб за основним видом діяльності) становило 4136800:52543 одиниць, тобто кількість особистих селянських господарств майже в 79 разів (78,7) переважала сільськогосподарські підприємства. Частка особистих селянських господарств у земельних угіддях у володінні та користуванні сільськогосподарських підприємств та громадян України в 2014 р. становила 17,3 %, а щодо площі сільськогосподарських угідь господарств населення — 39,7%. Тобто більше третини загальної площі земель в секторі господарств населення використовуються особистими сільськими господарствами [8, с. 62; 71].

Таким чином, якщо виходити із середньостатистичних показників земельної площі особистих селянських господарств (1,52 га) і рівня товарності понад 50 %, то в Україні діючі нині особисті селянські господарства не суперечать статті 5 Закону України "Про особисте селянське господарство" (до 2-х га). Звідси потреба в перегляді цього Закону.

Відносно перспектив трансформації особистих селянських господарств в агробізнесові форми, то вважаємо, що майже третина особистих селянських господарств уже є агробізнесовими, підприємницькими. А це становить 1,4 млн одиниць (для порівняння кількість фермерських господарств в Україні на 1 листопада 2014 р. становила 39428 одиниць) [8, с. 51].

У зв'язку з цим заслуговує на увагу пропозиція тих науковців, які вважають, що господарства, які мають у користуванні більше 2 га угідь за наявності відповідних законодавчих норм можуть трансформуватися у підприємницьку форму без створення юридичної особи. Необхідними передумовами такої трансформації є законодавче уточнення, що розширення землекористування особистих селянських господарств за рахунок приєднання їх членами земельних часток (паїв) у випадку, якщо в його результаті площа господарства становить понад 2 га (але не більше встановленої законом норми), вимагає реєстрації голови господарства як підприємця — фізичної особи (СПД ФО) з наданням йому необхідних преференцій у частині режиму оподаткування.

Однією з форм такої трансформації можуть бути сімейні ферми м'ясо-молочного напряму, ферми по вирощуванню свиней, птиці тощо.

Привабливість такої форми для малих товаровиробників зумовлена ще й мінімальним податковим навантаженням — практично оподаткуванню підлягає тільки земля [2].

Узагальнення публікацій щодо розвитку особистих селянських господарств в Україні, та наведені в цій статті дані про кількість і динаміку їхнього розвитку дозволяють зробити кілька важливих висновків. Вони, на наш погляд, полегшать з'ясування майбутнього особистих селянських господарств.

1. Головна мета аграрної реформи — перехід сільського господарства на ринково-підприємницькі принципи господарювання через формування агробізнесових господарств у цілому і розвитку суб'єктів малого бізнесу, зокрема. Іншими словами, усі види й форми агроформувань мали б функціонувати й розвиватися на ринкових засадах, робити усе можливе для організації високоприбуткового й конкурентоспроможного виробництва сільськогосподарської продукції. На початку 90-х років XX ст. сектор особистих підсобних господарств був переважно підсобним, а його продукція використовувалася передусім для задоволення потреб господаря та його родини. Натуральне виробництво, як відомо, поступається товарному. А тому його наявність у сільському господарстві свідчить про недостатній рівень розвитку товарного виробництва, а зрештою про відсталість галузі. Збереження переважно натуральних господарств в умовах, коли в сільському господарстві в цілому діє модель ринкового типу, свідчить про недостатній розвиток суспільного поділу праці і ринкових відносин в сільському господарстві в Україні. В економічно розвинених країнах практично усі ферми є ринкового типу. А тому в умовах ринкової трансформації аграрного виробництва закономірною і прогресивною є тенденція посилення диференціації (розшарування) сільських домогосподарств за їхніми розмірами, рівнем товарності та технічною оснащеністю. Фактично йдеться про формування й розвиток суб'єктів дрібного й малого агробізнесу, як основи середнього класу на селі. Про перспективи розвитку натуральних господарств вести мову некоректно.

2. Відносно ефективності й конкурентоспроможності агробізнесових особистих селянських господарств, то з цього питання серед науковців єдності не досягнуто ні раніше, ні сьогодні. Нерідко на користь переваг господарств населення наводиться той факт, що в них виробництво валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь є вищим, ніж в сільськогосподарських підприємствах. Дійсно це так. У 2014 р. по Україні в господарствах населення цей показник становив 708,2 тис. грн., а в останніх 676,7 тис. грн. (на 4,6 % вище в господарствах населення). В Україні частка господарств населення у загальній площі землі становила 43,6 %, а у валовій продукції — 44,7 %, в сільськогосподарських підприємствах відповідно 56,4 % і 55,3 %, зокрема у фермерських господарствах — 12,9 % і 7,6 % [8, с. 46—47; 74; 152].

Отже, в господарствах населення земельні угіддя використовувалися найбільш продуктивно. Пояснюється це в значній мірі структурою виробництва. Разом з тим варто відмітити, що ефективність сільськогосподарського виробництва — це порівняння "затрати-випуск", а витрати в цьому секторі не відбиваються ні в якій звітності. Водночас є дані про те, продуктивність праці в господарствах населення в 3 рази нижча, ніж в сільськогосподарських підприємствах.

Як відомо, ефективність і конкурентоспроможність будь-яких агроструктур визначають системою чинників (внутрішніх і зовнішніх). Чільне місце в складі внутрішніх займають форма власності і розміри. В сімейних агрогосподарствах має місце тотожність власності та праці і це є важливим їхнім позитивом. Але вони невеликі за розмірами, і не мають можливості використовувати так званий "ефект масштабу виробництва" (у межах оптимальних розмірів). Звідси витікає важливий висновок — зважаючи на істотні економічні переваги великотоварних агроструктур, малі агробізнесові господарства можуть бути прибутковими і конкурентоспроможними за таких умов. По-перше, спеціалізації виробництва на трудомістких видах, у яких велике значення має пряма зацікавленість до активної і творчої праці (завдяки тотожності власності і праці), а розміри виробництва не є вирішальними (овочівництво, картоплярство, плодівництво, бджільництво, звіроводство, органічне землеробство тощо).

По-друге, розвиток сільськогосподарської кооперації, в першу чергу постачально-збутової. Її ефективність доведена тривалим досвідом багатьох країн з розвиненою ринковою економікою. В сучасних умовах в Україні кооперація є одним із пріоритетних напрямів розвитку агробізнесових особистих селянських господарств.

По-третє, розвиток агробізнесових особистих селянських господарств потребує більш значної державної підтримки, до речі, як і всіх інших малих суб'єктів господарювання в сільському господарстві у напрямах стимулювання розвитку обслуговуючих кооперативів, організації оптових ринків, створення дорад-

чих служб, організації професійного навчання власників господарств малого бізнесу, сприяння розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення. Важливо наголосити, що "...саме господарства населення потребують державної підтримки для уникнення кризи у тваринництві, оскільки тут сконцентровано виробництво тваринницької продукції, зокрема молока, та з метою розв'язання соціальних проблем на селі" [7, с. 103].

Для підвищення ефективності агробізнесових особистих господарств науковці пропонують такі напрями державної їх підтримки:

— організацію надання інформаційних і ветеринарних послуг для всіх аграрних форм господарювання, які їх потребують;

— налагодження агросервісного обслуговування господарств, підприємств та їхніх об'єднань з метою забезпечення матеріально-ресурсними засобами, молодняком великої рогатої худоби та птиці, кормами, насінням, добривами, хімічними засобами захисту рослин;

— створення належних умов для зберігання сільськогосподарської продукції;

— використання всіх можливостей з переробки та реалізації продукції;

— належну державну підтримку села тощо [1, с. 125].

Зазначені й інші напрями розвитку агробізнесових особистих селянських господарств потребують спеціального дослідження. Тут лише зазначимо, що на сьогодні найбільшу увагу заслуговує система постачання матеріально-технічних ресурсів, закупок, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, яка діє переважно через аграрні кооперативи. Наприклад, у Франції таких кооперативів, що об'єднують 90 % фермерів, близько 3800. Більшість з них спеціалізуються на одному виді продукції (зернова, молочна, овочева, виноградарська тощо). Через кооперативи фермери продають майже 70—80 % зерна, молока, яєць і м'яса птиці, вирощених свиней, овочів, фруктів, винограду. У цілому Європейські країни через кооперативні формування в аграрному секторі реалізують понад 60 % усієї виробленої фермерами продукції, а скандинавські — більше 80 %; кооперативи Китаю і Японії реалізують понад 90 % сільськогосподарських товарів; фермери США переробляють 80 % усього молока на кооперативних заводах; у США і Канаді функціонують сільські кооперативи по інтернет-зв'язку.

Виходячи з того факту, що господарства населення виробляють більше половини валової продукції сільського господарства, держава мала б сприяти створенню й розвитку різних кооперативів, членами яких були б власники сільських домогосподарств. Сьогодні, як відомо, посередники диктують їм ціни. І тільки в значній мірі натуральний характер цих господарств забезпечує їхню життєдіяльність. У середньостроковій перспективі держава має сприяти розвитку сектора особистих господарств населення, зростанню їхньої товарності та трансформації в сімейні ферми. Саме це є підгрунтям формування середнього класу на селі, збереження села як такого, збільшення зайнятості і та ін. На жаль, сьогодні кооперація в сільському господарстві України не отримала помітного розвитку. І держава не приділяє цьому питанню належної уваги [3; 5].

А йдеться про найбільший за кількістю сектор агробізнесових господарств, які поки що є фізичними особами. За офіційними даними у складі сільських домогосподарств на кінець 2014 р. частка тих, площа землі яких понад 5 га, становила 3,8 %, але вона поступово зростає (у 2005 р. — 2,9 %). І головне, що вони використовували в 2014 р. 42,8 % від загальної площі сільських домогосподарств (у 2005 р. відповідно 38,0 %) [8, с. 173]. Якщо зважити на загальну кількість сільських домогосподарств — понад 5 млн од., то близько 200 тис. сільських домашніх господарств фактично вже є невеликими фермерськими господарствами сімейного типу з правами фізичної особи.

ВИСНОВКИ

У радянські часи працівники радгоспів і колгоспники отримували відносно працівників інших галузей економіки низьку оплату праці. У певній мірі це компенсувалося доходами з підсобного господарства, яке велося на присадибних ділянках. Крім того, відсутність у сільських магазинах багатьох продуктів харчування змушувала селян їх вирощувати й виробляти в своїх домогосподарствах. У цілому основна мета для більшості господарств населення — це виробництво для власного споживання. Ринкова трансформація колгоспів і радгоспів, формування й розвиток ринково-підприємницького середовища посилили розшарування господарств населення, за такими ознаками як їхні розміри, рівень товарності та технічної оснащеності. Прогресивною є тенденція розвитку на базі частки селянських домогосподарств (в першу чергу особистих селянських господарств) агробізнесових господарств, які за своєю сутністю вже не є домогосподарствами. Фактично саме вони є резервами фермерства. Як перехідний етап можна створювати фермерські господарства без фізичної особи. Йдеться перед

усім про ті особисті селянські господарства, розмір земельних ділянок яких не менший, ніж окремих фермерських господарств.

Віддаючи належне великим агроформуванням у економічному плані, вважаємо, що обгрунтованими є положення багатьох науковців, згідно з якими особисті селянські господарства повніше, ніж інші суб'єкти господарювання, продукують створювані у процесі сільськогосподарської діяльності суспільні блага: роблять внесок у продовольче самозабезпечення країни; слугують економічним підгрунтям функціонування сільських громад (місця прикладання праці й джерело доходів сімейних бюджетів); краще зберігають агроландшафти й довкілля; є соціальною базою відтворення селянства як носія хліборобської культури і народних традицій. Їхні доходи більшою мірою, ніж наприклад, інтегрованих у холдинги сільськогосподарських підприємств, використовуються для відтворення сільського життєвого середовища.

Господарства населення є основою збереження українського села, традицій та звичаїв народу, його культури та історичних надбань. Саме через ці обставини держава повинна проявляти постійну турботу про їх збереження і створення сприятливих умов для діяльності [9, с. 27; с. 538].

Література:

1. Кирилов Ю.Є. Роль сільгоспвиробників у забезпеченні продовольчої безпеки України в умовах глобалізації / Ю.Є. Кирилов // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 121—128.

2. Малік М.Й. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств / М.Й. Малік, В.М. Заєць // Економіка АПК. — 2013. — № 5. — С. 87—95.

3. Мельник Л.Л. Закономірності розвитку світового сільського господарства / Л.Л. Мельник // Основні напрями розвитку менеджменту організацій і адміністрування: колективна монографія / За заг. ред. Сиченка В.В. — Павлоград: Арт Синтез. — 2014. — С. 8—20.

4. Мельник Л.Ю. Національна модель сільського господарства та напрями її наближення до моделей економічно розвинених країн світу / Л.Ю. Мельник, С.В. Васильєв, В.О. Олексюк // Агросвіт. — 2015. — № 1. — С. 3—9.

5. Нелеп В. Оцінка експортних можливостей агропродовольчого комплексу України / В. Нелеп // Економіка України. — 2011. — № 9. — С. 54—63.

6. Прокопа І.В. Структура сучасного аграрного виробництва в Україні: соціоекономічний та організаційні аспекти / І.В. Прокопа // Агроінком. — 2012. — № 7. — С. 24—31.

7. Прокопенко К.О. Малі аграрні підприємства в аграрному секторі України / К.О. Прокопенко // Економіка АПК. — 2012. — № 4. — С. 99—104.

8. Статистичний збірник "Сільське господарство України" за 2014 рік / Державний комітет статистики України. — К., 2015. — 400 с.

9. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, Київ, 16—17 жовтня 2012 р. / Редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2013. — 762 с.

References:

1. Kyrylov, Yu.Ye. and Osadchuk, I.V. (2012), "The role of farmers in food security of Ukraine in the context of globalization", Ekonomika APK, vol. 1, pp. 121—128.

2. Malik, M.J. and Zajac, V.M. (2013), "Theoretical prin' ciples and directions of transformation of private farms", Ekonomika APK, vol. 5, pp. 87—95.

3. Melnik, L.L. (2014), "Patterns development of world agriculture", Osnovni napriamy rozvytku menedzhmentu orhanizatsij i administruvannia, pp. 8—20.

4. Melnik, L.Yu. Vasiliev, S.V. and Oleksuk, V.O. (2015), "National model of agriculture and directions closer to the models of developed countries", Agrosvit, vol. 1, pp. 3—9.

5. Nelep, V. (2011), "Evaluation of export capacities of the agroindustrial complex Ukraine", Ekonomika Ukrainy, vol. 9, pp. 54—63.

6. Prokopa, I.V. (2012), "The structure of modern agricultural production in Ukraine: socioeconomic and institutional aspects", Agroinkom, vol. 7, pp. 24—31.

7. Prokopenko K.O. (2012), "Small farms in the agricultural sector of Ukraine", Ekonomika APK, vol. 5, pp. 87—95.

8. State Statistics Service of Ukraine (2015), Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2014. Statystychnyj zbirnyk [Agriculture of Ukraine in 2014. Statistikal yearbook], Derzhkostat, Kyiv, Ukraine.

9. Lupenko, Yu.O. and Sabluk, P.T. (2013), "The development strategy of the agricultural sector for the period to 2020", Zbirnyk materialiv Chotyrnadtsiatykh richnykh zboriv Vseukrains'koho konhresu vchenykh ekonomistiv-ahrarnykiv [Proceedings of the fourteenth annual meeting of the All-Ukrainian Congress of Scientists agricultural economists], Kyiv, Ukraine, 762 p.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2015 р.

УДК 332/63:631.548

О. В. Мороз,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та моделювання в економіці,
Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця
Н. П. Карачина,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та моделювання в економіці,
Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця
Т. В. Вакар,
здобувач кафедри менеджменту та моделювання в економіці,
Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця
О. Ю. Кравчук,
здобувач кафедри менеджменту та моделювання в економіці,
Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОПОРТУНІСТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ ТА ВІДПОВІДНИХ СУСПІЛЬНИХ ВТРАТ В АГРАРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

O. Moroz,
Doctor in Economic Sciences, Professor of management and modeling in economy Department,
Vinnytsia National Technical University, Vinnitsa
N. Karachyna,
Doctor in Economic Sciences, Professor of management and modeling in economy Department,
Vinnytsia National Technical University, Vinnitsa
T. Vakar,
Getter of management and modeling in economy Department,
Vinnytsia National Technical University, Vinnitsa
O. Kravchuk,
Getter of management and modeling in economy Department,
Vinnytsia National Technical University . Vinnitsa

IDENTIFICATION OPORTUNISTICHNIH BEHAVIORS AND RELEVANT SOCIAL LOSSES IN AGRICULTURE UKRAINE

Здійснено опис історії та проблематики останньої ринкової реформи в сільському господарстві України в контексті ключових понять "економічний опортунізм" та множини моделей поведінки в процесі модернізацій. Зазначене представляється актуальним з огляду на наявність цілої низки дисфункцій сформованого в результаті реформ економічного механізму та негативних наслідків його реалізації у галузі. На цій основі акцентовано увагу на визначальній ролі фактору опортунізму в зазначених реформах. Окреслено сутність опортуністичної моделі поведінки всіх реципієнтних до галузі та реформ груп економічних агентів. Аргументовано доцільність аналізу реформ з точки зору теорії катастроф, зокрема за констатації альтернативності векторів змін під впливом різних атракторів модернізацій. Обгрунтовано принципову можливість ефективного реформування лише за умови формування виробничо-орієнтованої моделі поведінки як загального тренду змін. Важливість запропонованого концепту обумовлена можливістю його використання при корегуванні подальших реформ у галузі.

Done description of the history and problems of the last market reforms in agriculture in Ukraine in the context of the key concepts of "economic opportunism" and set behavior during upgrades. The above seems relevant given the presence of a number of dysfunctions formed as a result of the reform of the economic mechanism and the negative consequences of its implementation in the field. On this basis, attention is focused on defining the role of opportunism factor in these reforms. Outlined the essence of opportunistic behaviors of the recipient to the field of reform groups and economic agents. Argued feasibility analysis of reform in terms of the theory of catastrophes, including finding alternative vector changes under different attractors upgrades. Grounded theoretical possibility of effective reform only if the formation production-oriented behaviors as a general trend change. The importance of the proposed concept due to its possible use in correcting further reforms in the sector.

Ключові слова: опортунізм, сільське господарство України, ринкові реформи, моделі поведінки, атрактори розвитку.

Key words: opportunism, agriculture Ukraine, market reforms, behaviors of attractors.

ВСТУП

Україна традиційно асоціюється із країною виключно високого потенціалу аграрного виробництва, а також значної частки сільського населення — найвищі серед країн ЄС. Статистичні дані галузевої динаміки за останні десятиліття підтверджують економічне зростання, що змінило кризовий період 90-х рр. Водночас наявні на даний час численні проблеми вітчизняного аграрного сектору економіки правомірно розглядати в контексті реалізації загального процесу ринкових реформ, який, як відомо, розпочався після 1985 р. До таких проблем слід віднести подальше суттєве відставання галузі від аналогів країн ЄС за сукупністю економічних показників, перш за все продуктивності, ефективності, прибутковості та ін. не зважаючи на той факт, що з початку 2000-х рр. таке відставання істотно зменшилося. Натомість соціально-економічний стан аграрного соціуму країни залишається критично низьким з огляду на незадовільний рівень якості життя на селі, масове безробіття та відсутність перспектив працевлаштування, низькі демографічні характеристики і т.д. По суті у зазначеному секторі національного господарства продовжується і посилюється негативний ефект відсутності залежності між економічними і соціальними параметрами, що, безумовно, є національною проблемою. Звідси саме ці два аспекти — висока економічна роль галузі і соціальна вразливість аграрного соціуму — і надалі залишатимуться детермінантними факторами наявних і потенційних проблем та конфліктів, а також перспектив розвитку. Тому дослідження у цьому напрямі продовжують зберігати актуальність.

СТАН ВИВЧЕНОСТІ ПИТАННЯ

Галузеві кризові тенденції та проблеми достатньо широко вивчаються вітчизняними вченими-економістами. Так, достатньо детальний опис зазначеного наведено у працях П. Саблука, М. Маліка, П. Гайдуцького, Б. Пасхавера, В. Юрчишина та ін. [1—5]. Слід зазначити, що у згаданих роботах сучасні проблеми галузі правильно розглядаються в контексті ринкових реформ, тобто за причинно-наслідковим ланцюгом об'єктивних та суб'єктивних факторів згаданих модернізацій; останні із факторів обумовлюють принципову можливість визначення помилок реформ та обгрунтування необхідних змін.

Разом із тим, на нашу думку, аналізування прорахунків реформування не має достатнього теоретичного обгрунтування через відсутність чіткої концепції опису моделі змін. Так, галузеві дослідження у зазначеному ракурсі фактично не розглядають фактор опортунізму, опортуністичної діяльності та відповідних моделей поведінки як стратегієутворюючих чи, більше того, детермінантних факторів формування особливостей ринкового середовища в аграрному секторі України і традиційної регулятивної політики як загального фонового фактору реформ. Між тим пояснити негативні ефекти, що виникли у галузі внаслідок ринкових реформ, як вважаємо, не можливо без розгляду саме фактору економічного опортунізму. Хотіли б особливо підкреслити, що загалом і у світі, і в Україні теоретичне та практичне вирішення проблеми опортуністичної діяльності в аграрному секторі як конкретного соціально-економічного явища залишаються мало вивченими. Звідси і необхідність у відповідних

дослідженнях, що визначили мету даної статті та постановку задачі аналізування проблеми.

МЕТА І МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є опис принципів моделювання ефекту опортуністичної моделі поведінки; зазначене здійснено на прикладі сільського господарства України, а саме: при аналізуванні історії ринкових реформ у галузі з початку 90-х рр. та наявних внаслідок цих процесів дисфункцій. Методологічний базис відповідної парадигми формувався на основі теорій агентських відносин, катастроф, економічної поведінки та ін. в рамках загальної неокласичної та інституційної теорій. Відповідно виходили із гіпотези про наступне: 1) опортунізм проявляється і ідентифікується на рівні відносин між групами окремих економічних агентів, що об'єднані спільними мотивами у господарській діяльності; при цьому ефект опортунізму передбачає виділення множини груп агентів, які є реципієнтними (залежними) від конкретної економічної системи; 2) негативні ефекти ринкової реформи у галузі можуть бути описані моделлю катастрофічних змін, де конфігурація ретроспективи біфуркаційних точок, атракторів, сценаріїв потенційних та реальних змін були визначені передусім вектором опортунізму; 3) опортунізм (економічний) повинен вивчатися насамперед як окремий тип економічної поведінки за всіма атрибутами моделі такої поведінки; 4) економічний опортунізм — і це є новим підходом у теорії — повинен розглядатися як реальний фактор ринкової системи, що є інституційним за своєю природою, проте водночас має власну економічну інтерпретацію (тобто має вираз через економічні показники: свою "ціну", витрати на своє існування та подолання, може бути оціненим через втрати і т.д.); 5) ефект опортунізму може бути описаний за сценарієм того, які групи агентів отримують вигоду чи погіршують свій стан, тобто за моделлю Паретто-ефекту.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Слід підкреслити дуже незначне поширення та використання терміну "опортунізм (економічний опортунізм" у сучасній вітчизняній економічній теорії та практиці; водночас опис даного концепту у світовій економічній літературі також представляється достатньо фрагментарним.

У свою чергу, уточнення категорії представляється важливим з огляду на досить різне її тлумачення у літературі. Традиційне тлумачення терміну у колишньому СРСР мало політичне акцентування [6], що унеможливлювало його економічне використання. В інших роботах запропоновано [7] під терміном опортунізм (франц. opportunism — пристосовництво від лат. opportunus — зручний, вигідний, слушний) запропоновано розуміти поведінку, метою якої є отримання вигоди нечесним шляхом. Аналогічним в цілому є більш сучасне визначення Б. Корнейчука, який опортунізм трактує як поведінку, що "...націлена на переслідування власного інтересу і не обмежена міркуваннями моралі, тобто з використанням обману, хитрості і підступності" [8, с. 245]. П.Мілгром і Дж.Робертс вважають, що опортуністична поведінка — це "...егоїстична поведінка, що не стримується міркуваннями морального порядку" [9, с. 379]. Звертаємо увагу, що в обох випадках акцент зроблено на моральних складових економічних відносин, а отже, тут одразу виникає проблема чіткої економічної інтерпретації понять.

Натомість В. Тамбовцев вважає [10], що під опортунізмом слід розуміти використання чужих ресурсів у своїх приватних цілях; вважаємо, що дана точка зору не дозволяє визначити кримінальний чи моральний аспекти визначення категорії, тобто її економічний зміст є досить проблематичним. Тим не менше, із вищеназваного можна зробити висновок про те, що опортунізм асоціюється принаймні більшістю дослідників як негативний соціально тип поведінки. Проте це явище характеризується широким спектром характеристик — від морально-етичного до безпосередньо кримінального, і таке широке тлумачення не дозволяє адекватно інтегрувати категорію до практики та теорії економічного аналізу.

У свою чергу, хотіли б звернути увагу на попередньо опублікованих роботах авторів статті [11—13], де було зроблено спробу визначити дану категорію та здійснити опис моделі відповідної діяльності. І в даному разі, і у вище згаданих роботах [11—13] акцентовано увагу на тому, що термін "економічний опортунізм" принципово не може асоціюватися із протиправною діяльністю. Економічний опортунізм безпосередньо не порушує існуючого законодавства. Звідси проблема такої моделі поведінки полягає не у правовому, а морально-етичному полі оцінювання сутності економічної (господарської) діяльності окремих агентів. Тому ключовим стає визначення принципів, критеріїв та показників такого оцінювання, тобто безпосереднього апарату ідентифікації категорії за нечітко-множинним оцінюванням економічного опортунізму як інституційного явища.

Отже, на нашу думку, представляється найбільш обгрунтованим під категорією "опортунізм" розуміти особливий тип економічної поведінки, який має логічні негативні соціально-економічні наслідки у порівнянні із альтернативою іншого можливого типу поведінки. Хотіли б особливо підкреслити, що віднесення такого типу поведінки до опортуністичних базується на дуалізмі оцінювання між полюсами "очікування певної поведінки" та "реальна поведінка". Відповідно ступінь опортунізму визначається відмінностями між очікуваною поведінкою і реальною: апріорі чим більшими є відмінності, тим потенційно сильнішим може бути опортунізм у тому випадку, коли це обумовлено безпосередньо специфічною поведінкою окремих груп агентів.

Водночас логічно конкретизувати категорію як саме "економічний опортунізм" на відміну від опортуністичної діяльності у політиці, соціальній, правовій та ін. сферах. Звідси економічний опортунізм може бути асоційованим із функціональністю факторів інституційного впливу, тобто неекономічних факторів, вплив яких має прямі економічні наслідки, вартість, ціну, конкретні втрати чи вигоди суспільного виміру.

Важливим представляється питання хто може оцінювати наявність і ступінь економічного опортунізму, тобто чия точка зору в даному разі виступатиме в якості кінцевої інстанції, адже у будь-якій економічній/соціальній діяльності різні дії з боку різних агентів можуть мати різні оцінки. Очевидно, в даному разі може бути застосованим принцип оцінювання через загальний показник різниці між потенційною та реальною продуктивністю, ефективністю та результативністю конкретної економічної системи. Така теза може розглядатися як синонім суспільного виміру.

Загальна аналітична модель опису універсального економічного опортунізму передбачає особливий тип контрактних відносин, в результаті реалізації яких якась група агентів досягає такої структури економічних відносин, коли отримує усталену вигоду за умови погіршення стану інших груп агентів, що супроводжується істотним і негативним у суспільному вимірі соціально-економічним ефектом. У реальності такий дисбаланс полягає найчастіше у перерозподілі створюваної вартості на користь якоїсь однієї групи агентів за рахунок інших; при цьому суспільство загалом втрачає набагато більше, аніж виграш хоча б однієї сторони. Таким чином, в основі універсальної економічної опортуністичної діяльності першочерговим є принцип порушення балансу інтересів різних груп агентів та створення конфлікту між ними. Останній має певне поле інтересів та параметри конфліктності.

Методологічно зазначений ефект може бути описаний за хрестоматійною моделлю Паретто-ефекту, за якою суспільно схваленою може бути лише та ситуація, коли поліпшення стану якоїсь групи агентів досягається не за рахунок погіршення стану інших груп. Іншими словами, якби ринкова реформа у сільському господарстві призвела до покращення стану, наприклад, нової для суспільства групи агентів бізнесу, а стан інших груп соціуму не погіршився, то це могло бути визнаним як допустимий сценарій. Натомість, як відомо, реформи супроводжувалися погіршенням переважної частини аграрного соціуму, що принципово не відповідає моделі Паретто-ефекту.

Слід зазначити, що оцінювання втрат і вигоди як результату ринкових аграрних реформ за Паретто-моделлю має, як вважаємо, багатовимірний вигляд. Так, негативні соціально-економічні ефекти реформ проявилися у наступному: 1) руйнації інфраструктури сіл; 2) деформації ринку праці на селі; 3) різкому відставанні рівня якості життя на селі; 4) обмеження продуктивності галузі; 5) руйнуванні морально-етичних основ аграрного соціуму загалом. Таким чином, ефекти опортунізму насамперед реалізується у матриці критеріїв між ринковою і соціальною результативністю, що потребує окремого інтегрованого економічного оцінювання.

Інституційна ідентифікація економічного опортунізму передбачає, що відповідні ефекти мають прояв насамперед на ментальному рівні нації чи окремих груп агентів, при чому як на мікро-, так і на макроекономічних рівнях — діях окремого суб'єкту, сімейному господарстві, підприємстві, групі підприємств, галузі.

Історія останніх ринкових аграрних реформ в Україні базується на яскраво вираженому дисбалансі між очікуваннями соціуму від змін та реальними їхніми наслідками. Нагадаємо, що на початку 90-х рр. XX ст. відбулася трансформація сільськогосподарського виробництва від колгоспно-радгоспної системи з обмеженим одноосібним господарюванням до економічної системи, яка будувалася на пріоритеті приватної власності із можливими інтерпретаціями широкого переліку організаційних форм, які і досі важко адекватно класифікувати, але в основі яких були закладені детермінанти приватної власності та ринкова адаптивність. За всіма

очікуваннями це повинно було різко підвищити продуктивність та ефективність системи, у т.ч. соціальні параметри останньої. В реальності ж зростання продуктивності та ефективності було досягнуто в обмеженому секторі сільськогосподарського виробництва, як правило, не аграрної капіталізації, натомість в інших мало місце різке погіршення як економічних, так і соціальних показників.

Модель економічного опортунізму може мати інтерпретацію в термінах теорії катастроф, викладені, наприклад, у роботі [14]; прикладом інтерпретації зазначеного може бути монографія [15].

Передусім слід зазначити, що вплив реформ реалізується в певний критичний для системи період — т.з. точці біфуркації. Саме в цей, достатньо обмежений час система обирає шлях, напрям, вектор подальшого розвитку, що відбувається під впливом атракторів. Останні можна визначити як множина моделей очікуваного стану системи, яких теоретично може набути система під час змін. Таким чином, відмінністю даної тези є визнання множини альтернатив в процесі реформування, що, як правило, не враховується ініціаторами реформ. Тобто розвиток системи відбувається не просто під впливом реформи, а з огляду на можливість якогось одного із кількох векторів розвитку відповідно до можливих атракторів. Звідси реформа може бути прогресивною, але реалізованою у дуже неочікуваній альтернативі.

У свою чергу, природа вибору такої альтернативи повною мірою, як вважаємо, може бути описана теорію інституційних змін за певної інтерпретації останньої. Так, у суспільстві, у сукупності груп економічних агентів перемагає та модель атрактора, до якої тяжіють агенти, тобто норми, традиції, звичаї, правила даного атрактора виявляються найбільш зрозумілими і бажаними для більшості агентів. Водночас має право на існування і гіпотеза, коли вибір атрактора відбувається не у відповідності до бажань та намірів агентів чи їхньої більшості, а за складної непередбачуваної комбінації неефективних економічно факторів інституційного змісту (т.з. "прихованих" факторів). Звідси процес змін об'єктивно є доволі суперечливим на певному етапі, коли у суспільстві не зроблено остаточного вибору щодо атрактора, і можливо саме із цим пов'язана основна складність, драматичність реформування.

Опис загальної кількості атракторів на початку 90-х рр. виходить за межі цієї статті. На нашу думку, в цей час основними атракторами аграрного соціуму при реалізації ринкових реформ були наступні: 1) рентоорієнтований тип поведінки; 2) виробничоорієнтований тип поведінки. Обидва терміни були апробовані з монографії приблизно за аналогічним змістом таких у автора [16]. З першим згаданим типом асоційовано негативний сценарій розвитку системи, який і було реалізовано. Інший представляє собою нездійснену на той час альтернативу, до якої повинні бути спрямовані заходи із корегування реформи на даний час.

По суті рентоорієнтований тип поведінки передбачає бажання агентів досягти стану усталеного отримання вигоди за рахунок ексклюзивного володіння якимись активами. Головним при цьому є та обставина, що агенти не витрачають (та уникають) зусиль та ресурсів на модернізацію системи, яка б передбачала підвищення її економічності чи соціальності. Рентоорієнтований тип може мати обмежену і "безболісну" для суспільства вигідність за умови, коли кількість агентів, що його наслідують, є відносно незначною. Натомість у ситуації, коли всі або більшість агенти діють за рентоорієнтованою мотивацією, у системі втрачаються можливості формування доданої вартості у цей спосіб. Тому деградація рентопобудованої системи у тривалому періоді виглядає закономірною, яскравим підтвердженням чого є пореформене вітчизняне сільське господарство.

Для суспільства безумовно більш вигідним є виробничоорієнтований тип розвитку, коли, не зважаючи на додаткові витрати ресурсів та часу (інколи досить значних) система набуває вищої продуктивності та ефективності, і в її межах формується значно вища додаткова вартість, яка — за певних умов — може мати соціальну спрямованість. Зрозуміло, що така система повинна складатися із агентів або їхньої більшості, які орієнтовані на подібний тип поведінки. Саме вибір типу поведінки і визначає характер розвитку та наслідки змін. Дуалізм вибору включає, відповідно, конструктивний (коли обирається виробничоорієнтований тип поведінки) чи опортуністичний зміст (коли обирається шлях, який супроводжується небажаним для суспільства сценарієм розвитку). Отже, у суспільстві напередодні реформ було уявлення про селяни різко підвищать свою економічну активність саме на основі зростання ефективності та результативності господарської діяльності, проте загалом цього не відбулося, а наявні позитивні економічні зміни після реформ були обумовлені зовнішніми для галузі джерелами, факторами, капіталами і т. ін.

Безперечно, виключно важливим є відповідь на питання чому обирається неефективний

Таблиця 1. Визначення основних груп агентів та опортунізму в аграрному соціумі

Основні групи агентів		Рівень економічної влади	Вектор очікуваних змін	Суспільні очікування (детермінанта *ідеальної* поведінки)	Детермінанта *реальної* поведінки	Сутність і причини опортунізму/ рівень опортунізму
Держава (уряд та його регіональні уповноважені)		Високий	Мінімізації впливу	Здійснення ефективної регулятивної політики, що матиме суспільне схвалення	Здійснення регуляцій за рахунок інтересів селян і сільських громад	Лобіювання інтересів великого бізнесу і неефективний менеджмент. *Високий рівень опортунізму*
Місцева влада (сільські ради)		Низький	Максимізація впливу	Ефективний захист інтересів громад	Відсутність можливості та ініціатив до здійснення очікуваних функцій	Обмежені правові можливості і неефективний менеджмент. *Високий рівень опортунізму*
Бізнес	Великий	Високий	Максимізація впливу за умови конструктивної моделі поведінки	Створення повноцінних робочих місць, здійснення схвалених суспільством економічних та соціальних функцій відповідно до майнового статусу	Максимізація прибутковості за мінімізації соціальних функцій, тяжіння до рентоорієн-тованого типу поведінки	Можливість реалізувати економічну владу без санкцій і бар'єрів, відсутність належних соціально-економічних умов та психологічний фактор. *Високий рівень опортунізму*
	Середній	Середній				
	Малий	Низький				
Економічно пасивний сегмент аграрного соціуму	Заможні прошарки	Низький	Максимізація впливу за умови конструктивної моделі поведінки	Зростання суспільно схваленої економічної активності	Тяжіння до рентоорієнтованого типу поведінки	Психологічний фактор *Високий рівень опортунізму*
	Середній клас	Низький				
	Бідні верстви	Низький	Зникнення	Зміна способу життя на економічно активний і суспільно схвалений	Пасивна, асоціальна поведінка рентного типу	
Громадські, конфесійні, політичні організації	Відсутня чітка диферен-ціація	Низький	Максимізація впливу	Здійснення суспільно схвалених функцій, не детермінованих урядовими і бізнесовими інститутами	Тяжіння до політизації громадської діяльності за рентним типом поведінки	Відсутність досвіду, традицій, неефективний менеджмент. *Високий рівень опортунізму*

Джерело: авторські дослідження.

шлях розвитку (т. з. "інституційної пастки" [10, 15] якщо загалом у суспільстві існує уявлення про вигідність іншого. Адже для українського аграрного соціуму на початок реформ була в цілому доступна інформація про вищу ефективність та соціальну вигідність ринкової економіки, побудованої на реальній модернізації виробництва та економічних відносин. Зазначене потребує окремих досліджень у світлі опису суті реального впливу на інституційні зміни. Як гіпотеза може бути прийнята за гіпотезу теза про знову ж таки історично-інституційний зміст проблеми. Іншими словами, трагічна історія українського селянства зумовила відсутність у переважної більшості мотивів до підприємницької активності, обмежуючись скоріше самозабезпеченням.

Структуризація авторського підходу до аналізування проблеми опортунізму у вітчизняному аграрному соціумі представлена у таблиці 1. Це є зкорегованим варіантом, що був опублікованим у [11]. Таблиця побудована за алгоритмом дослідження, який передбачає логічно узгоджені етапи, а саме: 1) визначення груп агентів, що мають відношення до опортунізму; 2) визначення рівня їхньої економічної влади (свого роду відповідальності за опортунізм); 3) оцінювання бажаної зміни існуючого розподілу економічної влади; 4) визначення ідеального (бажаного) типу поведінки кожної групи агентів; 5) визначення реального типу поведінки; 6) оцінювання сутності опортунізму та його рівня.

Загалом, як вже зазначалося, при аналізуванні опортунізму потрібно диференціювати соціуму на основні групи агентів, де основним критерієм є наявність спільних мотивів (що і визначає спільний тип поведінки), а не кількісні ознаки групи. Саме у конфігурації таких груп та відповідної групової взаємодії і формується опортунізм як універсальне явище масового відхилення від очікуваного типу поведінки. У нашому випадку такими групами є: держава, бізнес (великий, середній та малий), аграрний

соціум (що не віднесений до класу підприємців) із поділом на заможний, середній та бідний прошарки, громадські організації.

Як бачимо (табл. 1), існує чітка невідповідність між бажаною та реальною поведінкою всіх без виключення груп агентів. Звідси можна стверджувати, що проблема дисфункцій реформ не є чимось штучним, привнесеним іззовні системи, а є радше органічно вмонтованим елементом моделі ренто орієнтованої чи відверто антисуспільної поведінки всього соціуму. За нашими оцінками, діяльність всіх груп агентів характеризувалася високим рівнем опортунізму. Отже, навіть якщо реформа (зміни) є неконструктивною, у множині груп агентів, що не будуть діяти опортуністично, закономірною виглядатиме поява атрактору неопортуністичного змісту, що може визначити відповідно суспільно ефективний тип поведінки. І навпаки.

Окремо хотіли б зазначити, що запропонований у таблиці 1 алгоритм має конкретне прикладне значення, що дозволяє визначити наступне: 1) що слід змінити у конфігурації економічної влади стосовно посилення чи зменшення ролі окремих груп агентів, тобто перспективи соціальної стратифікації; 2) на що повинні бути спрямовані скореговані регуляції, виходячи із визначених особливостей прояву опортунізму у діяльності кожної групи агентів.

З огляду на поширену у сучасній економічній літературі дискусію про негативну роль агрохолдингів хотіли б підкреслити, що негативну модель економічного домінування великого бізнесу не є єдиною причиною існуючої ситуації. Окрім традиційно деструктивної в цілому, як вважаємо, національної аграрної регулятивної політики галузі, не менш важливим стало поширення рентоорієнтованого типу поведінки — щодо економічної активності та загалом способу життя — практично всіх груп селян. У нашому розумінні, рента представляє собою актив, який не потребує спеціальних зусиль для забезпечення отримання дивідендів від його використання/володіння. До класичних прикладів ренти при описі моделі опортунізму в аграрному соціумі України можна віднести найбільш поширену серед селян схему передачі земельних паїв у користування великому і середньому бізнесу. Ситуація, коли селяни отримують фіксований дохід (хоч і відносно незначний) від такої передачі земельних паїв, а не шукають альтернатив використовувати їх самотужки можливо більш прибутково, є яскравим прикладом опортунізму, що виражається насамперед у відмові від пошуку альтернатив. Тобто переважає бажання отримувати менше але надійно за дилеми "висока прибутковість та високий ризик — низька прибутковість та низький ризик". За всієї поваги до важкої праці селян, багатство у широкому тлумаченні цього терміну може бути створеним лише на основі забезпечення усталеного економічного зростання, що у свою чергу потребує досягнення моделі постійного підвищення продуктивності, ефективності, а, відтак, і соціальної результативності господарювання. Стратегія, що є відмінною від цієї, закономірно породжує злидні, песимізм, зневіру у змін, деградацію. Відповідальність за невдачі реформи повинна бути поділена як між реформаторами, так і соціумом.

Як свідчить практика, пересічна родина у сільському населеному пункті Центральної України, маючи декілька земельних паїв, наближається або й перевищує за землезабезпеченістю показники середньої ферми Західної Європи (близько 20 га). Тобто теоретично у 90—2000-х рр. пересічна українська сільська родина отримала безкоштовно земельний наділ, що дорівнює фермерському господарству ЄС. Причини того, що справжні фермерські господарства в Україні не стали основним сектором аграрної економіки традиційно зводяться у науковій літературі до наявності несприятливих законодавчих та соціально-економічних умов ведення малого бізнесу на селі. Однак ступінь лібералізації економічних відносин в України набагато, як вважаємо, перевищує аналоги у великій кількості інших країн (наприклад, КНР), де рентоорієнтована поведінка є скоріше виключенням. Ця сфера питань безпосередньо належить до факторів інституційної природи (в табл. 1 наведено назву "психологічні фактори). Ця акцентуація означає, що селянство не слід розглядати як групу агентів, що — умовно кажучи — є об'єктом експлуатації і соціально-економічної сегрегації. В реальності претензії до типу поведінки українського селянства є не меншими аніж до психології і поведінки бізнесу чи держави. Відповідно інституційні зміни вимагатимуть і можуть бути реалізовані за взаємоузгодженого процесу зміни поведінки всіх груп агентів.

Емпіричне відображення економічної ціни опортунізму може бути ілюстрованим на прикладі цифр, наведених у таблиці 2. В даному разі представлено усереднення певної групи показників репрезентативного села Вінницької області на даний час. Наше бачення грунтується на припущенні про те, що реальний розвиток

Таблиця 2. Усереднені показники репрезентативної сільської громади

Показники	Реальний стан*	Ідеальний (потенційно можливий за сприятливих умов) стан
1. Чисельність населення, осіб	560/-	-
2. Частка населення непенсійного віку, %	67,0/75,0	85,0
3. Рівень зафіксованого безробіття, %	25,0/13,6	5,0
4. Кількість фермерів на 1000 жителів	1,0/1,4	2,5
5. Кількість офіційно зафіксованих приватних підприємств на 1000 жителів	1,4/1,8	до 30,0
6. Кількість бюджетних робочих місць, % до загальної чисельності працездатного населення	3,5/3,9	4,0
7. Кількість повноцінних робочих місць, створених у результаті діяльності агрохолдингів і середніх за розміром с.-г. підприємств, % до загальної чисельності працездатного населення**	5,0/6,8	15,0
8. Кількість повноцінних робочих місць, створених у результаті діяльності малого бізнесу, % до загальної чисельності працездатного населення**	17,0/21,0	близько 80,0

Примітки: * — у чисельнику — середні дані по області, у знаменнику — дані сільських громад з найкращими показниками по Жмеринському району Вінницької області; ** — за результатами експертного оцінювання.

Джерело: авторські розрахунки за даними статистичного щорічника по Вінницькій області.

українського села буде визначатися передусім за рахунок малого бізнесу. Таке бачення обумовлене останніми тенденціями на прикладі сіл Жмеринського і Вінницького районів Вінницької області за 2007—2015 рр., які яскраво продемонстрували відсутність істотного впливу діяльності агрохолдингів чи державних програм на стан сільських громад. Слід зауважити, що прогнозовані показники новостворених робочих місць стосуються постійних; у реальності до цього слід додати у 2—3 рази більшу кількість сезонних робочих міць. Особливо слід зазначити, що аналізування тренду розвитку ситуації за останні десятиліття дозволяє стверджувати, що перспективи розвитку сільських громад обумовлені насамперед ступенем активізації широко диверсифікованого малого бізнесу та капіталізації на основі фінансових потоків, що формуються саме в місцевих економіках. Використання цієї обставини у процесі корегування регулятивної політики представляється ключовим.

ВИСНОВКИ

Авторський підхід передбачав аналізування ринкових аграрний реформ на основі констатації глибинних, масових процесів, де окремі виключення з правила скоріше підтверджують загальні закономірності. Сьогоднішні суспільні претензії до наслідків останньої аграрної реформи в Україні відбивають по суті глибинний зміст явища опортунізму з боку практично всіх груп агентів як неочікуваного та небажаного сценарію модернізацій. За всіх самих виважених та логічних намірів реформаторів напередодні змін найбільш критичним виявилася реакція основних груп аграрного соціуму на появу ринку та ринкових пріоритетів організації життя. Тому недоліком реформ слід вважати не початкову ініціацію до ринкових змін чи сам алгоритм її здійснення, а реакція аграрного соціуму. В свою чергу, прорахунком держави стала відсутність системи моніторингу, яка б своєчасно та адекватно визначала опортуністичні тенденції в аграрному соціумі та здійснювала відповідні корегування у регулятивній політиці.

Загалом же опортунізм, що є водночас економічним і біхевіористичним явищем, є найбільшою та досі невиправдано недооціненою загрозою будь-якого соціуму в період реформ. Звідси актуальність наукової ідентифікації даного явища.

Література:

1. Саблук П.Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2015. — № 2. — С. 10—17.

2. Юрчишин В.В. До проблеми доведення до логічного завершення земельних та всіх інших сучасних аграрних перетворень / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. — 2009. — № 3. — С. 90—91.

3. Пасхавер Б.Й. Основні проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва / Б.Й. Пасхавер, Л.В. Молдаван, О.В. Шубравська // Економіка АПК. — 2012. — № 9. — С. 3—9.

4. Гайдуцкий П.И. Аграрная реформа Л.Д. Кучмы в Украине: историко-экономические аспекты / П.И. Гайдуцкий // Экономика АПК. — 2015. — № 1 — С. 5—11.

5. Малік М.Й. До питання сталого розвитку сільських територій / М.Й. Малік // Економіка АПК. — 2008. — № 5. — С. 51—55.

6. Современная идеологическая борьба: Словарь / Под общ. ред. Н.В. Шишлина; сост. С.И. Беглов. — М.: Политиздат, 1988. — 431 с.

7. Словник іншомовних слів / За ред. члена-кореспондента АН УРСР О.С. Мельничука. — К.: Головна редакція "Українська радянська енциклопедія", 1977. — 776 с.

8. Корнейчук Б.В. Институциональная экономика: учебное пособие для вузов / Б.В. Корнейчук. — М.: Гардарики, 2007. — 255 с.

9. Милгром П. Экономика, организация и менеджмент: В 2-х т. / П. Милгром, Дж. Робертс; Пер. с англ. Под редакцией И.И. Елисеевой, В.Л. Тамбовцева. — Спб.: Экономическая школа, 2001. — Т. 2. — 422 с.

10. Тамбовцев В.Л. Теории государственного регулирования экономики: учеб. пособие / В.Л. Тамбовцев. — М.: Инфра-М, 2009. — 158 с. (Учебники экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова).

11. Мороз О.В. Інституційні основи опортуністичних моделей поведінки в аграрній сфері Україні / О.В. Мороз, Н.П. Карачина, В.М. Семцов // Агросвіт. — 2015. — № 9. — С. 814.

12. Мороз О.В. Опортуністична діяльність в аграрному секторі України як конфліктоутворюючий фактор / О.В. Мороз, В.М. Семцов, Г.С. Кукель // Ефективна економіка. — 2014. — № 10. — Режим доступу: http://www.economy. nayka.com.ua

13. Мороз О.О. Контракти в аграрній економіці: реальність і перспективи: монографія / О.О. Мороз, В.М. Семцов. — Вінниця: ВНТУ, 2011. — 188 с.

14. Арнольд В.И. Теория катастроф: монографія / В.И. Арнольд. — М.: Наука, 1990, — 115 с.

15. Мороз О.О. Інституційна система аграрної економіки України: монографія / О.О. Мороз. — Вінниця: УНІВЕРСУМ, 2006. — С. 253—280.

16. Карачина Н.П. Економічна поведінка машинобудівних підприємств: теорія, методологія, практика управління: монографія / Н.П. Карачина. — Вінниця: Книга-Вега, 2010. — 416 с.

References:

1. Sabluk, P.T. (2015), "Status and directions of development of agrarian reform", Ekonomika APK, vol. 2, pp. 10—17.

2. Yurchyshyn, V.V. (2009), "To the problem of bringing to its logical conclusion the land and all other modern agricultural transformations", Ekonomika APK, vol. 3, pp. 90—91.

3. Paskhaver, B.J. Moldavan, L.V. and Shubravs'ka O.V. (2012), "The main problems development of agricultural production", Ekonomika APK, vol. 9, pp. 3—9.

4. Hajdutskyj, P.Y. (2015), "Agrarian reform of L.D. Kuchma in Ukraine: historical and economic aspects", Ekonomyka APK, vol. 1, pp. 5—11.

5. Malik, M.J. (2008), "To the issue of sustainable development of rural areas", Ekonomika APK, vol. 5, pp. 51—55.

6. Behlov, S.Y. and Shyshlyna, N.V. (1988), Sovremennaia ydeolohycheskaia bor'ba: Slovar [Modern ideological struggle: Dictionaries], Polytyzdat, Ukraine.

7. Mel'nychuk, O.S. (1977), Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words], Ukrains'ka radians'ka entsyklopediia, Kyiv, Ukraine.

8. Kornejchuk, B.V. (2007), Ynstytutsyonal'naia ekonomyka: uchebnoe posobye dlia vuzov [Institutional Economics: training manual for Universities], Hardaryky, Moscow, Russia.

9. Mylhrom, P. Elyseevoj, Y.Y. and Tambovtseva, V.L. (2001), Ekonomyka, orhanyzatsyia y menedzhment [Economy, organization and management], 2nd ed, Ekonomycheskaia shkola, Saint Petersburg, Russia.

10. Tambovtsev, V.L. (2009), Teoryy hosudarstvennoho rehulyrovanyia ekonomyky: ucheb. posobye [Theories of the State regulation of the economy: training manual], Ynfra-M, Moscow, Russia.

11. Moroz, O.V. Karachyna, N.P. and Semtsov, V.M. (2015), "The institutional foundations of opportunistic behavior models in the agrarian sphere Ukraine", Ahrosvit, vol. 9, pp. 814.

12. Moroz, O.V. Semtsov, V.M. and Kukel, H.S. (2014), "The opportunist activity in the agricultural sector of Ukraine as a factor of conflict" Efektyvna ekonomika, vol. 10, available at: http://www.economy.nayka.com.ua (Accessed 20 March 2016).

13. Moroz, O.O. and Semtsov, V.M. (2011), Kontrakty v ahrarnij ekonomitsi: real'nist' i perspektyvy [Contracts in agricultural economics: reality and prospects], VNTU, Vinnytsia, Ukraine.

14. Arnol'd, V.Y. (1990), Teoryia katastrof [Catastrophe theory], Nauka, Moscow, Russia.

15. Moroz, O.O. (2006), Instytutsijna systema ahrarnoi ekonomiky Ukrainy [Institutional System of Agricultural Economics Ukraine], UNIVERSUM Vinnytsia, Ukraine.

16. Karachyna, N.P. (2010), Ekonomichna povedinka mashynobudivnykh pidpryiemstv: teoriia, metodolohiia, praktyka upravlinnia [The economic behavior of the machine-building enterprises: the theory, methodology, practice management], Knyha-Veha, Vinnytsia, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2015 р.

УДК330.306.08.14

Ю. В. Великий,
д. е. н., професор, професор кафедри обліку і аудиту,
Чорноморський державний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв

НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МАШИНОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ

Yu. Velykyy,
PhD., Professor, Department of Accounting and Auditing,
Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolaiv, Ukraine

SCIENTIFICANDTECHNICALPOTENTIALOFMECHANICALENGINEERINGIN UKRAINE

У статті проведено аналіз стану науково-технічного потенціалу машинобудування України. Визначено, що розвиток цього потенціалу є однією з найбільш актуальних проблем сучасного стану економічних перетворень, який впливає на інноваційний розвиток ключового фактора завоювання і утримання позицій на ринку конкурентоздатної, високотехнологічної продукції, яка відповідає світовим стандартам.

The article analyzes the state of scientific and technical potential of mechanical engineering in Ukraine. Determined that this potential development is one of the most actual problems of the current state of economic reforms, which affects the development of innovative key factor gain and retain a competitive position in the market, high-tech products that meet international standards.

Ключові слова: науково-технічний потенціал, машинобудівні підприємства, інноваційна діяльність.
Key words: scientific and technical potential, machine-building enterprise innovation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Формування науково-технічного потенціалу машинобудування є однією з найбільш актуальних проблем сучасної української економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Науково-технічний потенціал, його роль і вплив на розвиток машинобудівних підприємств розглядається в працях С. Іляшенка, В. Семиноженка, Л. Федулової та інших. Проте недостатньо досліджено вплив науково-технічного потенціалу на інноваційний розвиток підприємств.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є аналіз науково-технічного потенціалу машинобудування та його вплив на інноваційний розвиток машинобудівних підприємств країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У свій час Україна успадкувала від колишнього СРСР 6,5 % світового науково-технічного потенціалу при населенні 0,1 % світу [1]. Вона також отримала значний науково-дослідний потенціал машинобудування. Так, у 1990 р. діяли понад 120 науково-дослідних, проектних та інших інститутів, 92 конструкторсько-технологічні організації машинобудівного профілю та 268 підрозділів у складі виробничих об'єднань й наукових підрозділів [2].

Кадровий склад наукового потенціалуУкраїни — один з найважливіших його компонентів, тому всебічне вивчення його кількісного та якісного складу є підгрунтям для формування стратегічного потенціалу інноваційного розвитку як машинобудування, так і економіки в цілому.

Згідно з даними Держкомстату України, починаючи з 1990 р. у країні простежується тенденція до зменшення загальної чисельності працівників, зайнятих у науково-технічній сфері. Так, у 2014 р. в організаціях, підприємствах та установах, які виконують наукові дослідження і розробки, працювало майже 113,8 тис. осіб. Порівняно з 1990 роком їхня чисельність скоротилася майже в 2,4 рази. Скорочення відбулося здебільшого за рахунок зменшення чисельності категорій допоміжного персоналу і техніків, а також частково за рахунок висококваліфікованих дослідників, які перейшли у вузівський і академічний сектори науки.

Таблиця 1. Структура розподілу науково-дослідного персоналу і науково-дослідних організацій машинобудування за секторами науки, % до загальної кількості (2014 рік)

Показник	Сектори			
	Вузівський	Академічний	Галузевий	Заводський
Фахівці вищої кваліфікації (доктори та кандидати наук)	57,6	29,4	9,2	3,8
Науково-дослідні організації	14,1	27,2	54,4	4,3

Людський капітал займає одне з провідних місць серед ресурсного потенціалу впровадження будь-яких інновацій. Інноваційний продукт реалізується через творчу інтелектуальну працю науковців, які продукують ідеї, знання, винаходи через постійну інноваційну діяльність.

Так, у Японії, понад 80 % продуктивного багатства зосереджено саме у формі людського капіталу, знань та кваліфікації.

Всезагальна інформатизація світового товариства та популяризація науково-дослідницьких чинників у всіх сферах людської діяльності відновлює престижність статусу науковця і в українському суспільстві, що позитивно позначилося на динаміці вітчизняного кадрового потенціалу. У 2014 році науковими здобутками підвищували науково-технічний рівень економіки 15,1 тис. докторів і 87,2 тис. кандидатів наук, близько 67,3 тис. дослідників.

Мережа науково-дослідних установ машинобудування України — це досить розгалужена система із майже 360 установ різних типів: науково-дослідних інститутів, конструкторських і проектних організацій, науково-дослідних підрозділів вузів та підприємств, дослідно-експериментальних заводів. Проте розосередження наукових і науково-дослідних установ по секторах науки в галузі суперечить критеріям інноваційності побудови науково-технічної системи.

Як свідчать дані таблиці 1, 4/5 спеціалістів вищої кваліфікації (докторів і кандидатів наук), зайнятих науковою діяльністю, працюють у вищих навчальних закладах і академічних установах і є основною генеративною (продуктивною) силою у створенні інновацій в Україні.

Аналіз даних свідчить, що протягом 2000—2014 рр. мало місце підвищення концентрації докторів і кандидатів наук серед виконавців НДДКР (як частки відповідних категорій працівників у загальній кількості останніх) (табл. 1).

Чисельність кандидатів наук — виконавців НДДКР у 2014 р. становила 1,8 тис. осіб, у порівнянні з 2001 р. їхня кількість зменшилась майже на 2,7 % або 39 осіб. Хоча, починаючи з 1991 р., чисельність кандидатів наук в абсолютному вимірі зменшувалася — питома вага їх серед виконавців НДДКР зростає. У 2010 р. вона становила 16,59 %, проти 12,7 % у 1995 р. та майже 9,4 % у 1991 р., що деякою мірою зумовлене значним зменшенням загальної чисельності виконавців НДДКР.

Спостерігається поступове старіння наукових кадрів: середній вік дослідників у 2014 р. становив 48,8 років, докторів наук — 61,9 років, кандидатів — 52,5 роки (табл. 2).

Часто талановита молодь не хоче працювати на важкій, низькооплачуваній, малопрестижній роботі виконавця НДДКР.

В останні роки серед працівників наукової галузі спостерігається посилення тенденції до сумісництва основної сфери діяльності з іншими (і не обов'язково наукової), що спричинено складним становищем української науки.

Чисельність працівників, які виконували наукові дослідження і розробки за сумісництвом, зросла у 2014 році в порівнянні з 2000 р. майже вдвічі й становила 5,8 тис. осіб. Серед них 1,3 тис. — кандидати наук та 0,3 тис. — доктори наук. Це може свідчити про кризу інституційних структур української науки, у межах яких не вдається організувати повноцінний дослідницький процес і забезпечити гідну оплату праці наукових працівників.

Позитивним, на думку автора, є те, що порівняно з 1991 р. у 2014 р. значно зросла кількість аспірантур (у 2,3 рази) та докторантур (у 2,7 рази). Відповідно зросла і чисельність аспірантів з 0,9 до 2,53 тис. осіб та докторантів з 0,1 до 0,7 тис. осіб [3].

Загалом по Україні найбільше число аспірантів і докторантів навчається в галузі економічних наук (20 % та 19 %), технічних наук (21 % та 18 %) [3].

На нашу думку, це недостатньо, враховуючи те, що не всі випускники аспірантур, докторантур своєчасно захищають дисертації або йдуть працювати на більш високооплачувані роботи. Ми вважаємо, що необхідно збільшити число аспірантів і докторантів економічного та технічного напрямку до 60 % за рахунок зменшення підготовки науковців гуманітарного профілю.

Внаслідок кризових явищ у виробничій сфері в занедбаному становищі опинилася заводська наука, що охоплює лише 3,8 % нау-

Таблиця 2. Розподіл за віком чисельності докторів і кандидатів наук, зайнятих у машинобудуванні, % від загальної кількості

Показник	Роки									
	1991	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2014
Усього докторів наук	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
у тому числі за віком, роки:										
до 30	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
31-40	1,8	2,8	2,2	2,1	2	1,6	1,3	1,2	1,1	1,2
41-50	14,6	18,7	16,4	15,6	15	11,9	10,2	10,1	9,8	9,9
51-55	24,5	15	16	16,3	15,7	13,9	13,4	13,2	13,1	13,2
56-60	18,9	26,7	15,9	14,3	13,5	16,1	17,3	17,5	17,8	17,9
61-70	31,6	27,4	36,5	37,3	38,1	39,3	39,2	39,3	39,4	39,5
більше 70	8,5	9,5	12,9	14,5	15,6	17,1	18,7	17,7	18,8	18,3
Усього кандидатів наук	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
у тому числі за віком, роки:										
до 30	–	1,9	3,1	3,6	4,2	3,7	3,7	3,8	3,9	4,1
31-40	–	19,9	15,8	15,5	15,7	13,6	13,9	14,1	14,2	14,3
41-50	–	30,2	28,4	27,4	26,8	24,2	22,8	23,1	23,3	23,4
51-55	–	13,9	15,9	16,4	15,6	17,3	15,6	15,8	16,1	16,2
56-60	–	21	12,6	10,9	10,5	14,2	15,6	15,9	16,3	16,3
61-70	–	11,3	20,8	22,2	22,9	23,2	23,4	23,6	23,7	23,5
більше 70	–	1,8	3,4	4,1	4,3	3,8	4,8	3,8	2,8	2,6

ковців і 4,3 % конструкторських та заводських науково-дослідних структур. Невідкладного втручання потребує галузевий напрям науки, завдання якого полягає у сприйнятті результатів фундаментальних досліджень, адаптуванні їх до ринкових потреб, поширенні ринкового інноваційного продукту серед численних учасників інноваційної діяльності.

Переважна більшість науково-дослідних установ (80 %) безпосередньо підпорядковані державі; вони неспроможні сприймати ринкові потреби, ефективно реагувати на них.

Отже, між вітчизняним бізнесом і галузевою наукою утворився вакуум: відсутні дієві механізми, що допомагають оцінювати економічну ефективність запропонованих нових технологій, перевіряти їх на практиці та впроваджувати у виробництво. Тому українські підприємці часто віддають перевагу іноземним технологіям і техніці, які не завжди кращі за вітчизняні за якістю та ціною, проте більш відомі, забезпечують сервісне обслуговування.

Ситуацію може виправити фірмова наука — налагоджена наукова співпраця "держава — приватна компанія", за допомогою якої передові країни (США, Японія, Великобританія тощо) реалізують понад 70 % усіх прикладних досліджень, опановують увесь процес комерціалізації наукових розробок. В Україні фірмова наука належним чином не задіяна.

Украй обмеженою залишається інформаційна та матеріально-технічна база науково-дослідних організацій, експериментальних виробництв. Заходи щодо розвитку інформаційного середовища дещо поліпшують ситуацію з інформатизацією української освіти та науки, але в основному зводяться до питання закупівлі обладнання та програмного забезпечення в комп'ютерні класи навчальних закладів. Переважній частині науково-дослідних організацій сьогодні бракує застосування в роботі новітніх технологій телекомунікацій та зв'язку, внаслідок чого спостерігається нестача інформаційних ресурсів.

Іншим негативним фактором, що стоїть на заваді результативності інноваційної діяльності, можна вважати незадовільний стан матеріально-технічного обладнання науково-дослідних і проектних структур експериментальних виробництв, де безпосередньо створюються, випробовуються зразки та моделі нових видів товарів, техніки чи технологій. За деякими оцінками, повне фізичне зношування характерне для 75 % наукових приладів та устаткування, при цьому строк використання останніх у 3 і 5 разів перевищує європейські норми [7].

На жаль, норми бюджетного фінансування науки (1,7 % ВВП), передбачені законами України ("Про наукову та науково-технічну діяльність", "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки"), не виконуються повною мірою; згідно з цими законами, бюджетні кошти повинні бути спрямовані на фінансування науково-технічних програм, інноваційних проектів, науково-технічних розробок, державних замовлень.

Фактичний обсяг фінансування наукової сфери за рахунок усіх джерел за останні п'ять років перебував на рівні 0,4 % ВВП, у тому числі за рахунок бюджетного фінансування 0,4 %. Для порівняння: з 1991 р. цей показник становив 3,1 %. Цей рівень ніхто з європейських країн

не досягав, окрім Франції (3 %, починаючи з 2006 р.) [4].

Особливо складна ситуація склалася з трансфером знань від науки до промисловості.

Так, якщо у 2000 р. промислові підприємства, що провадили інновації складали 18 % від загальної кількості обстежених, то вже за підсумком 2014 р. таких підприємств, було лише 11,8 % [3].

Дещо краща ситуація в машинобудуванні. Так, кількість підприємств, які здійснювали інноваційну діяльність, становила у 2001 р. 22,2 %, з них виконували дослідження і розробки 11,6 %. У 2014 р. ці показники становили відповідно 18,3 та 8,2 % [6].

При цьому чітко сформувалася тенденція до збільшення кількості сторонніх інновацій (у тому числі закордонних) за одночасного зменшення власних досліджень і розробок.

У зв'язку з тим, що машинобудування — це каталізатор науково-технічного прогресу, воно потребує особливої уваги щодо фінансового забезпечення науково-технічної діяльності.

Так, у загальному обсязі фінансування наукових та науково-технічних робіт у промисловості у 2014 р. частка машинобудування становила 63,4 %. Причому у 2001 р. цей показник дорівнював 80,2 %, тобто за 13 років він знизився на 16,8 %.

У структурі машинобудування найбільший обсяг фінансування наукових і науково-технічних робіт припадає на розробки у сфері електричного та електронного устаткування та транспортного машинобудування. На ці розробки у 2014 р. було спрямовано відповідно 22,3 %, 31,2 %, 28,1 % коштів, проти 22,5 %, 30,8 %, 46,7 % у 2001 р. [4].

За джерелами фінансування наукових та науково-технічних робіт найбільший його обсяг (за 2014 р.) припадає на кошти замовників (установ і організації України та іноземних держав): відповідно 35,1 та 25,3 %, а також кошти державного бюджету — 15,8 і власні — 12,2 % [2].

Позитивною є тенденція до збільшення частки коштів замовників продукції підприємств й організацій України. Так, якщо у 2001 р. співвідношення між коштами іноземних замовників і вітчизняних становило відповідно 30,1 до 36,1 %, то у 2014 р. воно змінилося на користь вітчизняних замовників: 34,4 до 28,2 % відповідно. Проте частка коштів іноземних замовників досить значна.

В Україні такі високі показники закордонного фінансування наукових і науково-технічних робіт свідчать про те, що основний ефект від інноваційної діяльності у вигляді комерціалізації нововведень отримують іноземні фірми, що фінансують в Україні дослідження відповідно до своїх потреб.

Така ситуація, з одного боку, свідчить про залежність вітчизняних дослідників від іноземних фірм, а з іншого — відволікає наукові ресурси від потреб вітчизняного виробництва, що за багатьма напрямами не має наукового забезпечення.

Проте тут є і позитив. Наші науковці отримують досвід міжнародного співробітництва, який буде використаний в Україні після виходу машинобудування із кризи.

Слід зупинитись окремо і на питаннях визначення обсягів фінансування наукових та науково-технічних робіт за рахунок держбюджету. Зарубіжний досвід показує, що частка держави в цьому фінансуванні хоча і має певну тенденцію до зменшення, проте залишається досить високою. У провідних країнах світу вона коливається приблизно в межах 30—50 %.

В Україні ж у 2014 р. частка державного фінансування означених робіт становила 17,1%, а це недостатньо. Проте частка фінансування таких робіт за рахунок власних коштів підприємств і організацій збільшилася з 9,9 % у 2001 р. до 12,2 % у 2014 р.

Аналіз структури наукових і науково-дослідних робіт, виконаних власними силами наукових організацій у машинобудуванні, засвідчив, що вони складають (79,1 % відзагального обсягу означених робіт і науково-технічні послуги — 11,2 %). Частка фундаментальних і прикладних досліджень становить відповідно 1,9 та 4,4 % (2014 р.) [3].

Наукові організації переважно реалізують науковий потенціал, створений за попередні роки. Що ж стосується перспективних фундаментальних і прикладних досліджень, то їх частка незначна, що створює певну загрозу для інноваційного поступу в майбутньому.

Незважаючи на проблеми, машинобудування — один із лідерів інноваційної діяльності у промисловості України. Найбільша частка інноваційно-активних підприємств у машинобудуванні припадає на виробництво транспортного (26,2 %) та електричного й електронного устаткування (22,3 % — 2014 р.).

За загальним обсягом витрат на інноваційну діяльність машинобудування — лідер серед інших видів промисловості. Його частка становила у 2014 р. 28,3 %, хоча за обсягом реалізації продукції — лише 8,9 %.

Частка загального обсягу витрат на інноваційну діяльність в обсязі реалізованої продукції становить 2,1 %, що у 27 рази більше за середній показник у промисловості. У структурі машинобудування він становить: у виробництві машин й устаткування — 2,8 %, електричного та електронного — 2,7 %, транспортного — 1,7 %.

Вагомий чинник інноваційного потенціалу — надходження заявок на видачу охоронних документів і використання об'єктів промислової власності та оформлення раціоналізаторських пропозицій.

Проте в машинобудуванні продовжується тенденція до скорочення чисельності винахідників, авторів промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій, яка почалась у 1991 р. Кількість заявок на видачу охоронних документів у машинобудуванні в 2014 р. становила 474, у 2006 р. — 551 (у 1990 р. — 314 482). Чисельність авторів раціоналізаторських пропорцій у 2005 р. складала 4 080, а в 2014 р. уже 3 743. На нашу думку, причиною цього є те, що власники підприємств перестали стимулювати активність раціоналізаторів. Це, а також складність і витратність оформлення охоронних документів на винаходи, корисні моделі, промислові зразки призвело до таких результатів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналіз основних складових науково-технічного потенціалу машинобудування вказує на необхідність використання програмно-цільового підходу до визначення стратегічних шляхів розвитку науково-технічного потенціалу, що надасть можливість:

— вибудувати систему цілей розвитку, визначити їхній взаємозв'язок і підпорядкування;

— визначити комплекс заходів, необхідних для досягнення поставлених цілей, виявивши при цьому вузькі місця, які вимагають першочергової уваги та концентрації ресурсів;

— розробити комплексні програми, спрямовані на реалізацію пріоритетних на даному етапі цілей;

— найбільш раціонально розподілити обмежені ресурси як серед програм науково-технічного розвитку, так і серед окремих заходів, що включені до програми.

У подальшому було б доцільно дослідити вплив науково-технічного потенціалу на інноваційний розвиток машинобудівних підприємств України.

Література:

1. Великий Ю.В. Державне регулювання інноваційної діяльності машинобудівних підприємств: монографія / Ю.В. Великий, Є.Г. Юрін. — Миколаїв: Іліон, 2013. — 267 с.

2. Соловьев В.П. Инновационная деятельность как системный процесс в конкурентной экономике / В.П. Соловьев. — К.: Феникс, 2016 — 560 с.

3. Берсуцкий А.Я. Управление ресурсным потенциалом предприятия: монография / А.Я. Берсуцкий. — Донецк: Юго-Восток, 2010. — 185 с.

4. Павловська О.В. Фінансовий аналіз: навч.-метод. посіб. / О.В. Павловська, Н.М. Притуляк, Н. Ю. Невмержицька. — К.: КНЕУ, 2002. — 388 с.

5. Нетудихата К.Л. Гроші та кредит: навч.-метод. посіб. / К.Л. Нетудихата. — Миколаїв: МДГУ, 2008. — 72 с.

6. Великий Ю.В. Аналіз господарської діяль ності: навч. посіб. / Ю.В. Великий, Є.Г. Юрін. — Миколаїв: Іліон, 2013. — 203 с.

7. Малицький Б.А. Прикладне наукознавство / Б.А. Малицький. — К.: Фенікс, 2015. — 364 с.

8. Налимов В.В. Наукометрия / В. Налимов, З. Мульченко. — М.: Наука, 2003. — 193 с.

References:

1. Velykyj, Yu.V. (2013), Derzhavne rehuliuvannia innovatsijnoi diial'nosti mashynobudivnykh pidpryiemstv [State regulation of innovation activities engineering enterprises], Ilion, Mykolaiv, Ukraine.

2. Solov'ev, V.P. (2016), Innovacionnaja dejatel'nost' kak sistemnyj process v konkurentnoj jekonomike [Innovative activities as a system process in a competitive economy], Feniks, Kyiv, Ukraine.

3. Bersuckij, A.Ja. (2010), Upravlenie resursnym potencialom predprijatija [Management of enterprise resource potential], Jugo-Vostok, Donetsk, Ukraine.

4. Pavlovs'ka, O.V. (2002), Finansovyj analiz [Financial Analysis], KNEU, Kyiv, Ukraine.

5. Netudykhata, K.L. (2008), Hroshi ta kredyt [Money and credit], MDHU, Mykolaiv, Ukraine.

6. Velykyj, Yu.V. (2013), Analiz hospodars'koi diial'nosti [Analysis of economic activity], Ilion, Mykolaiv, Ukraine.

7. Malyts'kyj, B.A. (2015), Prykladne naukoznavstvo [Applied science of science], Feniks, Kyiv, Ukraine.

8. Nalimov, V.V. (2003), Naukometrija [Scientometrics], Nauka, Moscow, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2015 р.

УДК 338.22

Ю. М. Кривець,
к. е. н., докторант, Херсонський державний агарний університет

ФУНКЦІЇ, ЗАВДАННЯ, СКЛАДНИКИ ТА СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Yu. Krivets,
candidate of economic sciences, doctoral candidate, Kherson State Agrarian University

FUNCTIONS, OBJECTIVES, COMPONENTS AND STRUCTURE OF THE MECHANISM OF FORMATION OF CORPORATE GOVERNANCE

У статті визначено роль механізму корпоративного управління великих агроформувань у забезпеченні ефективності та конкурентоспроможності їх розвитку. Виявлено чинники та необхідність використання. Обгрунтовано закономірності його дії, завдання та функції, склад та структура. Визначено принципи застосування та досягнення ефективності. Запропоновано індикатори для оцінки й аналізу здійснення. Розроблено пропозиції щодо удосконалення на перспективу.

The article defines the role of corporate governance mechanism large agricultural companies to ensure the effectiveness and competitiveness of their development. The identified factors and the need to use. It justifies the validity of its actions, objectives and functions, composition and structure. Principles of application and achieve efficiency. Proposed indicators for evaluating and analyzing implementation. Developed proposals for improvement in the future.

Ключові слова: агроформування, механізми, корпоративне управління, завдання, функції, структура, закономірності, чинники, оцінка, ефективність, конкурентоспроможність.
Key words: agro unit, mechanisms, corporate governance, objectives, functions, structure, laws, factors, evaluation, efficiency, competitiveness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Основними цілями системи корпоративного управління в аграрній сфері економіки є забезпечення поступального розвитку аграрних підприємств, підвищення їх ринкової капіталізації та узгодження інтересів акціонерів і заінтересованих осіб (стейкхолдерів). Протягом останніх років в АПК України було досягнуто багато позитивних структурних зрушень у розвитку акціонерних відносин. Однак більшість агроформувань мають недостатньо ефективну систему корпоративного управління, забезпечуючи мінімальний рівень транспарентності та захисту прав акціонерів. Вирішення проблеми становлення ефективної системи корпоративного управління загострюється через неврегульованість рентних та орендних відносин, землеволодіння та землекористування; низьку ліквідність фондового ринку, який є інсайдерським за своєю сутністю; поглиблення корпоративних конфліктів і рейдерство; незахищеність прав власності акціонерів (у т. ч. через домінування номінальних утримувачів цінних паперів) та інших стейкхолдерів; відсутність дієвих форм корпоративного контролю.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам розвитку корпоративного управління присвячено багато наукових праць вітчизняних фахівців, зокрема: В. Базилевича, Д. Баюри, І. Бондар, З. Варналія, Л. Воротіної, О. Вакульчик, А. Гальчинського, В. Гейця, О. Грішнової, Є. Григоренка, В. Дементьєва, В. Євтушевсього, М. Ігнатенка, Ю. Лупенка, М. Маліка, Л. Мармуль, О. Мозгового, О. Кузьміна, П.Леоненка, В. Осецького, Є.Панченка, І. Романюк, Н. Супрун, М. Сіроша, А. Старостіної, Д. Черваньова, А. Шегди, В. Шелудько та інших.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є обгрунтування функцій та завдань створення та розвитку механізму корпоративного управління агроформуваннями, виявлення його чинників та закономірностей прояву і на цій основі — складників та структури, інструментів здійснення та оцінки ефективності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Світовий досвід розвинених країн переконливо доводить як ефективність, так і неминучу

Передплатний індекс 21847

закономірність розвитку корпоративного управління як невід'ємну частину сучасної системи управління великими суб'єктами господарювання [1, с. 172]. Недооцінка ролі корпоративного управління призводить до неефективного використання матеріальних, інтелектуальних, організаційних, трудових, фінансово-інвестиційних ресурсів агроформувань.

У світовій економіці в умовах інтеграційних та глобалізаційних тенденцій значимість корпоративного управління, яке обумовлене поділом повноважень володіння й управління в акціонерних товариствах, посилюється з укрупненням аграрних підприємств і збільшення кількості різновекторних інтересів їх акціонерів. Висока якість корпоративного управління сприяє концентрації та інтенсифікації виробництва, збільшенню його обсягів та зменшенню собівартості продукції, стійкому розвитку та підвищенню їх інвестиційної привабливості, дає додаткові гарантії акціонерам, партнерам, клієнтам і сприяє зміцненню системи внутрішнього контролю.

Організаційно-економічний механізм корпоративного управління є важливим елементом управлінської системи акціонерного товариства будь-якого виду економічної діяльності, через який здійснюється стратегічний безперервний регуляторний вплив на корпоративні відносини щодо забезпечення погодження інтересів всіх учасників. Механізм корпоративного управління формується відповідно до цілей реалізації функцій акціонерного товариства, що базується на своєрідному поділі праці із управління виробничо-економічним розвитком і реалізується за допомогою органів управління, зокрема, через здійснення управлінських функцій [7, с. 49]. Він характеризує дії акціонерного товариства та відображає управлінську діяльність, спрямовану на реалізацію цих функцій та завдань.

Структура організаційно-економічного механізму корпоративного управління являє собою сукупність елементів, які визначають зміст зв'язку між функціями у системі "володіння — управління — виконання" на основі контролю з боку акціонерів, відповідальності і підзвітності з боку менеджерів, а також прозорості функціонування цих відносин задля ефективної діяльності працівників акціонерного товариства і досягнення цілей зацікавлених осіб. Кожний елемент структури впливає на механізм корпоративного управління в цілому. Відсутність чітких рекомендацій щодо делегування функцій органів управління і, відповідно, порядок їх розподілу, дозволяє по-різному трактувати їх у конкретній практиці діяльності акціонерного товариства. Це ускладнює уніфікацію механізму корпоративного управління в акціонерних товариствах агросфери країни.

Взаємозв'язки та взаємовідносини різних груп учасників визначають структуру й зміст механізму корпоративного управління, що забезпечує цілісність елементів системи управління акціонерними товариствами у сільському господарстві. Аграрні акціонерні товариства, у кінцевому рахунку, виступають провідником стратегічних цілей різних груп учасників, що мають різновекторну спрямованість, а механізм корпоративного управління передбачає визначення цілей основних учасників і безпосереднє стратегічне управління корпоративним агроформуванням, в якому ці цілі можуть бути досягнуті.

Механізм корпоративного управління характеризується розподілом функцій володіння та управління, і підвищення його ефективності досягається при наявності розвиненого й високоліквідного фондового ринку, який передбачає широкі можливості для залучення інвестицій і контролю їх використання. Його слід розглядати як спосіб мислення для управлінських кадрів акціонерних товариств, який формує корпоративні норми і корпоративну культуру та поведінку. Він спрямований на створення та забезпечення публічності, яка сприяє залученню інвестицій у діяльність акціонерних товариств, корпоративній соціальній відповідальності [4, с. 165]. Остання, як важливий аспект функціонування корпоративних агроформувань, є запорукою відродження сільських територій, зменшення їх депресивності.

Механізм корпоративного управління агроформувань грунтується на законах і закономірностях, інституційних нормах, що відображають його зміст. Об'єктивні закони його розвитку діють незалежно від учасників корпоративного управління. Суб'єктивні закони фіксують залежності щодо досягнення їх цілей. Зазначимо, що найбільш розповсюдженими закономірностями щодо функціонування механізму корпоративного управління визначені наступні:

— закономірність його узгодженості з єдиною аграрною політикою та врахування інтересів національної продовольчої безпеки;

— закономірність взаємозв'язку всіх елементів системи корпоративного управління, що базується на відносинах структури управління агроформуванням зверху до низу на основі поєднання цілей та інтересів учасників за допомогою основних функцій, інструментів і методів впливу у межах притаманної державі управлінської парадигми;

— закономірність присутності учасників господарського об'єднання у корпоративному управлінні, що відображає демократичний централізм акціонерного товариства щодо підвищення його ефективності та відповідальності перед суспільством загалом;

— закономірність єдності організаційних засад функціонування структури управління в акціонерному товаристві щодо забезпечення цілісності системи обов'язків та відповідальності управлінських структур;

— закономірність пропорційності та оптимального співвідношення елементів механізму корпоративного управління, що забезпечує формальне існування і взаємозв'язок його складових як центрів розподілу відповідальності за управлінські рішення;

— закономірність раціонального розподілу функцій централізації та децентралізації корпоративного управління щодо забезпечення дієвих способів впливу на існуючі господарські об'єкти, явища, бізнес-процеси, напрями діяльності;

— закономірність орієнтації на інноваційні методи і підходи та поєднання їх з традиційними у здійсненні завдань або вирішенні проблем розвитку корпоративних агроформувань (програмно-цільовий, проблемно-цільовий підходи, антикризове, стратегічне, креативне управління та ін.).

Методами механізму корпоративного управління є способи впливу учасників на об'єкти корпоративних відносин для досягнення цілей стійкого розвитку. Інструментами виступають засоби та способи технічної й технологічної дії, що використовуються суб'єктами корпоративних відносин для його забезпечення [5, с. 269]. Такими можна визначити групи інструментів: інструменти формування корпоративного середовища (корпоративні внутрішні документи, порядок документообігу, корпоративні норми тощо), інструменти залучення учасників у корпоративний процес (чинники прийняття управлінських рішень, їх стандартизація та уніфікація, порядок розкриття та оприлюднення інформації, нормативно-законодавчі умови забезпечення прав інвесторів, центри відповідальності), інструменти впливу на відносини між учасниками (політика стимулювання та відповідальності, дивідендна політика тощо).

Механізм корпоративного управління є категорією загальної системи управління, оскільки потребує: передумов і порядку формування, процедур забезпечення, оцінки функціонування та напрямів розвитку й удосконалення. Він є не тільки інструментом встановлення корпоративного контролю. Характерними ознаками сформованого механізму корпоративного управління є склад учасників, що визначає цілі та може змінюватися; висококваліфікований, досвідчений, психологічно сумісний менеджмент; обгрунтоване усвідомлення єдності загальних, індивідуальних цілей та інтересів; колективне розв'язання проблем; послідовність та системність прийняття управлінських рішень [8, с. 78].

Елементами механізму корпоративного управління можна вважати первинні ознаки та складники, що характеризують його властивості та умовно вважаються неподільними. Ми розглядаємо їх у сукупності елементів: корпоративні норми, склад та структура органів управління (наглядової ради та виконавчого органу), права акціонерів, ступінь концентрації власності, склад і кількість учасників та акціонерів (внутрішні й зовнішні), інформаційне забезпечення тощо. Взаємовплив елементів один на одного змінює їх стан і, тим самим, визначає способи їх взаємодії, що грунтуються на використанні суб'єктами управління методів впливу — адміністративних, організаційно-розпорядчих, фінансово-економічних та соціально-психологічних.

Взаємодія суб'єктів механізму корпоративного управління спрямована на сукупність відносин з приводу контролю, відповідальності, підзвітності та прозорості управлінських рішень [2, с. 112]. Елементи механізму корпоративного управління поєднуються у взаємодію через функції планування, прогнозування, організації, мотивації та контролю, а також закономірності та принципи здійснення. Задачі, які ставляться для підвищення ефективності механізму корпоративного управління, можна сформулювати наступним чином:

— досягнення рівного та справедливого ставлення до всіх акціонерів через процедури регламентування та доброчесності;

— забезпечення прав акціонерів через прозору систему контролю з боку власників і системи підзвітності та відповідальності менеджменту;

— забезпечення інтересів інших зацікавлених осіб та стратегічного розвитку акціонерного товариства через систему стимулів і обмежень;

— забезпечення прозорої діяльності корпоративного формування через визначену інформаційну політику і систему обліку та аудиту, що забезпечує потреби потенційних інвесторів;

— усунення корпоративних конфліктів шляхом розробки та дотримання внутрішніх регламентних документів — кодексів соціальної відповідальності.

На формування та функціонування механізму корпоративного управління впливають суб'єктивні та об'єктивні чинники, що визначають особливості зв'язків між елементами, а також

форми, характер та методи взаємодії органів та структур управління. Тому його ефективність необхідно розглядати з точок зору статики (сукупності корпоративних суб'єктів та об'єктів корпоративних відносин) і динаміки (сукупності взаємопов'язаних їх змін та розвитку на основі використання принципів, важелів, методів, інструментів). Проте слід враховувати, що ці відносини відбуваються між людьми, які здійснюють управління, пов'язані ієрархічно і мають обумовлені повноваження в межах виконуваних функцій. Виконання менеджерами та акціонерами своїх функцій необхідно поставити на професійний рівень, а отже, ефективний механізм корпоративного управління, у широкому розумінні, покликаний до переоцінки цінностей учасників у межах гуманістичного підходу до розвитку корпоративного агроформування, а саме:

— організації дій менеджерів за визначеними принципами та нормами управління, що мають бути спрямовані на удосконалення й збагачення досвіду управління агроформуваннями;

— виявлення ризиків та загроз основної діяльності, їх прогнозуванні та обгрунтуванні альтернативних варіантів (сценаріїв) розвитку;

— інтерпретації відносин агрокорпорацій із зовнішнім середовищем, що повинна полягати не тільки в адаптації до ринкових умов господарювання, а й у можливості перетворення і побудови навколишньої господарської, ринкової, соціально-економічної реальності за участю корпоративних суб'єктів навколо їх стратегічної місії та цілей;

— координуванні дій учасників корпоративних відносин на основі спільних громадянських цінностей, що лежать в основі соціально- та виробничо-економічної діяльності.

За умови вдосконалення механізму, дієвість і ефективність корпоративного управління визначаються як результат поєднання цих чинників. Кожна конкретна система корпоративного управління та регулювання повинна розвиватися через урахування: масштабів та обсягів регулювання; регламентації та економічної доцільності процесу регулювання та його етапів; джерел регуляторних актів та механізмів їх впровадження; можливих ризиків та очікуваних наслідків.

Отже, під механізмом корпоративного управління суб'єктів господарювання агросфери розуміється комплексна організована структура відносин між суб'єктами та об'єктами управління, узгоджена з національною аграрною політикою, що діє через використання всієї сукупності законів, способів, методів, норм й інструментів щодо узгодження інтересів корпоративних учасників у межах мети, завдань та відповідно стратегічної місії їх функціонування з врахуванням продовольчої безпеки країни, забезпечення власної конкурентоспроможності, соціальної відповідальності [3, с. 69]. Формування механізму корпоративного управління повинне грунтуватися на використанні принципів цілісності, демократичного централізму, поліфункціональності, що приспускає взаємозв'язок елементів управлінського впливу та створення синергетичного ефекту.

Оцінка ефективності механізму корпоративного управління — це інструмент, за допомогою якого можливо визначити не лише відповідність принципів управління корпоративними агроформуваннями загальноприйнятим корпоративним нормам, але й результати та наслідки через сукупність виробничо-економічних, соціальних та екологічних індикаторів. Під ефективним механізмом корпоративного управління слід розуміти результат з приводу розподілу власності та управління, який спрямований на забезпечення цілей учасників з найменшими витратами на їх досягнення. Якість механізму корпоративного управління передбачає ступінь відповідності взаємодії елементів визначеним нормам у сфері його застосування.

Ефективний механізм корпоративного управління повинен впливати не тільки на кількісні показники діяльності агроформувань, але й на якісні індикатори. Це дає можливість, з одного боку, встановлювати менеджментом аграрних підприємств чіткі орієнтири економічного розвитку, а з іншого — формувати відчуття відповідальності керівників за взяті зобов'язання щодо управління в інтересах акціонерів, працівників, держави, сільських громад, суспільства в цілому [6, с. 68]. Саме його приклади показують найбільш успішні вітчизняні агрокорпорації — ПАТ "ДМК "Таврія", ПрАТ "Чумак", ПАТ "Оболонь" та ін., відомі не лише виробничо-економічною ефективністю та значною часткою присутності на вітчизняному та світових аграрних ринках, але й соціальними ініціативами.

Отже, механізм корпоративного управління вважається ефективним, коли на рівні корпоративних агроформувань досягнуто визначені цілі за умови збереження прав власників та дотримання інтересів всіх учасників корпоративного процесу, а на рівні держави вжито всі необхідні заходи щодо забезпечення формування й рівноправного розвитку корпоративного сектора, малих підприємств, особистих господарств населення [9]. Основою саморегулювання механізму корпоративного управління є розробка рекомендаційних стандартів управлінських рішень, правил,

процедур та кодексів корпоративного управління, що деталізують окремі його аспекти в рамках Принципів корпоративного управління.

ВИСНОВКИ

Механізм корпоративного управління націлений на врегулювання економічних інтересів власників та інших зацікавлених осіб у рамках стратегії стійкого розвитку агроформувань, що уособлює економічні, організаційні, виробничі, соціальні, екологічні та інші відносини у середині аграрних підприємств. Відповідно, якісне використання всіх можливих інструментів механізму корпоративного управління сприятиме підвищенню ефективності діяльності агроформувань, що, в свою чергу, призведе до задоволення економічних потреб не тільки їх власників, а й інших учасників корпоративних відносин, аграрного ринку, суспільства загалом.

Література:

1. Баюра Д.О. Формування механізмів корпоративного управління в Україні / Д.О. Баюра // Теоретичні та прикладні питання економіки: [зб. наук. праць]. — Вип. 15. — К.: ВПЦ "Київський університет", 2008. — С. 171—178.

2. Гриньова В.М. Організаційно-економічні основи формування системи корпоративного управління в Україні / В.М. Гриньова, О.Є. Попов. — Харків: Вид. ХДЕУ, 2003. — 324 с.

3. Євтушевський В.А. Стратегія корпоративного управління: монографія / В.А. Євтушевський, К.В. Ковальська, Н.В. Бутенко. — К.: Знання, 2007. — 287 с.

4. Ігнатенко М.М. Становлення стратегічного управління соціальною відповідальністю суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки / М.М. Ігнатенко // Вісник Сумського національного аграрного університету: наук. жур. — Серія "Економіка і менеджмент". — Вип. 12 (66). — Суми: СНАУ. — 2015. — С. 163—168.

5. Ігнатьєва І.А. Корпоративне управління: підручник/ І.А. Ігнатьєва, О.І. Гарафонова. — К.: "Центр учбової літератури", 2013. — 600 с.

6. Мармуль Л.О. Системне управління економічною безпекою аграрних підприємств з урахуванням корпоративних чинників організації діяльності/ Мармуль Л.О., Аранчій Д.С., Удовиченко М.О.// Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. — Вип. 1 (10). — Полтава: ПДАА. — 2015. — С. 66—72.

7. Павлов В.І. Корпоративне управління в акціонерних товариствах: монографія / В.І. Павлов, О.А. Мишко; ред. кол.: М.І. Долішній (відп. ред.), В.В. Оскольський, В.І. Павлов. — Луцьк: Надстир'я: НУВГП, 2006. — 180 с.

8. Румянцев С.А. Українська модель корпоративного управління: становлення та розвиток / С.А. Румянцев. — К.: Т-во "Знання": КОО, 2003. — 149 с.

9. Циганенко Г.В. Методичні підходи до формування механізму корпоративного управління / Г.В. Циганенко [Електронний ресурс]. —Режим доступу: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/87/1/Tsyganenko_G_The_methodical_approaches.pdf

References:

1. Baiura, D.O. (2008), "Formation of the corporate governance mechanisms in Ukraine", Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky, vol. 15, pp. 171—178.

2. Hryn'ova, V.M. and Popov, O.Ye. (2003), Orhanizatsijno-ekonomichni osnovy formuvannia systemy korporatyvnoho upravlinnia v Ukraini [Organizational-economic bases of forming the system of corporate governance in Ukraine], KhDEU, Kharkiv, Ukraine.

3. Yevtushevs'kyj, V.A. Koval's'ka, K.V. and Butenko, N.V. (2007), Stratehiia korporatyvnoho upravlinnia [Strategy of corporate management], Znannia, Kyiv, Ukraine.

4. Ihnatenko, M.M. (2015), "Formation of the strategic management of social responsibility of economic entities of the agrarian sphere of economy", Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu, vol. 12 (66), pp. 163—168.

5. Ihnat'ieva, I.A. and Harafonova, O.I. (2013), Korporatyvne upravlinnia [Corporate management], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

6. Marmul', L.O. Aranchij, D.S. and Udovychenko, M.O. (2015), "System of management of economic security of agricultural enterprises based on corporate factors organization activities", Naukovi pratsi Poltavs'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii, vol. 1 (10), pp. 66—72.

7. Pavlov, V.I. and Myshko, O.A. (2006), Korporatyvne upravlinnia v aktsionernykh tovarystvakh [Corporate governance in joint stock companies], Nadstyr'ia: NUVHP, Luts'k, Ukraine.

8. Rumiantsev, S.A. (2003), Ukrains'ka model' korporatyvnoho upravlinnia: stanovlennia ta rozvytok [Ukrainian model of corporate governance: formation and development], Znannia, Kyiv, Ukraine.

9. Tsyhanenko, H.V. (2016), "Methodical approaches to the formation mechanism of corporate governance", available at: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/ 123456789/87/1/Tsyganenko_G_-The_methodical_approaches.pdf (Accessed 24 March 2016).

Стаття надійшла до редакції 05.04.2015 р.

УДК [338.43:631.147]:502.131.1(477)

С. І. Тодорюк,
к. е. н., асистент кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Н. Я. Кутаренко,
к. е. н., асистент кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ДЕТЕРМІНАНТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ОРГАНІЧНОМУ СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ

S. Todoriuk,
Ph.D. in Economics, assistant of Department of business economics and Human Resource management,
Chernivtsi Yuriy Fedkovich National University
N. Kutarenko,
Ph.D. in Economics, assistant of Department of business economics and Human Resource management,
Chernivtsi Yuriy Fedkovich National University

SUSTAINABLE DEVELOPMENTDETERMINANTS IN ORGANIC FARMING OF UKRAINE

Розглянуто особливості базових детермінант сталого розвитку та окреслено переваги від впровадження вітчизняного органічного сільського господарства з позицій переходу на модель сталого розвитку аграрних підприємств.

The article analyses the features of the basic determinants of sustainable development and outlines the benefits of the introduction of domestic organic farming from the position of passage to a model of sustainable development of agricultural enterprises.

Ключові слова: детермінанти сталого розвитку, органічне сільське господарство, альтернативні методи господарювання аграрних підприємств.
Key words: determinants of sustainable development, organic farming, alternative methods of management of agricultural enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Екологічна ситуація у нашій державі з позицій національної концепції сталого розвитку нагально потребує переходу від дискретного до безперервного процесу урахування екологічних факторів у процесі життєдіяльності суспільства щодо збереження якості навколишнього природного середовища [22, с. 53]. При цьому найбільших трансформаційних змін зазнає аграрний сектор економіки, для якого одним зі шляхів реалізації екологічно збалансованого розвитку є застосування альтернативних методів сільського господарства, у першому ряду з яких — органічне.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематиці сталого розвитку, розгляду його детермінант присвячені праці іноземних та вітчизняних науковців, зокрема Н. Грабак [5], Ж. Гурвича [6], Ю. Лопатинського [15], І. Шувара [26] та ін. Водночас існує потреба у поглибленні наукових системних досліджень щодо окреслення детермінант сталого розвитку в органічному сільському господарстві України.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розгляд детермінант сталого розвитку через призму органічного сільського господарства та окреслення переваг від

впровадження альтернативних методів господарювання для аграрних підприємств в Україні.

ОСНОВНИЙ ВИКЛАД

Сталий розвиток формується та забезпечується його детермінантами. У суспільстві, за трактуванням Ж. Гурвича [6], детермінант — це універсальний чинник, який стимулює інтегрування окремих реалій суспільної дійсності в соціальні рамки або середовище, позиціонуючи зазначені реалії у визначеному місці соціального простору, детермінант їх наповнює змістом, зумовленим функціональною спрямованістю зазначеного середовища.

Серед багатьох трактувань економічної детермінанти сталого розвитку розглянемо таке, що засноване на теорії максимального потоку сукупного доходу Хікса-Ліндаля, який може бути забезпечений за умови, принаймні, збереження сукупного капіталу, за допомогою якого й одержується цей дохід [11, с. 4]. Зазначена концепція передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів і використання екологічних, природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій, включаючи продукування та переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку і знищення відходів. Однак при вирішенні питань про те, який капітал повинен зберігатися (наприклад, фізичний або природний, чи людський капітал) і якою мірою різні види капіталу є взаємозамінними, а також при вартісній оцінці цих активів, особливо екологічних ресурсів, виникають проблеми правильної інтерпретації та розрахунку. Є два види стійкості — слабка, коли мова йде про не зменшуваний у часі природний та виробничий капітал, і сильна — коли повинен не зменшуватися природний капітал (причому частина прибутку від продажу невідновних ресурсів повинна спрямовуватися на збільшення цінності відновлюваного природного капіталу) [11, с. 4]. Отже, узагальнено економічна детермінанта означає максимізацію кінцевого результату при ефективному та збалансованому використанні ресурсів, зокрема в аграрному виробництві — природних.

Соціальна детермінанта тісно пов'язана з економічною та узагальнено охоплює підтримання належного рівня життя населення, забезпечення умов для збереження здоров'я, створення місць прикладання праці, забезпечення певного рівня доходів громадян, можливості задоволення культурних і естетичних потреб, протидія дискримінації. Вагома роль належить добробуту суспільства як такого. Не випадково у Цілях розвитку тисячоліття [24] перша — зниження рівня бідності. Запорукою цього є формування середнього класу, що особливо актуально для сільської місцевості. У рамках концепції людського розвитку людина є не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Спираючись на розширення можливостей вибору людини як головної цінності, концепція сталого розвитку передбачає, що людина повинна брати участь у процесах, які формують сферу її життєдіяльності, сприяти прийняттю та реалізації рішень, контролювати їх виконання [11, с. 5]. Соціальна детермінанта стосується соціальної справедливості, запорукою реалізації чого є формування громадянського суспільства. У сукупності це має призвести до зростання соціального капіталу. Водночас, у дещо звуженому трактуванні не варто відкидати такі складові, як рівень та умови життя населення сільської місцевості. У соціально-екологічному плані важливим є посилення соціальної екологічної відповідальності, підвищення рівня аграрної культури тощо.

Екологічна детермінанта стосується збереження фізичної і біологічної ресурсної бази й екосистеми [2]. Людина та сфера виробництва згубно впливають на екологічний стан навколишнього середовища, порушується природна рівновага та здатність природи до самовідновлення чи пристосування до змін. Безконтрольно використовуються ресурси, нищиться біосфера, забруднюється атмосфера, скорочується біологічне різноманіття, відбувається деградація грунтів, забруднюються річки та водойми, знищуються водні ресурси, руйнується озоновий шар, не нормується внесення добрив, нітратів і пестицидів, вирубаються ліси тощо. Усе це призводить до погіршення екологічної ситуації у світі, зокрема — у аграрному секторі національної економіки.

При цьому зазначені детермінанти повинні розглядатись у цілісності, насамперед — за принципом системного підходу, згідно з яким усі елементи системи виконують свої окремі функції, але при цьому є взаємодоповнюючими та взаємозалежними, а тому повинні розглядатися у сукупності. Як зазначає О. Кулініч, економічні та соціальні елементи, взаємодіючи один з одним, породжують такі нові завдання, як досягнення справедливості всередині одного покоління (наприклад, щодо розподілу доходів) та надання цілеспрямованої допомоги бідним верствам населення. Механізм взаємодії економічного й екологічного елементів — збалансування сфери виробництва та її впливу на навколишнє середовище з відновленням природи та її ресурсів. Нарешті, зв'язок соціаль-

ного та екологічного елементів викликав інтерес до таких питань, як внутрішньопоколінна і міжпоколінна рівність, включаючи дотримання прав майбутніх поколінь та участі населення у процесі прийняття рішень [12, с. 28—29].

Практичною реалізацією концепції сталого розвитку в аграрному секторі економіки є органічне сільське господарство, яке створює передумови для відносно рівномірного розвитку всіх трьох взаємопов'язаних систем, а саме: економічної, екологічної і соціальної.

Вітчизняні вчені переконані, що розвиток виробництва органічної продукції надаватиме певні соціальні переваги [9, с. 116; 10, с. 7; 16, с. 200].

Таблиця 1. Порівняння якості продуктів органічного та конвенційного (традиційного) сільського господарства

Аспекти якості	Тенденція*	Пояснення
Сполуки з бажаними властивостями		
Вітаміни	→	Вміст вітаміну С у фруктах, овочах, молоці: вищий на 5-90%
Вторинні метаболіти	→	Вміст поліфенолу у фруктах, овочах, вині: вищий на 10-50%
Сенсорна якість	→	Менший вміст води може мати позитивний вплив на отримання задоволення від споживання органічних фруктів або овочів
Сполуки з небажаними властивостями		
Нітрати	↑	Органічні овочі містять на 10-40% менше нітратів
Залишки пестицидів	↑	В органічних фруктах у 200 разів менше; в органічних овочах у 250 разів менше, ніж у вирощених конвенційним способом
Патогенні мікроорганізми	→	На вміст мікотоксину впливають агрономічні заходи

Пояснення до таблиці:
* — Висновки обгрунтовані результатами семи досліджень зі спеціальної літератури.
↑ — Органічні продукти мають кращі показники, ніж конвенційні.
→ — Органічні продукти мають невелику перевагу над конвенційними.

Джерело: [1].

Серед основних аргументів, які висловлюють вчені щодо важливості органічної продукції для людства та основних мотивів її споживання, є висока якість такої продукції, яка підтверджується різними науковими дослідженнями (табл. 1).

Зазначимо, що одним із важливих доказів на користь споживання органічної продукції є менший вміст нітратів та пестицидів, адже вони пагубно впливають на організм людини. Так, за оцінкою Інституту екогігієни і токсикології імені Л.І. Медведя, приблизно 67% пестицидів, які використовуються в Україні, здатні здійснювати негативний вплив на репродуктивну функцію людей [18, с. 6].

Звичайно, що споживання органічної їжі не гарантує відсутність проблем зі здоров'ям для населення, а є лише важливим компонентом раціонального та здорового способу харчування [1]. На думку Ю. Степанова та Д. Птушкіної, вживання органічної продовольчої продукції повинно принести користь у довгостроковій перспективі зниженням кількості генетичних мутацій у нащадків [20, с. 99].

Варто зауважити, що в умовах, коли на селі ще й досі не сформовано повноцінного ринку праці, що є наслідком непродуманої руйнації колективної власності, і в результаті відбуваються скорочення попиту на робочу силу та міграція сільських жителів у пошуках роботи [19, с. 388], доцільно шукати нові шляхи подолання безробіття. Дослідження вчених свідчать, що розвиток виробництва органічної продукції надасть можливість створити додаткові робочі місця у сільській місцевості [7, с. 204], оскільки використовується на 20—30% більше ручної праці та часу, що значною мірою може вирішити проблему зайнятості сільського населення [5, с. 23], з чим погоджуємось.

Отже, відповідно до орієнтирів соціальної складової сталого розвитку органічне виробництво має дві основні цілі: по-перше, забезпечення ринку продовольством, яке корисне для споживачів, по-друге, покращення умов виробництва та проживання у сільських місцевостях [3, с. 59—61], адже процес вирощування органічної продукції більш трудомісткий, тож може забезпечувати додаткову зайнятість для відносно надлишкового сільського населення країни [14, с. 124].

Вчені переконують, що перехід на засади органічного сільськогосподарського виробництва дасть можливість вирішити ряд екологічних проблем в Україні [7; 8].

Наприклад, за результатами дослідження впровадження альтернативних методів землеробства на грунтах Лісостепу України, прослідковується поліпшення агрохімічних показників родючості грунту, зменшення забур'яненості посівів на 25—40% та кількості шкідників сільськогосподарських культур, посилення біологічної активності грунту на 6,5—7,5% тощо [25].

Як зазначає М. Кобець, у науковій літературі побутує думка, що при відмові від хімізації сільськогосподарського виробництва відбу-

вається зниження врожайності культур на 30—40 % порівняно з традиційними методами господарювання [10, с. 11]. Проте, як переконує І. Шувар з досвіду САТ "Обрій" і інших підприємств, із застосуванням органічного виробництва можна не лише утримати врожайність на попередньому рівні, а й навіть підвищити її рівень [26, с. 240]. Таку ж думку висловлюють С. Антонець та інші, зазначаючи, що за рахунок підвищення родючості грунтів у майбутньому можна буде досягти рівня врожайності притаманного традиційному господарюванню [17, с. 28].

Економічна ефективність діяльності органічних господарств є однією із суттєвих переваг для мотивації виробників, так, у деяких випадках, прибутковість може бути навіть вищою, ніж у традиційних господарств завдяки меншим витратам на виробництво і додаткову вартість за надбавки у ціні [4, с. 36]. Як зазначає О. Томашевська, націнка на органічні продукти здебільшого становить 20—30%, а в Україні та деяких інших країнах світу в окремих випадках вартість "органіки" може бути на 50—300% вище, ніж неорганічних аналогів [23, с. 163], з чим варто погодитися. Окрім того, за оцінками Н. Бородачевої, органічна продукція є конкурентоспроможною на зовнішньому ринку [3, с. 59—61]. Такої ж думки і В. Сучкова, яка зазначає, що конкурентна перевага української органічної продукції досягається, оскільки її мінімальна ціна, порогом якої є собівартість, є нижчою за мінімальну ціну органічної продукції європейських країн [21, с. 110].

Беручи до уваги поступовий перехід на принципи сталого розвитку та пожвавлення процесів євроінтеграції в Україні, які стимулюють до перейняття зарубіжного досвіду застосування альтернативних методів господарювання, та враховуючи зазначене, окреслимо переваги від впровадження вітчизняного органічного сільського господарства у різних напрямах [7, с. 204; 8, с. 85; 10, с. 19]:

1) соціальні: збільшення робочих місць у сільській місцевості; створення нових перспектив для малих та середніх агроформувань; формування належних умов для розвитку сільських територій; можливість споживати здорові, безпечні та якісні агропродовольчі продукти, турбота про здоров'я нації тощо;

2) екологічні: зменшення антропогенного навантаження на навколишнє середовище внаслідок ведення агровиробництва; сприяння збереженню та відтворенню родючості грунтів; охорона довкілля та забезпечення біорізноманіття, природні умови утримання тварин; використання науково обгрунтованих сівозмін; припинення забруднення водних ресурсів, зменшення викидів в атмосферу парникових газів тощо;

3) економічні: ресурсозбереження та зменшення енергоємності сільськогосподарського виробництва; зниження виробничих витрат завдяки відмові від застосування дорогих хімікатів; забезпечення конкурентоспроможності продукції сільського господарства на внутрішньому і світовому ринках та ін.

Наша держава має всі шанси використати ці переваги для забезпечення своєї продовольчої незалежності та вирішити низку екологічних проблем, пов'язаних із нераціональним використанням природних ресурсів [13, с. 30].

ВИСНОВКИ

Отже, соціально-еколого-економічний розвиток України має грунтуватися на принципах врахування можливостей природних комплексів і поступового зниження негативної дії антропогенного впливу на довкілля. Дієвим механізмом переходу на модель сталого розвитку аграрних підприємств є впровадження органічного сільського господарства. Адже це зумовлює подолання негативних тенденцій екологічної кризи в країні; забезпечення населення високоякісною та безпечною продукцією харчування; створення нових робочих місць у сільській місцевості; покращення економічного розвитку окремих сільськогосподарських територій шляхом досягнення економічного зростання кожного окремого учасника сільськогосподарського виробництва. Як наслідок, досягається синергетичний ефект реалізації суспільних благ.

Література:

1. Альфьолді Т. Переваги якості органічних харчових продуктів [Електронний ресурс] / Т. Альфьолді, Г. Висс // OrganicUa. — 2009. — № 01. — Режим доступу: http://organic.ua/ru/tnmk/612-perevagy-jakosti-organichnyh-harchovyh-produktiv

2. Білорус О. Імперативи сталого розвитку в епоху глобалізації [Електронний ресурс] / О. Білорус, Ю. Мацейко // Економічний часопис-XXI: Науковий журнал. — 2002. — № 3. — С. 3—8. — Режим доступу: http://soskin.info/ea/2002/3/20020390.html

3. Бородачева Н. Спрос и предложение на рынке органических продуктов / Н. Бородачева // Агроперспектива. — 2004. — № 9. — С. 59—61.

4. Галяс А. Органічне агровиробництво: нові ринкові можливості та виклики (для виробників зерна в Україні) / А. Галяс, М. Капштик, Ю. Бакун // Матеріали Проекту "Якість зерна та система кредитування сільського господарства в Україні — фаза II", м. Київ, 2008. — 71 с.

5. Грабак Н.Х. Екологічний напрям у землеробстві та його перспектива / Н.Х. Грабак // Наукові праці: науково-методичний журнал. — Миколаїв: Вид во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. — Вип. 140. Том 152. — С. 20—25.

6. Гурвич Ж. Диалектика и социология / Пер. с фр. GurvitchG. Dialectiqueetsociologie / Ж. Гурвич. — Краснодар: Кубанский госуниверситет, НИЦ "Регион-Юг", 2001. — 294 с.

7. Довгань О.М. Органічне виробництво: сутність, об'єктивна необхідність, ефективність / О.М. Довгань, Я.В. Мандибура // Сталий розвиток економіки. — 2013. — № 1. — С. 200—206.

8. Дудар О.Т. Організаційно-економічні основи формування і розвитку органічного агровиробництва / О.Т. Дудар // Вісник Тернопільського національного економічного університету. — 2009. — Вип. 3. — С. 80—86.

9. Зайчук Т.О. Вітчизняний ринок екологічно чистих продуктів харчування та шляхи його розвитку / Т.О. Зайчук // Економіка та прогнозування. — 2009. — № 4. — С. 114—125.

10. Кобець М.І. Органічне землеробство в контексті сталого розвитку / М.І. Кобець // Проект "Аграрна політика для людського розвитку". — К., 2004. — 22 с.

11. Комплексне порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України ACQUIS COMMUNAUTAIRE у сфері торгівлі та сталого розвитку, у тому числі соціальна політика та захист довкілля [Електронний ресурс]. — К.: Міністерство юстиції України, 2011. — 119 с. — Режим доступу: www.minjust.gov.ua/file/23509

12. Кулініч О.М. Сталий розвиток національної екології як ознака цивілізаційних процесів XXI століття / О.М. Кулініч // Актуальні проблеми економіки. — 2012. — № 1 (127). — С. 25—31.

13. Кутаренко Н.Я. Державна підтримка у сфері органічного аграрного виробництва / Н.Я. Кутаренко // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. (Серія: Економічні науки). — 2011. — № 3 (51). — С. 30—36.

14. Лопатинський Ю.М. Перспективи розвитку виробництва органічної продукції в Україні / Ю.М. Лопатинський // Організаційно-економічні та правові проблеми розвитку сільського господарства та сільських територій: Збірник наукових доповідей та статей. Ювіл. видання / За ред. проф. Ю. Губені та проф. С. Матковського. — Львів: Українські технології, 2012. — С. 123—127.

15. Лопатинський Ю.М. Складові забезпечення сталого розвитку агроекосистем / Ю.М. Лопатинський, Т.Л. Шкабара // Економіка АПК. — 2002. — № 10. — С. 63—68.

16. Найда І.С. Органічне землеробство як пріоритетний напрям соціоекономічного розвитку сільського господарства України / І.С. Найда, Г.М. Запша // Бізнес Інформ. — 2015. — № 1. — С. 200—204.

17. Органічне землеробство: з досвіду ПП "Агроекологія" Шишацького району Полтавської області: практичні рекомендації / С.С. Антонець, А.С. Антонець, В.М. Писаренко та ін. — Полтава: РВВ ПДАА, 2010. — 200 с.

18. Пестициди // Інформаційний вісник Федерації органічного руху. — 2007. — № 02 (I—MMVII). — С. 6—7.

19. Сава А.П. Проблеми безробіття сільського населення та шляхи його вирішення / А.П. Сава, М.Г. Саєнко, О.М. Довгань // Науковий вісник НЛТУ України. — 2012. — Вип. 22.10. — С. 388—397.

20. Степанов Ю.М. Здорова сучасна людина: сьогодення та майбутнє / Ю.М. Степанов, Д.О. Птушкіна // Гастроентерологія. — 2014. — № 3. — С. 97—102.

21. Сучкова В.М. Методичні підходи до обгрунтування ціни пропозиції на органічну продукцію / В.М. Сучкова // Економіка АПК. — 2009. — № 5. — С. 110—115.

22. Тодорюк С.І. Економічне регулювання у реалізації принципів екологізації аграрного сектора економіки України / С.І. Тодорюк // Агросвіт. — 2014. — № 16. — С. 53—58.

23. Томашевська О.А. Органічне виробництво у світі: реалії та перспективи / О.А. Томашевська // Інноваційна економіка. — 2013. — № 6. — С. 161—164.

24. Цілі розвитку Тисячоліття. Україна — 2013. Національна доповідь. — К.: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України / ПРООН, 2013. — 178 с.

25. Шувар І.А. Біологізація землеробства — невід'ємна складова продовольчої і екологічної безпеки України / І.А. Шувар, І.Б. Мазур, М.Ю. Назар, Б.І. Шувар // Науковий потенціал світу — 2006: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 18—19 вересня 2006 р. — Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. — Т. 9. — С. 17—20.

26. Шувар І.А. Екологічні основи збалансованого природокористування / І.А. Шувар,

В.В. Снітинський, В.В. Бальковський. — Львів: Книги XXI, 2011. — 759 с.

References:

1. Al'f'oldi, T. (2009), "The benefits of organic food quality", Organic Ua., [Online], vol. 1, available at:http://organic.ua/ru/tnmk/612-perevagy-jakosti-organichnyh-harchovyh-produktiv

2. Bilorus, O. (2002), "The imperative of sustainable development in the era of globalization ", Ekonomichnyj chasopys — XXI: Naukovyj zhurnal, [Online], vol. 3, available at:http://soskin.info/ea/2002/3/20020390.html

3. Borodacheva, N. (2004), "Supply and demand in the market of organic products", Agroperspektiva, vol. 9, pp. 59—61.

4. Halias, A. (2008), " Organic agricultural production, new market opportunities and challenges (for grain producers in Ukraine)", Materialy Proektu "Yakist' zerna ta systema kredytuvannia sil's'koho hospodarstva v Ukraini — faza II", Kyiv, Ukraine, 71 p.

5. Hrabak, N. Kh. (2011), "The ecological trend in agriculture and its prospect", Naukovipratsi: naukovo-metodychnyj zhurnal, vol. 140. Tom 152, pp. 20—25.

6. Gurvich,Zh. (2001), Dialektika i sociologija, [Dialectics and sociology], NIC "Region-Jug", Krasnodar, Rossija.

7. Dovhan', O.M. (2013), "Organic production: the nature, objective necessity , efficiency", Stalyj rozvytok ekonomiky, vol. 1, pp. 200—206.

8. Dudar, O.T. (2009), "Organizational — economic bases of formation and development of organic agricultural production", Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu, vol. 3, pp. 80—86.

9. Zajchuk, T.O. (2009), " The domestic market of organic foods and ways of its development", Ekonomika ta prohnozuvannia, vol. 4, pp. 114—125.

10. Kobets', M. I. (2004), "Organic farming in the context of sustainable development", Proekt "Ahrarna polityka dlia liuds'koho rozvytku", Kyiv, Ukraine, 21 p.

11. Ministry of Justice of Ukraine (2011), "Comprehensive comparative legal study of the conformity of Ukraine ACQUIS COMMUNAUTAIRE in trade and sustainable development , including social policy and environmental protection", available at: www.minjust.gov.ua/file/23509

12. Kulinich, O.M. (2012), "Sustainable development of the national ecology as a sign of civilization processes XXI century", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 1 (127), pp. 25—31.

13. Kutarenko, N.Ya. (2011), "State support in organic agricultural production", Visnyk Donets'koho natsional'noho universytetu ekonomiky i torhivliim. M. Tuhan-Baranovs'koho, (Seriia: Ekonomichni nauky), vol. 3 (51), pp. 30—36.

14. Lopatyns'kyj, Yu.M. (2012), "Prospects for organic production in Ukraine", Orhanizatsijno-ekonomichni ta pravovi problemy rozvytku sil's'koho hospodarstva ta sil's'kykh terytorij: Zbirnyk naukovykh dopovidej ta statej. Yuvil. Vydannia, L'viv, Ukraine, pp. 123—127.

15. Lopatyns'kyj, Yu.M. (2002), "The components of sustainable development of agro-ecosystems", Ekonomika APK, vol. 10, pp. 63—68.

16. Najda, I.S. (2015), "Organic farming as a priority socio-economic development of agriculture in Ukraine ", Biznes Inform, vol. 1, pp. 200—204.

17. Antonets', S.S. Antonets', A.S. Pysarenko, V.M., (2010), " Organic farming: the experience of PP "Agroecology" Shyshatskyy Poltava region: practical advice", Poltava, Ukraine, 200 p.

18. (2007), "Pesticides", Informatsijnyj visnyk Federatsii orhanichnoho rukhu,vol. 2 (I-MMVII), pp. 6—7.

19. Sava, A.P. (2012) "The problems of rural unemployment and ways of it resolve", Naukovyj visnyk NLTU, vol. 22.10, pp. 388—397.

20. Stepanov, Yu.M. (2014), "Healthy modern man: Present and Future", Hastroenterolohiia, vol. 7, pp. 97—102.

21. Suchkova, V.M. (2009), "Methodological approaches to justification of the offer price for organic products", Ekonomika APK, vol. 5, pp. 110—115.

22. Todoriuk, S.I. (2014), "Economic regulation of implementing the principles of the greening of the agricultural sector of Ukraine", Ahrosvit, vol. 16, pp. 53—58.

23. Tomashevs'ka, O.A. (2013), "Organic production in the world: realities and prospects", Innovatsijna ekonomika, vol. 6, pp. 161—164.

24. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), "Millennium Development Goals". Ukraina — 2013", Natsional'na dopovid', p. 178.

25. Shuvar, I.A. (2006), "Biologization agriculture — an integral part of food and environmental safety of Ukraine", Naukovyj potentsial svitu — 2006: materialy III Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 18—19 veresnia 2006 r., Dnipropetrovsk: Naukaiosvita,Ukraine, vol. 9, pp. 17—20.

26. Shuvar, I.A. (2011), Ekolohichni osnovy zbalansovanoho pryrodokorystuvannia [Ecological foundations of sustainable nature], Knyhy XXI, L'viv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2015 р.

УДК 338.33

Є. І. Богуславський,
к. е. н., доцент, доцент кафедри політичної економії,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків
О. В. Горяник,
студентка,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

E. Bohuslavskiy,
Ph.D., associate professor of political economy, Simon Kuznets Kharkiv National Economic University, Kharkiv
O. Goryanik,
student, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv

DIVERSIFICATION OF AGRICULTURAL PRODUCTION

Стаття присвячена дослідженню стратегії диверсифікації сільськогосподарського виробництва. Розглянуто теоретичні та методичні засади формування і реалізації цієї стратегії на аграрних підприємствах. У статті досліджено підходи та принципи диверсифікації сільськогосподарського виробництва. Виявлено основні проблеми диверсифікації виробництва даної галузі . Обгрунтовано підхід до проведення диверсифікації задля підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Проаналізовано можливість розвитку середовища сільськогосподарського виробництва в сучасних умовах. Розглянуто основні напрями диверсифікації для підприємств сільськогосподарської галузі. Проаналізовано їх ефективність на прикладі діяльності фермерського господарства "Альфа". На основі проведеного аналізу обгрунтовано шляхи удосконалення розвитку аграрної галузі в сучасних умовах.

The article investigates the strategy of diversification of agricultural production. The theoretical and methodological principles of formation and implementation of the strategy for agricultural enterprises. In the article the approaches and principles of diversification of agricultural production. The basic problem of diversification of the industry. Justified approach to diversification to improve the efficiency of agricultural production. The possibility of protection of agricultural production in the modern world. The main directions for diversification of agricultural sector enterprises. Analyzed their effectiveness on the example of the farm "Alpha". Based on the analysis of reasonable ways to improve the agricultural sector in the modern world.

Ключові слова: диверсифікації, вертикальна диверсифікація, горизонтальна диверсифікація, сільське господарство, ефективність, інвестиційні проекти.
Key words: diversification, vertical diversification, horizontal diversification of agriculture, efficiency, investment projects.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У наш час сільськогосподарське виробництво є одним з найважливіших секторів національної економіки. Протягом декілька років становище сільського господарства погіршилося. Перш за все, спад виробництва в сільському господарстві привів до того, що показники обсягу валової продукції значно зменшились. Нестабільність зовнішнього середовища, зумовлена ринковим попитом і відсутністю стабільної аграрної політики, яка не дозволяє гос-

подарчим суб'єктам будувати довгострокові плани, не забезпечує стійкого господарювання підприємствам галузі, змушуючи їх шукати альтернативи сформованої спеціалізації виробництва.

Також слід зауважити, що в нашій країні як практичний, так і теоретичний досвід у даній сфері не накопичений. Існують лише окремі приклади проявів деяких форм диверсифікації, про успішність яких судити складно.

Сьогодні рішення економічних проблем сільського господарства сприятиме вирішенню соціальних проблем території, і, в першу чергу, підвищенню рівня зайнятості, а значить, рівня життя населення. Це обумовлює актуальність дослідження аспектів розвитку стратегій диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств, що враховує різноманіття і складність факторів, які впливають на сучасний стан сільського господарства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Аналізу даної важливої теми присвячені праці вчених: Макаров А.В., Гарифуллін А.Р. [1], Романов В., Вадараджан П. [2], Ф. Котлер [3], А. Томпсон, А. Стрікленд [4], Виханський О.А . [5].

У роботі В. Раманьяма і П. Вадараджана диверсифікація розглядається як входження агропромислового комплексу в нові сфери діяльності за допомогою як внутрішнього зростання, так і придбань, що тягне за собою зміни в структурі сільського господарства [2].

Ф. Котлер у своїй роботі визначає стратегію диверсифікації сільського господарства як можливість розробки і випуску нової продукції для нових ринків [3].

А. Томпсон і А. Стрікленд характеризують диверсифікацію як процес проникнення сільськогосподарської галузі в інші галузі виробництва. При цьому вони відзначають, що стратегія диверсифікації використовується для зниження ризику залежно від однієї галузі, а також як механізм отримання додаткового прибутку, бо основні галузі країни вже перестали приносити прибуток на достатньому рівні [4].

О. Виханский визначає диверсифікацію сільського господарства як стратегію розвитку, яка застосовується в тому випадку, якщо аграрна галузь не може розвиватися на даному ринку [5].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження механізмів диверсифікації в сільськогосподарській промисловості, вибір найбільш перспективних видів диверсифікації для розвитку аграрних підприємств у сучасних умовах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Оскільки спад виробництва в сільському господарстві призвів до того, що за обсягом валової продукції галузь повернулася на багато років назад, в нашій країні виникла необхідність стратегічного підходу до управління сільськогосподарськими підприємствами при визначенні перспектив свого розвитку. Наразі спостерігається відсутність теоретичних основ пошуку альтернативно сформованої спеціалізації напрямків діяльності. Щоб усього цього уникнути, держава повинна вжити диверсифікацію діяльності сільськогосподарських підприємств, враховуючи різноманіття і складність факторів, що впливають на сучасний стан сільського господарства.

Слід зазначити, що диверсифікація розглядає поширення господарської діяльності на нові сфери (розширення асортименту виробленої продукції, видів послуг і т.д.).

У сільському господарстві диверсифікація заснована на передислокації ресурсів у нові види сільськогосподарської та несільськогосподарської діяльності, де створюються нові можливості для кращого використання робочої сили, збільшення прибутку домашніх господарств та підвищення рівня життя сімей [6].

Сільгосппідприємства всіх форм власності в даний час намагаються вижити за рахунок лісозаготівель і лісопереробки, торгово-закупівельних операцій, розвитку підсобних промислів, переробки сільгосппродукції і т.п. Диспаритет цін на промислові товари та сільськогосподарську продукцію, незбалансована система податків та кредитів ставить вітчизняних сільських товаровиробників на межу виживання. Широкі можливості диверсифікації сільськогосподарського виробництва створюються при кооперації сільських товаровиробників їх інтеграції з переробними виробництвами, підприємствами та організаціями. Перехід до

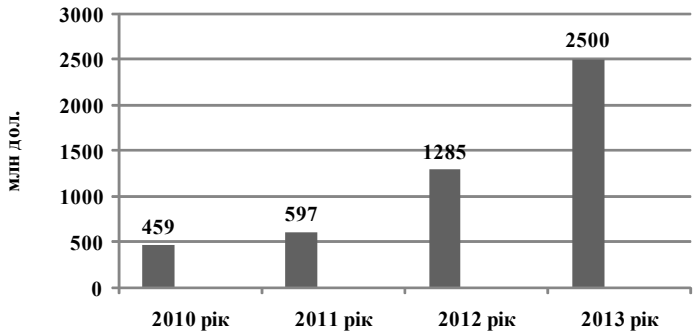

Рис. 1. Динаміка валової доданої вартості, створеної в сільському господарстві

ринкових відносин, інтенсифікація методів сільського господарства дозволяє вивільнити значну частину робочої сили. Одним з напрямків запобігання масового безробіття може стати приватне підприємництво, розвиток якого здатний зайняти до 30% працівників [7].

Однією зі сфер, яка здатна прийняти значну армію безробітних є особисте підсобне господарство. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва неминуче активізує і нові напрями підприємництва.

Таким чином, можна виділити наступні основні напрями диверсифікації:

— багатопрофільність діяльності сільськогосподарських організацій;

— збільшення частки підсобних виробництв і промислів;

— злиття та поглинання в діяльності інтегрованих структур;

— розширення несільськогосподарських видів діяльності в сільських територіях для підвищення доходів населення [8].

Існує ряд зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на процес диверсифікації. До зовнішніх факторів слід віднести: розвиток місцевої економіки і локального ринку праці, стан інфраструктури. До внутрішніх факторів належать: рівень освіти, вік працівників, соціальний капітал, зв'язки і позиції фермерів, які підтримуються політикою і різноманітними державними програмами.

Для посилення підтримки та стимулювання диверсифікаційних можливостей аграрного виробництва необхідне здійснення таких заходів:

— підвищення ролі галузевих спілок та асоціацій, активізація діяльності яких у регулюванні аграрного виробництва регламентована Законом "Про сільське господарство";

— відновлення підтримки гарантійного забезпечення високоефективних проектів з наданням регіонам субсидій у формі грантів на освоєння нових технологій;

— надання податкових пільг для підприємств, які освоюють нову продукцію і технології;

— визначення обсягів підтримки сільському господарству з урахуванням відповідних нормативів та встановлення порогових значень, широко використовувані розвиненими країнами (наприклад, питома вага сільського господарства у ВВП, розмір субсидій в розрахунку на одиницю земельної площі, пріоритети депресивним регіонам);

— підтримка диверсифікаційних можливостей формування та розподілу доходів суб'єктів продовольчих ринків в залежності від різних критеріїв (організаційного статусу, розміру неплатежів, цінових коливань, фінансового становища і т.д.). Доцільно надавати бюджетні субсидії підприємствам, в яких питома вага сільськогосподарської продукції у виручці від реалізації продукції і послуг більше 30%;

— надання пільгових кредитів з гарантіями регіональних влад підприємствам, що випускають продукцію широкого асортименту, яка конкурує з імпортними аналогами [9].

Але на сучасному етапі розвитку диверсифікації сільськогосподарської галузі виникають ряд проблем.

Аналіз зміни основних напрямків аграрної політики економічно розвинених країн світу дозволяє зробити висновок, що існує певний взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку країни і ступенем захищеності її внутрішнього ринку. У цьому випадку держава надає значний вплив на формування аграрної політики.

Як свідчать дані, в сучасній світовій економіці частину виробництва сільського господарства в національному продукті ВНП з кожним роком зменшується. Така тенденція характерна і для української економіки — у 1990 році валова додана вартість, створена в сільському господарстві, становила 25,4% даного показни-

Рис. 2. Основні напрями диверсифікації сільськогосподарського виробництва

ка у всіх галузях економіки, в 2000 році — 13,8%, в 2007 році — 7, 6% [10].

Сільське господарство як галузь, що виробляє товари першої необхідності, може стати фактором протистояння кризової ситуації, оскільки, недивлячись на економічну кризу, попит на продукти харчування в світі постійно зростає. Вже в період 2008—2014 років тенденція змінилася, так ВНП країни в цілому по економіці збільшився на 5,8%; у сільському господарстві — на 18,5%. Необхідно відзначити, що такий приріст відбувається за рахунок збільшення обсягу виробництва продукції рослинництва, проте обсяг продукції тваринництва залишився незмінним [11].

Зростання продукції рослинництва також пов'язано з різким зростанням імпорту сучасної техніки для АПК. В Україну в 2006 році було імпортовано сільськогосподарської техніки на суму 141 800 000 дол. США, в 2007році — 216 млн дол. США, в 2008 році — 297 400 000 дол. США, в 2009 році — 597 600 000 дол. США, в 2010 році — 459 900 000дол. США, в 2011 році — 597600000 дол. США, в 2012 році — 1 млрд 285 млн дол. США, а вже в 2013 році — 2,5 млрд дол. США [11].

На основі наведених даних, було побудовано діаграму (рис. 1), на якій зображена динаміка валової доданої вартості, створеної в сільському господарстві. Таким чином, імпорт техніки в 2013 році в порівнянні з 2006 роком збільшився в 17,6 рази.

Далі на прикладі фермерського господарства "АЛЬФА" буде проаналізовано можливість розвитку середовища сільськогосподарського виробництва на основі його технічного забезпечення, формування трудових ресурсів, створення згрупованої організації ефективного самоврядування, що забезпечує доступ до необхідних соціальних благ з метою реальної взаємозв'язку між економікою, екологією і людиною.

Диверсифікація сільського виробництва може йти у наступних напрямках (рис. 2) [12].

Однак, вирішення зазначених вище завдань диверсифікації, на основі інвестиційних проектів потребує значних фінансових ресурсів.

Основним джерелом інвестиційного забезпечення сільських підприємств виступає власний прибуток. Але, ураховуючи, стан вітчизняного сільського господарства необхідна допомога інвестиційних фондів, банків (іноземних та вітчизняних), кредитні програми міжнародних організацій, кредитні товариства. Найбільша кількість іноземних інвестицій, в регіональному аспекті, надходить у Київську, Запорізьку, Донецьку та Полтавську області.

Однак банківський механізм в Україні поки ще не спрямований на розвиток кредитування довгострокових проектів в умовах сільськогосподарських підприємств. Вирішенню зазначених завдань не сприяє сама політика формування довгострокових кредитних ресурсів; низький рівень капіталізації; високий рівень відсоткових ставок за кредит; складні умови та процедури надання кредитів, які значною мірою ускладнюють доступ великій кількості підприємств галузі на ринок капіталів. Необхідно враховувати, що кредитування підприємств аграрного бізнесу має певні особливості. Це, в пер-

Таблиця 1. Основні показники виробничої і підприємницької діяльності ФГ "АЛЬФА"

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.
1. Вартість валової продукції, всього, тис. грн.	2792	1000	1541
у тому числі в розрахунку на: - 100 га сх. угідь	60,6	69,5	84,5
- 1-го середньорічного працівника, зайнятого в с.г. виробництві	77	94	120
2. Виручка від реалізації продукції, тис. грн.	3861	6860	9480
3. Собівартість реалізованої продукції, тис. грн.	2553	6377	7852
5. Прибуток (+), збиток від реалізації (-), тис. грн.	1394	1482	1627
6. Чистий прибуток (+), збиток (-), тис. грн.	5407	4164	3931
7. Рівень рентабельності (+), збитковості (-) підприємства,%	55	8	21

шу чергу — сезонність сільськогосподарського виробництва; значний фізичне і моральне зношення основних засобів, неплатоспроможність більшості підприємств. Оскільки банківські установи не ефективно кредитують аграрний сектор, то виникає необхідність пошуку альтернативи, якою повинні стати кредитні спілки. Основною метою діяльності кредитної спілки є фінансовий та соціальний захист її членів шляхом залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування, фінансової підтримки підприємницьких ініціатив та надання інших фінансових послуг.

Розглянемо теоретичне положення на практиці ФГ "АЛЬФА". Свою діяльність фермерське господарство "АЛЬФА" починало з обробки 50 гектарів землі і одного власного трактора.

З прийняттям Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" від 3 грудня 1999 року, з'явилася можливість розширити землі фермерського господарства за рахунок укладання договорів оренди з власниками земельних часток (паїв).

Починаючи з 2000 року, фермерське господарство "АЛЬФА" поступово збільшувало свої землеволодіння саме за рахунок залучення пайовиків, а також аренди земельних ділянок. Зараз господарством укладено договори аренди землі з понад тисячею селян. Площа ріллі, оброблюваної господарством, становить 6 500 га [9].

З метою забезпечення високої якості вирощеного зерна, врожайності та збереження родючості грунтів, господарство застосовує сучасні комплексні мінеральні добрива вітчизняного та закордонного виробництва.

Господарство дотримується науково-обгрунтованих рекомендації, щодо сівозміни. Зернові культури в структурі посівів займають не менше 50% посівних площ. В умовах відкритого землеробства врожайність сільськогосподарських культур багато в чому залежить від погодних умов. Але досвід і висока кваліфікація фахівців господарства дозволяють з року в рік отримувати високий урожай.

Матеріальна база також постійно розширюється. Майно фермерського господарства: дві потужні газові зерносушарки, сучасні складські приміщення, можливість відвантаження зерна залізничним транспортом безпосередньо з господарства. Машинно-тракторний парк укомплектований повним набором сучасної сільськогосподарської техніки вітчизняного та зарубіжного виробництва, вантажним і легковим автотранспортом. Технічне обслуговування машин вітчизняного виробництва здійснюється у власній сучасно обладнаній майстерні, імпортних — із залученням фірмових сервісних центрів, що дозволяє максимально продовжити їх моторесурс, незважаючи на високі напрацювання.

Поряд з вирощуванням товарного зерна, господарство займається виробництвом насіння зернових 1-ї репродукції, які використовує на власних полях і пропонує до реалізації іншим сільгоспвиробникам.

У своїй діяльності господарство прагне досягти вертикальної інтеграції в сільському господарстві — від вирощування сільськогосподарської продукції та її переробки до реалізації кінцевому споживачеві, у тому числі і за кордон.

Основні показники виробничої і підприємницької діяльності фермерського господарства "АЛЬФА" представлені в таблиці 1 [13].

Валова продукція є узагальнюючим результатом виробничої діяльності фермерського господарства. Вона являє собою загальну кількість виробленої за певного періоду сільськогосподарської продукції. За розглянутий період у ФГ "АЛЬФА" валова продукція у 2014 році значно зменшилася порівняно з 2013 роком. А вже наступного 2015 року, обсяг валової продукції наразі, збільшився. Спостерігається і збільшення валової продукції в розрахунку на 100 га с.г. угідь (на 39%), на 1-го серед-

Таблиця 2. Склад і структура товарної продукції ФГ "АЛЬФА"

	2013		2014		2015		В середньому за 2013–2015 рр.	
Галузі та види продукції	Сума, тис. грн.	%	Сума, тис. грн.	%	Сума, тис. грн.	%	Сума, тис. грн.	%
Рослинництво - всього	3374	30,4	5771	30,4	8907	75,3	6017	59,03
в тому числі: зернові	2665	42	4833	49	8005	9,5	5168	15,2
інша продукція	708	15,1	937	11,3	900	9,2	849	14,6
Тваринництво - всього	323	5,1	425	3,2	273	1,3	440	4,5
в тому числі: Скотарство - всього	63	0,4	117	0,3	453	2,1	211	1,8
- м'ясо КРС	52	0,3	163	1,2	73	0,2	96	0,8
Свинарство - всього	22	0,2	97	0,7	24	0,1	48	0,2
Інша продукція тваринництва	238	4,2	211	1,2	94	2,3	181	2,3
Продукція інших галузей	180	2,3	663	2,7	-	-	281	2,6
Всього по підприємству	7534	100	13217	100	19029	100	13291	100

ньорічного працівника, зайнятого в с.г. виробництві (на 56%), на 40 грн., основних виробничих фондів (на 68%). Виручка від реалізації продукції за три роки збільшилася на 145%. Прибуток від реалізації в 2013 р. склав 3861 тис. грн., в 2014 — 6860 тис. грн., а в 2015 — 9480 тис. грн. Таким чином, відбулося збільшення на 17%.

Аналізуючи прибуток від реалізації продукції, з'ясовуємо, що в 2013 році становив 1394 тис. грн., а вже в 2015 році — 1627 тис грн. Стосовно рівня чистого прибутку, то тенденція має негативний характер. У 2013 році обсяг склав 5407 тис. грн., а вже 2015 року — 3931 тис. грн. Пояснюється це тим, що збільшилась собівартість сировини та матеріалу, а також зростанням інвестицій у придбання сучасної техніки. І за рахунок цього рівень прибутку зменшився. Рентабельності підприємства знаходиться на достатньому рівні, що засвідчують дані, приведені в таблиці 1.

Фінансовий результат господарської діяльності підприємства багато в чому залежить від собівартості продукції. Собівартість продукції являє собою вартісну оцінку використовуваних у процесі її виробництва природних ресурсів, сировини, матеріалів, палива, енергії, основних фондів, трудових ресурсів, а також інших витрат на її виробництво і реалізацію.

Товарна продукція являє собою весь обсяг проданої сільськогосподарської продукції за всіма каналами реалізації. Склад і структура товарної продукції ФГ "АЛЬФА" представлені в таблиці 2 [13].

У структурі товарної продукції ФГ "АЛЬФА" значна частка припадає на продукцію рослинництва. Звідси можна зробити висновок, що галузь рослинництва основна. Головною галуззю рослинництва є виробництво зерна. ФГ"АЛЬФА" відноситься до господарства з глибокою спеціалізацією зернових культур. У структурі товарної продукції 2015 року спостерігається збільшення частки рослинницької продукції в порівнянні з 2012 роком і зменшення продукції тваринництва. Пріоритетним напрямом у галузі тваринництва є скотарство, на частку якого в загальному обсязі товарної продукції в середньому за три роки припадає 2,1%.

Також було розраховано всього по підприємству за даний період: за 2013 рік — 7534 тис. грн., за 2014 рік — 13217 тис. грн., за 2015 рік — 19029 тис. грн.

Слід зупинитися і на забезпеченості ФГ "АЛЬФА" матеріально-технічними ресурсами та економічною ефективністю їх використання.

Матеріально-технічні ресурси складають значну частку в структурі собівартості продукції, тому ефективне і раціональне їх використання є важливим фактором зниження собівартості продукції і зростання рентабельності сільськогосподарського підприємства в цілому. У цьому випадку, головним засобом виробництва в сільському господарстві є земля.

Загальна площа землекористування господарства в ФГ "АЛЬФА" у 2015 р. склала 31585 га. Розмір сільськогосподарських угідь становить 31 585 га, з яких найбільшу питому вагу (64%) має рілля, потім йдуть пасовища (32%) і сінокоси (4%).

До числа показників, що характеризують ступінь залучення земель в господарський оборот, відносяться коефіцієнти використання земельних ресурсів (відношення площі сільськогосподарських угідь до всієї площі земельних ресурсів господарства) і сільськогосподарських угідь (відношення площі орних земель до площі сільськогосподарських угідь). Коефіцієнт використання земельних ресурсів у ФГ "АЛЬФА" в 2013 р дорівнював 0,97, а в 2014 і 2015 рр. досяг 1. Коефіцієнт використання сільськогосподарських угідь за аналізований період дорівнював 0,64.

Таким чином, було розглянуто ФГ "АЛЬФА" з повною структурою його діяльності. Розглянувши дане фермерське господарство, було виділено шляхи поліпшення використання засобів виробництва в сільському господарстві, тобто методи диверсифікації сільського господарства. Основними шляхами підвищення ефективності використання основних виробничих фондів є наступні:

— зростання рівня фондозабезпеченності підприємств;

— вдосконалення засобів праці, підвищення їх надійності;

— поліпшення технічного обслуговування машинно-тракторного парку та зростання його продуктивності;

— здешевлення будівництва будівель і споруд, використання місцевих будівельних матеріалів;

— зниження цін на сільськогосподарські машини та обладнання, що поставляються промисловими підприємствами;

— вдосконалення структури основних засобів, збільшення активної частини;

— встановлення оптимальних пропорцій між основними виробничими фондами і оборотними засобами;

— поглиблення спеціалізації та підвищення концентрації сільськогосподарського виробництва;

— вдосконалення системи кредитування та фінансування при покупці основних виробничих фондів;

— впровадження прогресивних технологій вирощування і збирання сільськогосподарських культур та обслуговування тварин;

— підвищення кваліфікації кадрів та вдосконалення матеріального стимулювання при використанні основних засобів.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Важливим фактором ефективності використання виробничих ресурсів є розвиток ринку праці в сільській місцевості.

Державна політика на ринку праці повинна включати заходи з підтримки працездатного сільського населення, яке втратило роботу, але охочого ефективно трудитися і активно шукає нові види діяльності. Основними напрямами державного регулювання у цій сфері є: стимулювання зростання зайнятості та збільшення числа робочих місць в державному секторі; підготовка і перепідготовка робочої сили; сприяння найму працівників; виділення коштів на допомогу по безробіттю.

Аграрна політика України протягом багатьох років грунтувалася на тих же принципах, що і в країнах з розвиненою ринковою економікою. Однак вітчизняна специфіка реформ накладала певні обмеження на механізми державної підтримки сільського господарства. Економічна та фінансова криза в умовах глобалізації економічних систем виявили ряд нових проблем, вирішення яких необхідне з метою пошуку шляхів підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, що забезпечує продовольчу безпеку країни. До однієї з таких проблем можна віднести диверсифікацію сільськогосподарського виробництва.

Як приклад було розглянуто діяльність ФГ "АЛЬФА". Аналізуючи показники цього фермерського господарства, безпосередньо виявили шляхи поліпшення використання засобів виробництва в сільському господарстві, тобто методи диверсифікації сільського господарства. Слід зауважити, що важливим чинником підвищення темпів розвитку сільськогосподарського виробництва, зниження собівартості продукції і підвищення рентабельності є більш ефективне використання основних виробничих фондів. Поліпшення їх використання веде до зростання виробництва продукції сільського господарства без додаткових інвестицій спрямованих на відтворення основних фондів, знижує потребу в придбанні нових тракторів, комбайнів, сільськогосподарських машин, а також у новому будівництві виробничих будівель і споруд. Були виявлені основні шляхи підвищення ефективності використання основних виробничих фондів.

Література:

1. Гаріфуллін А.Р., Макаров А.В. Диверсифікація як інструмент розвитку сільського господарства // Вісник аграрної науки // Проблеми агропромислового комплексу. — 2003. — С. 49.

2. Вараджан П., Романов В. Диверсіфікація аграрного комплексу // Сучасний агробізнес: стан та перспективи розвитку: Тези міжнародної заочної науково-практичної конференції / За заг. ред. М.П. Гриценко. — Барна 3. — С. 129.

3. Котлер Ф. Стратегія диверсифікації сучасного сільського господарства // Формування ринкових відносин в регіональному АПК: матеріали міжнародної заочної науково-практичної конференції / За заг. ред. М.П. Гриценко. — Прогрес, 1999. — 736 с.

4. Стрікленд А., Томпсон А. Диверсифікація майбутнього // Проблеми організації агробізнесу в регіоні: Матеріали міжнародної очно-заочної науково-практичної конференції (22 квітня 2005 року) / Під заг. ред. М. П. Гриценко. — Вісник Львівського державного аграрного університету. — С. 178.

5. Виханський О.А. Диверсифікація, як стратегія розвитку сільського господарства // Управління сільськогосподарськими підприємствами на основі диверсифікації: монографія. — Барнаул: Аз Бука, 2005. — 150 с.

6. Аскаров А.А. Оцінка ефективності використання землі // Аграрна наука. — 2007. — № 1. — С. 14—16.

7. Силич А.М. Раціональна структура та ефективність використання основних виробничих засобів у сільському господарстві // Економіка сільськогосподарських і переробних підприємств. — 2006. — № 8. — С. 24—25.

8. Економіка сільського господарства: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Н.Я. Коваленко, Ю.І. Агірбов, Н.А. Сєров та ін. — М.: Юркніга, 2008. — 384 с.

9. Офіційний сайт Фермерського господарства "АЛЬФА" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ua-region.com.ua/2123-5629

10. Когут Г.І. Оцінка ефективності використання сільськогосподарських земель // Економіка сільськогосподарських и переробних підприємств. — 2007. — № 2. — С. 496.

11. Федотов А. Ринок матеріально-технічних ресурсів аграрного сектора // АПК: економіка, управління. — 2008. — № 6. — С. 27—33.

12. Байгунь А.А. Розвиток науково-технічного потенціалу регіону // Економіка сільськогосподарських і переробних підприємств. — 2007. — № 3. — С. 13—15.

13. Сайт фермерського господарства "Альфа" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://yp.kharkov.ua/organizatsiya/alfa-fermerske-gospodarstvo

References:

1. Harifullin, A.R. and Makarov, A.V. (2003), Dyversyfikatsiia iak instrument rozvytku sil's'koho hospodarstva [Diversification as a tool for agricultural development], Visnyk ahrarnoi nauky, Kyiv, Ukraine.

2. Varadzhan, P. and Romanov, V. (2002), Dyversifikatsiia ahrarnoho kompleksu [Diversification of agricultural sector], Suchasnyj ahrobiznes: stan ta perspektyvy rozvytku, Tezy mizhnarodnoi zaochnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Modern agribusiness: Status and Prospects: Proceedings of International correspondence scientific-practical conference], Moscow, Russia.

3. Kotler, F. (1999), "The strategy of diversification modern agriculture", Formuvannia rynkovykh vidnosyn v rehional'nomu APK: materialy mizhnarodnoi zaochnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Formation of market relations in the regional agribusiness: Proceedings of the International correspondence scientific-practical conference], Progres, Moscow, Russia.

4. Striklend, A. and Tompson, A. (2005), Dyversyfikatsiia majbutn'oho [Future diversification], Problemy orhanizatsii ahrobiznesu v rehioni, Materialy mizhnarodnoi ochno-zaochnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Proceedings of the International correspondence scientific-practical conference], Visny'k L'vivs'kogo derzhavnogo agrarnogo universy'tetu, L'viv, Ukraine.

5. Vykhans'kyj, O.A. (2005), Dyversyfikatsiia, iak stratehiia rozvytku sil's'koho hospodarstva [Diversification as a strategy for agricultural development], Az Buka, Barnaul, Russia.

6. Askarov, A.A. (2007), "Evaluating the effectiveness of land use", Ahrarna nauka, vol. 1, pp 14—16.

7. Sylych, A.M. (2006), "Rational structure and efficiency of basic production assets in agriculture", Ekonomika sil's'kohospodars'kykh i pererobnykh pidpryiemstv, vol. 8, pp. 24—25.

8. Kovalenko, N.Ya., Ahirbov, Yu.I. and Sierov, N.A. (2008), Ekonomika sil's'koho hospodarstva [Agricultural economics], Yurkniha, Moscow, Russia.

9. The Official site of the farm "AL'FA" (2016), available at: http://vvv.ua-region.tsom.ua/21235629 (Accessed 05 April 2016).

10. Kohut, H.I. (2007), Otsinka efektyvnosti vykorystannia sil's'kohospodars'kykh zemel' [Evaluate the effectiveness of using agricultural land], Ekonomika sil's'kohospodars'kykh y pererobnykh pidpryiemstv, Ukraine.

11. Fedotov, A. (2008), "Market material — technical resources of the agricultural sector", APK: ekonomika, upravlinnia, vol. 6, pp. 27—33.

12. Bajhun', A.A. (2007), "Development of scientific and technical potential of the region", Ekonomika sil's'kohospodars'kykh i pererobnykh pidpryiemstv, vol. 3, pp. 13—15.

13. The site of the farm "AL'FA" (2016), available at: http://yp.kharkov.ua/organizatsiia/alfa-fermerske-gospodarstvo (Accessed 05 April 2016).

Стаття надійшла до редакції 06.04.2015 р.

УДК 330.34

О. І. Замора,
к. е. н., доцент, ВП НУБіП України "Бережанський агротехнічний інститут", м. Бережани
Л. В. Ярема,
к. е. н., доцент, ВП НУБіП України "Бережанський агротехнічний інститут", м. Бережани

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ЗНАЧЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВА ЯК СУБ'ЄКТА ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

O. Zamora,
Ph.D., Associate Professor, SS of NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"
L. Yarema,
Ph.D., Associate Professor, SS of NULES of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"

THE FEATURES AND A SIGNIFICANCE OF THE HOUSEHOLD ECONOMIC SYSTEM AS A SUBJECT

Розглянуто значення домогосподарств та особливості їх розвитку як суб'єкта економічної системи. Домогосподарство виступає і як постачальник, і як споживач всіх видів ресурсів на ринку, тому одночасно формує попит та забезпечує пропозицію на них. Сучасне домогосподарство здійснює широке коло діяльності, тому різні сторони прояву його економічної активності свідчать про інституціональну гнучкість та стійкість домогосподарства, що зберігає свої структурні властивості навіть у несприятливі для розвитку періоди. Домогосподарства відіграють важливу роль в економічному та соціальному благополуччі населення та їх сімей.

The importance of the household are considered in the article. The features of the household development as a subject of the economic system. The household is a consumer of all resources on the market and provides resources to markets. Makes households supply and demand in the market resources. The modern household does a great job, and are economically active and shifty. Changes in the economy does not affect the household structure. Accompanying this growth in the number of households has been a gradual but significant transformation of household structure. Household structure plays an important role in the economic and social well-being of families and individuals.

Ключові слова: домогосподарства, доходи населення, економіка, виробництво, грошові витрати, працездатне населення, рівень життя та ін.
Key words: household income, working-age population, living standards, household, economy, production, cash costs, working-age population, quality of live and others.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Домогосподарство виступає важливим суб'єктом ринкової економічної системи, яке постійно вступає у взаємодію з державою та іншими економічними організаціями. Одними з головних принципів таких зв'язків є співробітництво, визначеність, прозорість, узгодженість та координація дій. Крім того, сучасне домогосподарство здійснює широке коло діяльності, тому різні сторони прояву його економічної активності свідчать про інституціональну гнучкість та стійкість домогосподарства, що зберігає свої структурні властивості навіть у несприятливі для розвитку періоди. Саме тому така господарська форма характеризується різноманітністю, рухливістю та легко піддається соціально-економічним модифікаціям.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам розвитку домогосподарств присвячені наукові праці Н. Баранової, В. Мандибура, О. Мельниченко, Т. Новікової, В. Пиц та ін. Вирішення висвітлених питань зумовлює актуальність обраної теми дослідження, його наукове та практичне значення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є оцінка стану розвитку домогосподарств Тернопільської області як

Таблиця 1. Структура грошових доходів домогосподарства

	2000			2010			2014		
	усі домогосподарства	у тому числі, які проживають		усі домогосподарства	у тому числі, які проживають		усі домогосподарства	у тому числі, які проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
Усього грошових доходів, грн.	**270**	**303**	**246**	**2529**	**2520**	**2536**	**2988**	**2853**	**3099**
Відсотків									
Оплата праці	45,1	56,2	35,0	42,8	54,1	33,7	44,4	51,3	39,3
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	4,9	3,4	5,9	6,9	9,8	4,5	4,5	4,7	4,3
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	10,9	5,5	15,5	7,8	0,4	14,0	4,9	0,2	8,5
Доходи від продажу особистого і домашнього майна, нерухомості, від продажу власності	2,3	3,1	1,6	1,1	0,2	1,8	1,9	0,9	2,7
Пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою	24,0	15,9	31,6	30,1	25,4	33,8	31,8	28,6	34,1
Грошова допомога від родичів, інших осіб, аліменти та інші грошові доходи	12,8	15,9	10,4	11,3	10,1	12,2	12,5	14,3	11,1

Джерело: за даними Головного управління статистики у Тернопільській області.

суб'єкта економічної системи. Значення домогосподарств та аналіз їх розвитку на регіональному рівні, зумовлених територіальними особливостями області.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Особливість домогосподарства полягає в тому, що воно виступає і як постачальник, і як споживач всіх видів ресурсів на ринку, тому одночасно формує попит та забезпечує пропозицію на них. Завдяки цій мікроекономічній системі відбувається пристосування до змін в економіці та регулювання показників розвитку.

У Тернопільській області, прослідкувавши зміни, які відбулися в домогосподарствах, можна охарактеризувати економічну ситуацію в цілому. У 2014 році найбільша частка домогосподарств Тернопільщини припадає на сільську місцевість і становить 54,9%, а в Україні — 43,4%. Грошові доходи домогосподарств протягом 2000—2014 рр. зросли на 2829 грн. у середньому на одне домогосподарство. У структурі грошових доходів домогосподарств області найбільшу частку становить оплата праці, що у 2014 р. складає 44,4% інші надходження — це доходи від усіх продаж (від продажу сільськогосподарської продукції, особистого і домашнього майна, нерухомості), доходи від власності, соціальних трансфертів (пенсій, стипендій, допомоги) та ін. (табл. 1).

На сьогодні в Тернопільській області характерною є структурна диспропорція у формуванні сукупних ресурсів домогосподарств. Незважаючи на значну кількість джерел формування цих ресурсів, слід відзначити домінуван-

Таблиця 2. Розподіл домогосподарств за наявністю працюючих осіб у їх складі в 2014 р.

	Усі домогосподарства	у тому числі, які проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості
Кількість домогосподарств, тис.	**360,2**	**162,6**	**197,6**
у тому числі частка домогосподарств, де, % є працюючі особи	64,0	77,2	53,2
немає працюючих осіб	36,0	22,8	46,8
Кількість домогосподарств, у складі яких є працюючі, тис.	**230,5**	**125,4**	**105,1**
у тому числі частка домогосподарств, у складі яких працюючих осіб, % одна	49,6	51,4	47,6
дві	37,7	37,3	38,1
три і більше	12,7	11,3	14,3
Середня кількість працюючих у розрахунку на одне домогосподарство, осіб	1,0	1,2	0,9
Коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена домогосподарства, разів	2,8	2,3	3,5

Джерело: за даними Головного управління статистики у Тернопільській області.

Таблиця 3. Структура грошових витрат домогосподарств

	2000			2010			2014		
	усі домогосподарства	у тому числі, які проживають		усі домогосподарства	у тому числі, які проживають		усі домогосподарства	у тому числі, які проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
Усього грошових витрат, грн.	**424**	**537**	**340**	**2396**	**2387**	**2402**	**2715**	**3031**	**2455**
Відсотків									
Споживчі грошові витрати	**88,4**	**91,7**	**84,5**	**85,6**	**93,8**	**78,9**	**89,6**	**95,5**	**83,7**
продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої та тютюнові вироби)	52,6	52,1	53,0	46,6	54,2	40,5	51,7	57,3	46,0
непродовольчі товари	19,8	19,8	19,9	25,4	22,0	28,3	25,7	22,8	28,6
послуги	16,0	19,8	11,6	13,6	17,6	10,1	12,2	15,4	9,1
Неспожиті грошові витрати	**11,6**	**8,3**	**15,5**	**14,4**	**6,2**	**21,1**	**10,4**	**4,5**	**16,3**
витрати на особисте підсобне господарство	6,1	2,5	10,5	5,4	1,1	8,7	4,4	1,6	7,2
допомога родичам, іншим особам	1,7	1,6	1,9	3,4	2,7	4,0	3,5	2,1	4,8
купівля нерухомості	1,0	1,8	0,0	0,0	0,1	-	-	-	-
капітальний ремонт, будівництво житла та інших будівель	0,4	0,2	0,5	2,7	1,0	4,0	0,9	0,0	1,8
купівля акцій, сертифікатів, валюти, вклади до банків	1,5	1,0	2,1	2,0	0,6	3,2	1,1	0,5	1,7
інші витрати (податки збори внески, аліменти)	0,9	1,2	0,5	0,9	0,7	1,2	0,5	0,3	0,8

Джерело: за даними Головного управління статистики у Тернопільській області.

ня в їх структурі грошових доходів. Решта джерел формування сукупних ресурсів домогосподарств займають у їх структурі значно меншу частку. У структурі сукупних ресурсів домогосподарств області, в основному складають грошові доходи, що у 2014 р. займали 81,8%, при чому у міських поселеннях грошових доходів на 8,3% більше, ніж у сільських поселеннях. Найменшу частку у структурі сукупних ресурсів домогосподарств займають безготівкові пільги на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку.

Основну групу працездатного населення домогосподарств складають чоловіки у віці 30—59 років та жінки у віковій групі 30—54 рр., які проживають у міських поселеннях. У Тернопільській області частка тих домогосподарств, де є працюючі особи становить 64%, і більша з них частина проживає у міських поселеннях — 53,2%. Частка домогосподарств, де немає працюючих осіб вища у сільській місцевості (табл. 2).

Дані свідчать про великий відсоток домогосподарств, у яких працює одна особа (частка яких становить 51,4% і 47,6% відповідно). Середня кількість працюючих у розрахунку на одне господарство вища у міських поселеннях і становила 1,2 особи, а коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена домогосподарств вища у селах, і становить тут 3,5 раз, тоді як в містах — 2,3 рази. При опитуванні молоді віком від 20 до 35 років, щодо готовності займатися розведенням домашнього господарства тільки 3 % із опитаних виявили до цього бажання. У респондентів старшого віку цей відсоток значно більший, так як через безробіття, яке в сільській місцевості складає 46,8%, розведення домашнього господарства та реалізація продукції тваринництва на ринку є засобом існування [2, с. 187].

Показником матеріального добробуту населення та домогосподарств є структура окремих складових споживчих витрат. Переважання частки витрат на непродовольчі товари та оплату послуг є свідченням матеріального благополуччя. Розмір витрат є визначальним критерієм матеріального добробуту населення і домогосподарств, оскільки дає об'єктивнішу оцінку реальних доходів, у тому числі не декларованих.

Таблиця 4. Споживання продуктів харчування в домогосподарствах у середньому за місяць в розрахунку на одну особу; кг

	2000			2010			2013		
	усі домогосподарства	у тому числі, які проживають		усі домогосподарства	у тому числі, які проживають		усі домогосподарства	у тому числі, які проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
М'ясо і м'ясопродукти	2,9	3,1	2,8	3,7	3,6	3,8	3,9	4,3	3,6
Молоко і молочні продукти	23,0	20,5	24,8	21,9	18,7	24,2	22,7	21,7	23,4
Яйця, шт.	14	14	15	19	18	19	18	18	19
Риба і рибопродукти	0,7	0,9	0,5	1,2	1,2	1,2	1,2	1,4	1,1
Цукор	2,8	3,1	2,6	2,1	2,0	2,1	2,7	2,9	2,6
Олія та рослин. жири	1,8	1,7	1,9	2,1	1,9	2,2	2,1	2,1	2,0
Картопля	12,1	8,9	14,5	8,3	5,9	10,2	8,5	6,0	10,5
Овочі та баштанні	7,1	7,2	6,9	9,5	8,7	10,1	9,1	9,2	8,9
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	2,0	2,3	1,8	2,7	3,3	2,2	2,9	4,0	2,1
Хлібні продукти	10,5	9,7	11,1	9,3	8,3	10,0	9,0	8,8	9,1

Джерело: за даними Головного управління статистики у Тернопільській області.

За період 2000—2014 рр., грошові витрати домогосподарств області зросли на 2291 грн., в середньому у розрахунку на одне домогосподарство. У структурі грошових витрат домогосподарств основну частку займають споживчі грошові витрати 51,7% (Грошові витрати домогосподарств на купівлю продуктів харчування, алкогольних та тютюнових виробів, непродовольчих товарів, а також — на оплату особистих послуг).

Реальний поточний стан матеріального добробуту домогосподарств відображають сукупні витрати, які також характеризують структуру використання домогосподарством сукупних ресурсів. Сукупні витрати складаються з грошових витрат, а також — вартості спожитих домогосподарством і подарованих ним родичам та іншим особам продовольчих товарів, отриманих з особистого підсобного господарства, в порядку самозаготівель або подарованих, суми пільг та субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, суми пільг на оплату телефону та проїзду у міжміському транспорті, туристичних послуг, путівок для лікування, оздоровлення та відпочинку, на оплату ліків, вітамінів, інших аптекарських товарів, медичних послуг. Отже, сукупні витрати домогосподарств складаються з суми споживчих та неспоживчих сукупних витрат. У Тернопільській області, за період 2000—2014 рр., сукупні витрати домогосподарств зросли на 2576 грн. у розрахунку на одне домогосподарство, і у 2014 р. становили 3233 грн. Сукупні витрати домогосподарств, в складі яких є працюючі особи, зросли на 455 грн. у розрахунку на одне домогосподарство. Найбільше сукупних витрат мають домогосподарства з чисельністю працюючих три і більше осіб.

Найменшу частку у структурі сукупних витрат домогосподарств, склали неспоживчі витрати, з яких у 2014 р. становили: інші витрати — 1,5%, купівля акцій, нерухомості, будівництво, капітальний ремонт, вклади до банків — 2%, допомога родичам та іншим особам — 3%, причому найбільше цих витрат у домогосподарствах з трьома і більше працюючих.

Динаміка споживання основних продуктів харчування характеризує продовольчу безпеку області чи країни загалом та визначає рівень розвитку аграрно-продовольчого ринку. У таблиці 4 відображено рівень споживання продуктів харчування в домогосподарствах Тернопільської області в розрахунку на одну особу за період 2000—2014 рр.

Найбільше споживають домогосподарства області молоко, молочні продукти та овочі, які самі і виробляють. Найменше домогосподарства споживають риби і рибних продуктів, що у 2014 р. становить 1,2 кг на одну особу, з них 0,7 споживається у міських поселеннях, а 0,5 — у сільській місцевості. Враховуючи те, що постійна праця у власному господарстві є важкою, трудомісткою й призводить до поступового психофізіологічного виснаження організму людини, витрати селян на харчування зростають [1, с. 60].

Упродовж останніх п'яти років в цілому по Тернопільській області частка тих, хто не має у користуванні окремих видів товарів тривалого

вжитку, поступово знижується. Тобто рівень забезпеченості товарами тривалого користування підвищується. В області, значно підвищились показники володіння мобільними телефонами (на 57,3%), мікрохвильовими печами (на 28,6%), супутниковими антенами (на 19,8%), персональними комп'ютерами (на 19%), морозильниками (на 17,6%), кольоровими телевізорами (на 10,8%); але найбільше знизились наявності магнітофонів, магнітоли (на 38,2%), фотоапарати (на 19,1%), швейні машини (на 14%), велосипеди (на 8,6%), мотоциклів, мопедів та скутерів (на 3,2%). Забезпеченість населення житлом, у середньому на одну особу зросла на 0,7 м^2 і у 2014 р. становила 23,6 м^2, з них зросла більша забезпеченість житлом у сільській місцевості (де цей показник виріс на 0,8 м^2), ніж у міських поселеннях. У 2014 р. найбільш забезпеченими житлом є такі райони: Тернопільський, Підгаєцький, Монастириський, Підволочицький; найменш — Бучацький та Збаразький. У сільській місцевості найбільш забезпечений житлом Тернопільський р-н, найменш — Бучацький р-н. У міських поселеннях найбільш забезпечений житлом Підгаєцький р-н, а найменш — Чортківський р-н.

Низький рівень матеріального добробуту Тернопільської області окремих верств населення не дає їм можливості накопичувати майно у вигляді високовартісних та рідковживаних товарів тривалого користування, але при цьому вони мають відносно достатній рівень забезпеченості традиційними товарами тривалого користування. Проте не можна вважати достатньою забезпеченість населення товарами тривалого користування, оскільки навіть мінімальним набором необхідних товарів тривалого користування володіє лише одна третини домогосподарств області.

ВИСНОВКИ

Домогосподарства в сучасній економіці визначаються економічними закономірностями, які являють собою результат дії системи економічних законів, й об'єктивно зумовлених процесів і тенденцій розвитку продуктивних сил. Домогосподарства відіграють важливу роль у розвитку Домогосподарства виступають самостійним джерелом економічного зростання та одним з провідних визначальних факторів розвитку економічної системи в цілому, оскільки він поєднує в собі реалізацію певної форми власності та економічних інтересів економічних суб'єктів.

Домогосподарства впливають на якісну структуру ВВП, сприяють переходу до інноваційного типу економічного зростання. В українській економіці формування та розвиток домогосподарств необхідно пов'язувати як з розвитком дрібного підприємництва, так і з розвитком інноваційної сфери. Відтворення активних економічних суб'єктів середнього класу в вітчизняній економіці та підвищення їх ролі в відтворювальних процесах можливе завдяки переорієнтуванню економіки на інноваційний шлях розвитку.

Література:

1. Морозюк Н.В. Методологічні підходи до оцінки рівня та якості життя сільського населення / Н.В. Морозюк // Економіка АПК. — 2013. — № 8. — С. 57—62.

2. Судомир С.М. Формування системи управління розвитком сільськогосподарських підприємств: теорія, методологія: монографія / С.М. Судомир. — К.: ЦП "Компринт", 2015. — 483 с.

3. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2014 рік [Електронний ресурс] // Головне управління статистики у Тернопільській області. — Режим доступу: http://www.te.ukrstat.gov.ua/files/Bul/zved_z1_-2014.pdf

4. Статистичний збірник "Витрати і ресурси домогосподарств Тернопільщини у 2014 році" [Електронний ресурс] // Головне управління статистики у Тернопільській області. — Режим доступу: http://www.te.ukrstat.gov.ua/files/Bul/dyj_z1_2014.pdf

References:

1. Moroziuk, N.V(2013), "Methodological approaches to assessment of the level and quality of life the rural population", Ekonomika APK, vol. 8, pp. 57—62.

2. Sudomyr, S.M. (2015), Formuvannia systemy upravlinnia rozvytkom sil's'kohospodars'kykh pidpryiemstv: teoriia, metodolohiia [Formation and development management in the agricultural enterprises: theory, methodology], TsP "Komprynt", Kyiv, Ukraine.

3. State Statistics Service of Ternopil region (2015), Sil's'ke hospodarstvo v Ternopil regioni 2014. Statystychnyj zbirnyk [Agriculture of Ternopil region 2014. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Ternopil, Ukraine.

4. State Statistics Service of Ternopil region (2015), Vytraty i resursy domohospodarstv Ternopil'schyny u 2014 rotsi [Agriculture of Ternopil region 2014. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Ternopil, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 13.04.2015 р.

УДК 338.43

К. Г. Туболець,
к. е. н., асистент кафедри економічної теорії та економіки сільського господарства,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ ОЦІНКИ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВИМИ ПОСЛУГАМИ ПІДПРИЄМСТВ З ВИРОБНИЦТВА ТА ПЕРЕРОБЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

E. Tubolets,
PhD in Economics, Associate Professor of Economic Theory
and Economics of Agriculture Department Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University

MARKETING RESEARCH AS IMPORTANT ELEMENT OF EVALUATION SYSTEM MARKETING SERVICES ENTERPRISE FOR THE PRODUCTION AND PROCESSING OF AGRICULTURAL PRODUCTS

У статті визначено варіанти організації маркетингових досліджень. Розглянуто принципи проведення маркетингових досліджень. Виявлено основні складові маркетингових досліджень ринку.

The article the options for marketing research are defined. The principles of marketing research are considered. The basic components of the market research are discovered.

Ключові слова: маркетингові дослідження, система управління, маркетингові послуги, підприємство, виробництво продукції, перероблення продукції.
Key words: marketing research, management system, marketing services, enterprise, production, product processing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Складні завдання, які постають перед управлінським персоналом підприємств з виробництва та перероблення сільськогосподарської продукції щодо здійснення аналізу кон'юнктури ринку, дослідження цінової ситуації на ньому, формування відповідного асортименту продукції, зумовлені низкою причин, а саме: інтеграційними процесами, посиленням боротьби між конкурентами, насиченням ринку вітчиз-

Передплатний індекс 21847

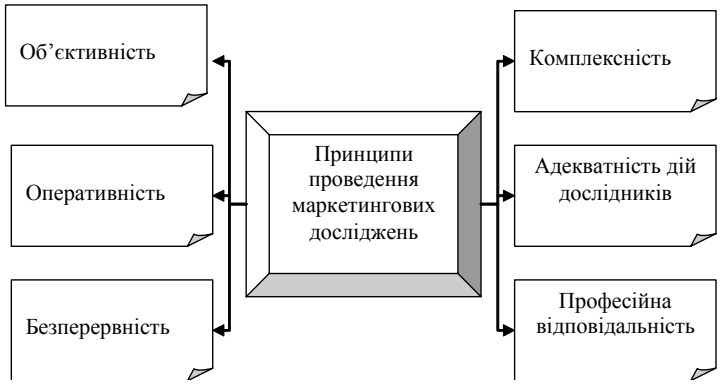

Рис. 1. Принципи проведення маркетингових досліджень

няними та імпортними товарами, підвищенням вимог до гарантування виробництва екологічно безпечної продукції, зміною уподобань, потреб та можливостей споживачів. Їх вирішення передбачає проведення оцінки системи управління маркетинговими послугами підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розв'язанню проблем з управління маркетинговими послугами підприємств присвячено наукові праці таких зарубіжних учених, як: Т. Амблер, І. Ансофф, Р. Баззел, Б. Берман, Р. Браун, Ф. Джефкінс, П. Дойль, Д. Кокс, Ф. Котлер, Ж. Ламбен, Дж. Харрингстон, Дж. Эванс. Суттєвий вклад у вирішення проблем з підвищення ефективності маркетингової діяльності здійснили Г.Л. Багиев, Р. Дудяк, Є.П. Голубков, В. Липчук, Н.К. Моисеева, С.В. Никифорова та інші.

Проведений аналіз наукових праць свідчить про те, що стан і ступінь вивчення питань, пов'язаних з елементами оцінки системи управління маркетинговими послугами, не повною мірою відповідає вимогам сучасного рівня економічних відносин. Зокрема розгляд такого елементу як маркетингові дослідження, набуває актуальності в умовах загострення конкурентної боротьби між підприємствами.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завданнями статті є изначити варіанти організації маркетингових досліджень; розглянути принципи проведення маркетингових досліджень; виявити основні складові маркетингових досліджень ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Рівень розвитку відносин, формування, яких відбувається в сучасному суспільстві, передбачає важливість двостороннього співробітництва між виробниками/продавцями і споживачами товарів та послуг. Взаємовідносини між постачальниками та споживачами сільськогосподарської продукції будуються на основі обміну інформацією з метою досягнення певних цілей. Для виробників прикладом таких цілей є отримання прибутку, для споживачів — придбання високоякісної продукції [4, с. 146].

Детальне вивчення та розуміння системи управління маркетинговими послугами забезпечить підвищення прибутковості та рентабельності підприємств з виробництва та перероблення сільськогосподарської продукції, а споживачів — інформацією про нові види продукції, вміст в них поживних речовин та забезпечення оптимального вибору. В свою чергу для здійснення ефективного управління маркетинговими послугами необхідно систематизувати та провести оцінку основних елементів маркетингових послуг [5, с. 69].

Отримання інформації про співвідношення попиту та пропозиції про те, як складається цінова ситуація на ринку, визначення наявності та використання торгових мереж на ньому можливо тільки за допомогою здійснення маркетингових досліджень [1; 2; 3].

Маркетингові дослідження — це систематичний збір та обробка інформації про приватних осіб чи організацій з використанням статистичних та аналітичних методів і підходів, що використовуються прикладними суспільними науками [6].

Організація маркетингових досліджень може відбуватися за такими варіантами:

— Перший варіант передбачає, що відповідальність за збір та аналіз інформації несуть всі підрозділи підприємства, в розріз діяльності яких входить маркетинг. Тобто маркетингова служба відсутня.

— Другий варіант передбачає існування на підприємстві локалізованої служби маркетин-

Таблиця 1. Основні етапи дослідження ринку

Етапи аналізу ринку	Опис етапу дослідження ринку
Етап 1	Аналіз факторів, що обумовили потребу в інформації і формулювання проблеми
	Визначення цілі та основних завдань аналізу ринку
	Складання послідовного плану маркетингового аналізу ринку
Етап 2	Збір даних з первинних джерел - на місцях шляхом особистих інтерв'ю, опитування по телефону і розсилання поштою анкет
	Збір даних з другорядних джерел інформації - публікації в пресі і звітність підприємства, статистичні збірники
Етап 3	Підготовка наочного аналізу всієї зібраної інформації
	Формулювання висновків і рекомендацій
	Підготовка презентації результатів проведеного дослідження у разі необхідності

гу. Відповідальність за збір та аналіз інформації несе кожен підрозділ в рамках своєї компетенції, а висновки і рекомендації оцінює керівник.

— Третій варіант передбачає наявність окремого підрозділу маркетингових досліджень у рамках маркетингової служби. Зумовлено це великим обсягом дослідницької роботи.

— Четвертий варіант: дослідження проводяться спеціалізованими консалтинговими фірмами.

— П'ятий варіант: комбіновані дослідження, за яких, виходячи зі специфіки проблеми, співробітники досліджують, наприклад, рентабельність системи збуту, стан продаж, форми просування товару, а спеціалізована фірма — ємність ринку, зовнішнє середовище маркетингу та ін. [3, с. 132].

Міжнародний кодекс ICC/ESOMAR застосовується до всіх видів маркетингових досліджень поряд з іншими кодексами, правилами, принципами і тлумаченнями понять ICC і ESOMAR. Тому вивчаючи міжнародний кодекс ICC/ESOMAR з практики проведення маркетингових та соціальних досліджень і наукові праці вчених, які приділяли достатньо уваги питанням маркетингових досліджень, зокрема принципам їх проведення, узагальнимо дані принципи (рис. 1) [1; 2; 3; 6].

Необхідність принципів, на яких базується діяльність маркетингової служби зумовлена багатогранністю вирішуваних завдань, значними вимогами до керівників/координаторів маркетингової служби, багатосторонніми прямими та зворотними зв'язками та інше [7, с. 15].

Розберемо більш докладніше принципи проведення маркетингових досліджень:

— Об'єктивність передбачає, що маркетингове дослідження проводиться чесним, законним шляхом, об'єктивно і відповідно до загальноприйнятих наукових принципів. Об'єктивність як принцип також означає, що зібрана інформація відповідає реальній ситуації, що складається на ринку.

— Оперативність означає вміння визначати пріоритети маркетингового дослідження; здатність швидко вносити корективи у процес збору та обробки інформації; пристосування до умов зовнішнього середовища, які постійно набувають нових ознак та інше.

— Безперервність передбачає, що внаслідок змін різноманітних факторів маркетингового середовища зростає актуальність постійного проведення досліджень.

— Комплексність означає єдність та взаємозв'язок між цілями, завданнями та методами проведення маркетингових досліджень.

— Адекватність дій дослідників як принцип визначає, що дослідники не повинні здійснювати дії, здатні дискредитувати професію маркетингового дослідника або призвести до втрати суспільної довіри до неї.

— При проведенні маркетингового дослідження необхідно керуватися нормами професійної відповідальності, а також дотримуватися загальноприйнятих принципів добросовісної конкуренції [1; 2; 3; 6].

Метою проведення маркетингових досліджень є отримання повних даних і сприяння процесу прийняття обгрунтованих рішень. При цьому особисті відомості респондентів не можуть бути передані споживачам зазначеної інформації без чіткої згоди респондентів; крім того, забороняється використовувати отримані від респондентів дані в будь-яких комерційних цілях, наприклад, пропонувати їм купити щонебудь [3, с. 57].

Маркетингові дослідження спрямовані на вивчення ринків товарів і послуг усіх видів. Зокрема маркетинг містить у собі систематичне вивчення поведінки, очікувань і думок як окремих людей, так і організацій [6].

Для початку аналізу ринку необхідно ознайомитися з основними важливими етапами аналізу ринку. Вивчаючи наукові праці дослідників

узагальнимо етапи проведення маркетингових досліджень (табл. 1) [1; 2].

Основні складові маркетингових досліджень ринку наступні:

— Аналіз кон'юнктури ринку (дослідження та аналіз споживчого попиту, пропозиції продукції, цінової ситуації ринку).

— Дослідження процесу організації торгівлі на продовольчих ринках.

— Дослідження конкурентів.

Необхідність орієнтації сучасного маркетингу на інтереси ринку зумовлює актуальність вивчення ринкової кон'юнктури. Бажана позиція підприємства на ринку, розробка маркетингових стратегій, успішне просування товарів і послуг, отримання максимального прибутку значною мірою залежать від зовнішніх факторів [5, с. 57].

Дослідження процесу організації торгівлі на продовольчих ринках як елементу аналізу кон'юнктури ринку зумовлено тим, що на сучасному етапі розвитку торговельні мережі ринків забезпечують умови для зниження часу і сил, які використовують на вибір продукції споживачі [7, с. 12].

Що стосується такого елементу маркетингових досліджень ринку як дослідження конкурентів, визначення наявності або відсутності фірм-конкурентів на ринку є першим кроком у процесі конкурентного аналізу. Необхідними елементами у дослідженні конкурентів є оцінка ступеню можливості виходу на ринок нових конкурентів, визначення загрози з боку товарів-субститутів, оцінка дій постачальників та клієнтів [4, с. 145].

Отже, маркетингові дослідження посідають значне місце у процесі розвитку маркетингових послуг на підприємствах з виробництва та перероблення сільськогосподарської продукції.

ВИСНОВКИ

Організація маркетингових досліджень може відбуватися за певними варіантами, серед яких виділено наступні: варіант, який передбачає, що відповідальність за збір та аналіз інформації несуть всі підрозділи підприємства, в розріз діяльності яких входить маркетинг; варіант, що передбачає існування на підприємстві локалізованої служби маркетингу та інші. Розглянуто принципи проведення маркетингових досліджень: об'єктивність, оперативність, безперервність, комплексність, адекватність дій дослідників, професійна відповідальність. Виявлено складові маркетингових досліджень ринку: аналіз кон'юнктури ринку, дослідження процесу організації торгівлі на продовольчих ринках, дослідження конкурентів.

Література:

1. Багиев Г.Л. Международный маркетинг / Г.Л. Багиев, Н.К. Моисеева, С.В. Никифорова. — СПб.: "Питер", 2001. — 512 с.

2. Беляевский И.К. Маркетинговое исследование: информация, анализ, прогноз: учебное пособие. — М.: Финансы и статистика, 2001. — 320 с.

3. Голубков Е.П. Маркетинговые исследования: теория, методология и практика. — М.: Изд-во "Финпрес", 1998. — 416 с.

4. Гончарук В.А. Маркетинговое консультирование / В.А. Гончарук. — М.: Дело, 1998 — С. 319.

5. Дудяк Р. Маркетинг: теорія, методика, практика: навч. посібник. / Р. Дудяк, В. Липчук. — Львів: НВР "Українські технології", 2001. 260 с.

6. Международный кодекс ICC ESOMAR по практике маркетинговых и социальных исследований.

7. Рабаданов А.Р. Маркетинговая информация в АПК / А.Р. Рабаданов, П.Ф. Аскеров // Российское предпринимательство. — 2008. — № 12. — С.12 — 15.

References:

1. Bagiev, G.L. Moiseeva, N.K. and Nikiforova, S.V. (2001), Mezhdunarodnyj marketing [International Marketing], Piter, Saint Petersburg, Russia.

2. Beljaevskij, I.K. (2001), Marketingovoe issledovanie: informacija, analiz, prognoz [Marketing research: information, analysis, forecast], Finansy i statistika, Moscow, Russia.

3. Golubkov, E.P. (1998), Marketingovye issledovanija: teorija, metodologija i praktika [Marketing research: theory, methodology and practice], Finpres, Moscow, Russia.

4. Goncharuk, V.A. (1998), Marketingovoe konsul'tirovanie [The marketing counseling], Delo, Moscow, Russia.

5. Dudjak, R. and Lipchuk, V. (2001), Marketing: theory, methodology, practice [Marketing: theory, methodology, practice], Lviv, Ukraine.

6. ICC ESOMAR (2016), "The International Code of Practice ICC ESOMAR Marketing and Social Research" available at: https://www.esomar.org/ (Accessed 20 March 2016).

7. Rabadanov, A.R. and Askerov, P.F. (2008), "Marketing Information in AIC", Rossijskoe predprinimatel'stvo, vol. 12, pp. 12—15.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2015 р.

УДК 330.34:631.11

Т. О. Нікітченко,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

T. Nikitchenko,
PhD student, Department of Management, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THE STATE AND TRENDS OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISES OF KYIV REGION

Для виживання та забезпечення стабільного розвитку підприємству необхідно ставати кращим за конкурентів, що залежить від можливості підприємства раціонально використовувати наявний потенціал та приймати адекватні управлінські рішення. В теперішній час основними проблемами діяльності сільськогосподарських підприємств є застаріла матеріально-технічна база, недостатність обігових коштів, недосяжність кредитних ресурсів.

У статті розглянуто сучасний стан аграрного виробництва Київської області. Виявлено тенденції нарощування потужностей виробництва продукції рослинництва, зростання вартості валової продукції та зменшення збиткових підприємств. Поряд з цим спостерігаються негативні тенденції соціального розвитку: зменшення частки сільського населення, низька заробітна плата, недостатній розвиток інфраструктури села, безробіття.

The organization need to be better than the competition in order to survive and ensure the stable development. It depends on the capabilities of the enterprise efficiently manage available resources and make appropriate management decisions. Agricultural enterprises are faced with such basic problems as old technical base, lack of working capital, inaccessibility of credit resources.

In this article analyzed the activity of the agricultural enterprises of Kyiv region. Revealed positive trends in crop development, the growth of gross value of production and reduction of loss-making enterprises. Along with this, there is a negative trend of social development: reduction of the rural population, low wages, lack of development of rural infrastructure unemployment.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство, результати діяльності, ефективність, ресурси, розвиток.
Key words: agricultural enterprise, results of operations, efficiency, resources development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах економічного розвитку сільськогосподарські підприємства функціонують під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Для виживання та забезпечення стабільного розвитку підприємству необхідно ставати кращим за конкурентів, що залежить від можливості підприємства раціонально використовувати наявний потенціал та приймати адекватні управлінські рішення. Від швидкості та адекватності реакції підприємства залежить ефективність його розвитку в цілому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДЖЕРЕЛ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанню дослідження економічного розвитку сільськогосподарських підприємств присвячені праці багатьох вчених: П.Т. Саблука, О.М. Шпичака, В.Я. Месель-Веселяка, В.Г. Андрійчука. Результати їхніх досліджень є вагомим внеском у науку. Проте основними проблемами діяльності сільськогосподарських підприємств залишаються застаріла матеріально-технічна база, недостатність обігових коштів, недосяжність кредитних ресурсів. Тому для прийняття ефективних управлінських рішень в динамічному ринковому середовищі доцільним є постійний моніторинг стану і тенденцій розвитку зовнішнього та внутрішнього середовища діяльності сільськогосподарських підприємств.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз рівня ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств Баришівського та Яготинського районів Київської області та напрямів їх розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сільськогосподарські підприємства Яготинського та Баришівського районів у своїй діяльності орієнтуються на тенденції розвитку галузі у зовнішньому середовищі, яким для них виступає Київська область. Тому важливо проаналізувати ситуацію, яка склалася в цьому регіоні.

Передплатний індекс 21847

Таблиця 1. Показники діяльності сільськогосподарських підприємств Київської області

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. до 2010 р.,%
Кількість підприємств	2133	2117	2070	2079	2089	97,94
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	1517,1	1513,7	1513,7	1513,7	1513,7	99,78
Середньорічна кількість працівників, тис. осіб	42,3	39,6	37,8	37,5	33,3	78,72
Продуктивність праці	143344,5	180331,9	193196,4	204491,7	236029,5	164,66

З таблиці 1, видно, що кількість підприємств дещо зменшилась, площа сільськогосподарських угідь залишилась майже незмінною. За досліджуваний період спостерігається тенденція зменшення чисельності працівників у сільському господарстві на 12% і зростання продуктивності праці на 65%.

Таблиця 2. Структура виробництва валової продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами Київської області, %

	Продукція рослинництва			Продукція тваринництва		
	2010 р.	2014 р.	Індекс зміни 2014 до 2010 р.	2010 р.	2014 р.	Індекс зміни 2014 р. до 2010 р.
Київська обл.	53,40	61,01	+7,61	46,60	38,99	-7,61
Баришівський район	45,37	52,67	+7,30	54,63	47,33	-7,30
Яготинський район	85,35	92,51	+7,16	14,65	7,49	-7,16

Джерело: розраховано автором на підставі даних статистичної звітності обласного управління статистики в Київській області [3].

З таблиці 2 видно, що в підприємствах Баришівського та Яготинського району за останні п'ять років спостерігається тенденція до збільшення виробництва продукції рослинництва, до 2014 р. воно зросло відповідно на 7,3% та 7,16%. Зменшення виробництва тваринницької продукції спостерігається і в цілому по області, тут зниження відбулося на 7,6% і по досліджуваним районам зокрема.

Соціальна складова має важливе значення для забезпечення стійкого розвитку підприємства. Забезпечення працівників гідними умовами праці, високою заробітною платою, розвиток інфраструктури села дозволить підприємству досягти поставлених цілей. На сьогодні рівень оплати праці в сільському господарстві є на 40% нижчим за середній по економіці країни. Крім того, праця в сільському господарстві залишається не престижною [4]. Поряд з цим, відсутність мотивації та порівняно низький рівень оплати праці в сільському господарстві породжує проблему нестачі висококваліфікованих кадрів (табл. 3).

Як видно, у досліджуваних підприємствах Київської області частка сільського населення за аналізований період зменшилась на 1,1%. Також відбулося скорочення штатних працівників підприємств на 12%, а загалом зайнятих у сільському господарстві — на 19%. Середньомісячна заробітна плата за 5 років зросла як по області (більше, ніж у півтора рази), так і по районам. Зокрема у Баришівському районі приріст заробітної плати склав 108%.

Для забезпечення ефективної діяльності підприємству необхідно вирішити два питання: "що виробляти" і "як виробляти". Сільськогосподарські підприємства при виборі структури виробництва орієнтуються на попит на зовнішніх ринках. Тому необхідно постійно аналізувати, яка продукція найбільше користується попитом (табл. 4).

Таблиця 3. Динаміка соціального розвитку у сільськогосподарських підприємствах Київської області

Показники		2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 до 2010 р.% (зміна, +/-)
Частка сільського населення, %		39,7	39,3	39,1	38,8	38,6	-1,1
Середньооблікова кількість штатних працівників на підприємствах сільського господарства, тис. осіб		42,3	39,6	37,8	37,5	33,3	78,7
Кількість зайнятих в сільському господарстві, тис. осіб		59,6	-	52,5	53,1	48,4	81,20
Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві, грн.	Київська обл.	1823	2174	2440	2713	2994	164,2
	Баришівський р-н	1478	1510	1510	2775	3086	208,7
	Яготинський р-н	1242	1494	1513	1849	2101	169,2

Джерело: розраховано автором на підставі даних статистичної звітності управління статистики в Київській області [3].

Таблиця 4. Експорт сільськогосподарської та продовольчої продукції у Київській області, тис. дол. США

Назва товарів	2010 р.	2011 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. до 2010 р, %	Частка товару у загальному обсязі експорту, 2014 р.
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	37896,2	76630,7	240040,2	251231,3	662,95	21,07
II. Продукти рослинного походження	84271,6	144069,4	295985,6	288887	342,80	24,23
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	132071,1	139873,4	362752,2	429584,9	325,27	36,03
IV. Готові харчові продукти	389938,2	487123,8	330070	222715,9	57,12	18,68
Всього	644177,1	847697,3	1228848	1192419,1	185,11	-

Джерело: розраховано автором на підставі даних статистичної звітності управління статистики в Київській області [3].

Таблиця 5. Групування господарств у залежності від питомої ваги грошових надходжень від реалізації зернових в сільськогосподарських підприємствах Яготинського та Баришівського районів Київської області, 2014 р.

Групи господарств за питомою вагою грошових надходжень від продажу зернових у загальній сумі грошових надходжень, %	Кількість господарств у групі	У середньому по групі господарств питома вага грошових надходжень від продажу зернових у загальній сумі грошових надходжень, %	Валова продукція на 100 га сільського-подарських угідь	Розмір прибутку на 100 га сільського-одарських угідь, тис. грн.
3,99-27,97	6	13,86	849,58	154,69
27,97-51,97	14	41,99	635,18	170,51
51,988-75,96	16	64,43	657,33	127,90
75,97-99,96	6	88,69	647,60	267,49

Джерело: розраховано автором на підставі статистичних даних підприємств Баришівського та Яготинського районів [3].

Як видно з таблиці, обсяг експорту товарів Київської області у 2014 р. зріс на 85% порівняно з 2010 роком.

Зростання відбулося по всіх групах продукції, крім готових харчових продуктів — тут відбулося скорочення обсягу експорту на 43%. Основу товарної структури експорту області складали жири та олії тваринного або рослинного походження та продукти рослинного походження (в основному зернові культури).

У більшості досліджуваних сільськогосподарських підприємств двох районів Київської області виявлено зернову спеціалізацію (табл. 5). При аналізі виявлено, що із збільшенням питомої ваги зернових в структурі товарної продукції зростає кількість збиткових підприємств. І навпаки, у групі підприємств із диверсифікованим виробництвом (виручка від реалізації зернових складає 13,8% у структурі грошових надходжень) спостерігаються найкращі результативні показники діяльності. У цій же першій групі підприємств немає жодного збиткового, вони мають найвищий показник результативності і один з найменших показників прибутку. Це може свідчити про збалансовану стратегію розвитку, де отримання прибутку не є пріоритетом.

Важливим фактором підвищення ефективної діяльності сільськогосподарського підприємства є стан і використання основних виробничих засобів (табл. 6).

Аналізуючи вплив основних фондів на 100 га сільськогосподарських угідь на результати діяльності підприємства, визначено, що із зростанням рівня фондооснащеності збільшується виробництво валової продукції. Спадна тенденція рівня рентабельності діяльності сільськогосподарських підприємств від першої до третьої групи може свідчити про значні затрати на утримання основних фондів.

Одним з основних показників, що характеризує діяльність сільськогосподарських підприємств є обсяг виробленої продукції [1] (табл. 7).

З аналізованих даних спостерігаємо позитивну тенденцію результативних показників діяльності підприємств: у 2014 р. порівняно з 2010 р. відбулося зростання виробленої продукції на 100 га сільськогосподарських угідь на 52%, а на 1 особу — на 35 %.

Таблиця 6. Рівень фондооснащеності на підприємствах Яготинського та Баришівського районів Київської області, 2014 р.

Групи господарств за рівнем фондооснащеності	Кількість господарств у групі	Сер.рівень фондооснащеності по групі	Обсяг валової продукції на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	Дохід від реалізації на 100 га с/г угідь	Рівень рента-бельності, %
0,24-3,03	15	1,40	665,84	955,99	38,77
3,04-5,83	8	4,01	618,29	957,55	20,80
5,84-8,63	5	7,43	882,55	1202,52	16,20

Джерело: розраховано автором на основі статистичних даних підприємств Баришівського та Яготинського районів [3].

Таблиця 7. Ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств Київської області

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2014 р. до 2010 р., %
Вартість валової продукції, млн грн.	7303,4	8905,4	9749,3	10158,6	10738,7	147,04
Вартість валової продукції у розрахунку.: - на 100 га с.-г. угідь, - на 1 особу, тис. грн.	734,8 2547	910,4 3011	1015,3 3251	1057,9 3272	1118,2 3447	152,18 135,34
Рівень рентабельності операційної діяльності, відсотків	30,3	28,4	31,0	-4,2	24,2	79,87
Чистий прибуток (збиток), млн грн.	1991,9	3084,8	4110,8	1861,4	2928,6	147,03
Підприємства, які одержали чистий прибуток:						
відсотків до загальної кількості	69,7	78,3	82,2	79,7	82,6	118,51
фінансовий результат, млн грн.	2450,3	3309,9	4395,2	2516,1	4189,3	170,97
Підприємства, які одержали чистий збиток:						
відсотків до загальної кількості	30,3	21,7	17,8	20,3	17,4	57,43
фінансовий результат, млн грн.	458,4	225,1	284,4	655,0	1260,7	275,02

Джерело: розраховано автором на підставі статистичних даних управління статистики в Київській області [3].

За період 2010—2014 рр. на 18% збільшилась кількість прибуткових підприємств, а збиткових у 2014 р. виявилося на 43% менше порівняно з 2010 р.

ВИСНОВКИ

За останні роки в сільськогосподарських підприємствах Київської області спостерігається позитивна динаміка у вартісних показниках їх діяльності. Спостерігається нарощування потужностей виробництва продукції рослинництва, зростання вартості валової продукції та зменшення збиткових підприємств. Проте поза увагою не повинні залишатися проблеми соціального та екологічного характеру. Підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств має забезпечувати соціальний розвиток сільських територій, що на сучасному етапі характеризується негативними тенденціями: зменшення частки сільського населення, низька заробітна плата, недостатній розвиток інфраструктури села, безробіття.

Діяльність сучасних підприємств ускладнюється нестабільною економічною та політичною ситуацією в країні, що вимагає від керівництва значних зусиль для дотримання обраної стратегії розвитку підприємства. Вона має бути спрямована на все повніше задоволення потреб споживачів (клієнтів), на досягнення переваг над конкурентами, розширення ринків продажу, збільшення обсягу продажу, нарощування виробництва конкурентоспроможної продукції.

Література:

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник / В. Г. Андрійчук. — 2-ге вид., доп і перероб. — К.: КНЕУ, 2009. — 624 с.

2. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: моногр. / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. — К.: ННЦ ІАЕ, 2008. — 632 с.

3. Сільське господарство Київської області у 2014 році. Статистичний збірник. — К.: Головне управління статистики у Київській області, 2014.

4. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2012. — 182 с.

5. Шпичак О.М. Економічні механізми державного регулювання ринків сільськогосподарської продукції та їх проблеми / О.М. Шпичак / Економіка АПК. — 2011. — № 2. — С. 150—155.

References:

1. Andriichuk, V.H. (2009), Economica agrarnuh pidpruemstv [Economics of agricultural enterprises], 2nd ed, KNEU. Kyiv, Ukraine.

2. Sabluk, P. T. Bilorus, O. H. Vlasov, V. I. (2008), Globalizatsiya I prodovolstvo [Globalisation and Food Aupplies], NNTS IAE, Kuiv,Ukraine.

3. State Statistics Service of Kyiv region (2014), "Silske gospodarstvo Kyivskoi oblasti u 2014 rotsi. Statystycnyj zbirnyk" [Agricutural of Kyiv region 2014, Statistical yearbook], Oblstat, Kyiv, Ukraine.

4. Lupenko, Yu.O. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2012), Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions for development of agriculture in Ukraine for the period until 2020], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine, 182 p.

5. Shpychak, A.M. (2011), "Economic mechanisms of state regulation of agricultural markets and their problems", Ekonomika APK — Economy AIC, 2011, No. 2, pp. 150—155.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2015 р.

УДК 502.33: 332.3: 631

Н. Р. Ступень,
здобувач, Інститут агроекології і природокористування НААН, м. Київ

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ І ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ АГРОСФЕРИ

N. Stupen,
Applicant, Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS, Kyiv city

ECOLOGICAL AND ECONOMIC DETERMINANTS OF THE APPLICATION AND REPRODUCTION EFFICIENCY OF THE AGROSPHERE LAND RESOURCES

Обгрунтовано еколого-економічні детермінанти ефективності використання і відтворення земельних ресурсів у сільському господарстві. Запропоновано екологічний алгоритм стану, ефективності використання й відтворення земельних ресурсів агросфери, що піддається трансформаційним перетворенням та відображається в двох основних формах: матеріально-речовій і вартісній на базі відтворювальної взаємодії потенційної, дійсної й економічної родючості грунтів. Розкрито взаємовплив екологічної та економічної детермінант ефективності використання і відтворення земельних ресурсів агросфери. Згідно з представленою схемою впливу економічної і соціальної детермінант ефективності використання і відтворення земельних ресурсів агросфери на екологічну визначено врахування впливу тривалої перспективи, що проявляється через перетворення екологічної детермінанти прямо пропорційно трансформації економічної і соціальної детермінант. Встановлено, що системне застосування нормативно-балансового методу утворення і використання гумусу й поживних речовин та агроекологічного районування території, з виділенням на місцевості конкретних агроландшафтів і визначенням за ними необхідних до виконання комплексів гідромеліоративних, агротехнічних, землевпорядних, еколого-моніторингових та інших землеохоронних заходів дає змогу сформувати всю сукупність витрат на агровиробництво і збереження агроекосистеми.

This paper deals with the ecological and economic determinants of the application and reproduction efficiency of the land resources in agriculture. The author gives an ecological algorithm of state, application and reproduction efficiency of the agrosphere land resources, that is exposed to transformational conversions and reflected in two basic forms: financially-material and valuable, based on the reproductive interactions between potential, actual and economic soil fertility. The article defines the interplay of environmental and economic determinants of the application and reproduction efficiency of the agrosphere land resources on the basis of reproductive interaction between potential, actual and economic soil fertility. According to the scheme of impact of economic and social determinants of the application and reproduction efficiency of the agrosphere land resources on the environmental, it has been identified that consideration of the long term impact, as evidenced through the transformation of environmental determinant, is directly proportional to the transformation of the economic and social determinants. It has been found that systemic application of the regulatory balanced method of formation and application of humus and nutrients, and agroecological zoning with the allocation of specific agricultural landscapes on the area and the determination after them required to fulfill hydroameliorative complexes, agro technical, land management, environmental monitoring and other land-protective measures, allows to form the totality of expenditures for agricultural production and agro-ecosystem preservation.

Ключові слова: еколого-економічні детермінанти, земельні ресурси, ефективність відтворення, баланс гумусу, грунтова родючість.

Key words: ecological and economic determinants, land resources, reproduction efficiency, balance of humus, soil fertility.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний стан процесу відтворення земельних, ресурсів в аграрному секторі характеризується неоднорідністю, нестабільністю, значними деформаціями, зниженням екологічної та економічної віддачі сільськогосподарського виробництва. Застосовувані методи ведення землеробства, засновані на техногенних і хімічних, а не біологічних способах впливу на систему "грунт-рослина", спричинили руйнування рівноважного стану навколишнього природного середовища, екологічної нестійкості агроландшафтів, забруднення земель шкідливими хімічними речовинами, порушення ресурсовідтворювальної функції біологічних, кліматичних, грунтових, ландшафтних компонентів довкілля у відтворювальному кругообігу всієї сукупності ресурсів у сільському господарстві.

Пошук шляхів підвищення ефективності використання й відтворення земельних ресурсів у сільському господарстві має бути пов'язаний із розкриттям їх ролі і місця у відтворювальному циклі, розробкою методології і методики оцінки ресурсів

і їх відтворювальної ефективності, обгрунтуванням пріоритетних еколого-економічних напрямів їх використання у сільськогосподарському виробництві.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у розробку теоретико-методичного та практичного обгрунтування сталого розвитку, ефективного, екологобезпечного використання та охорони земельних ресурсів зробили: Д.І. Бабміндра, І.К. Бистряков, В.М. Будзяк, Д.С. Добряк, С.І. Дорогунцов, С.М. Кваша, Л.Я. Новаковський, Б.Й. Пасхавер, А.Я. Сохнич, М.Г. Ступень, А.М. Третяк, М.А. Хвесик, О.В. Ходаківська та ін. Питанням ефективного використання і відтворення ресурсного потенціалу аграрних підприємств в ринкових умовах присвячено праці: В.Я. Амбросова, В.Г. Андрійчука, С.М. Волкова, В.В. Горлачука, В.М. Кривова, І.І. Лукінова, О.Т. Лозового, А.Г. Мартина, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, В.М. Трегобчука, О.В. Ульянченка, М.М. Федорова та ін. Проте висока економічна, соціальна та екологічна значимість підвищення ефективності відтворення земельних ресурсів на основі використання їх природних адаптивних можливостей у забезпеченні конкурентоспроможності, стійкості і умов для поступального інноваційного розвитку аграрного сектора вимагають подальшого грунтовного дослідження у цьому напрямі.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Об'єктивна необхідність збереження земельних ресурсів після їх виробничого використання вимагає виділення цілого ряду проблемних аспектів і обгрунтування напрямів та стратегії їх вирішення, які забезпечували б постійне відновлення земельних ресурсів. У зв'язку з цим особливого значення набувають дослідження, спрямовані на конкретизацію системного підходу до відтворення й використання земельних ресурсів з урахуванням комплексного впливу природних, біологічних, техногенних, організаційних і технологічних чинників. Також подальшого вивчення потребують положення загального методологічного і методичного характеру щодо визначення принципів та критеріїв відтворення й використання земельних ресурсів на кожній стадії відтворювального процесу. Зважаючи на викладене, у статті поставлено завдання обгрунтувати еколого-економічні детермінанти ефективності використання і відтворення земельних ресурсів агросфери.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Забезпечення і підвищення економічної ефективності процесу використання й відтворення земельних ресурсів передбачає раціональне застосування екологічних механізмів збереження й відтворення біологічної продуктивності грунтів і агроландшафтів як основи формування та постійного підтримання біопродуційного потенціалу сільськогосподарських культур. Таким чином, в аграрній сфері проявляється вплив екології на економічні результати господарювання, що слід враховувати при практичному застосуванні й реалізації принципів збалансованості, ресурсозабезпеченості, трансформації ресурсного потенціалу щодо відтворювальної ефективності земельних ресурсів у сільському господарстві.

Змістовне наповнення та конкретизацію принципів і критеріїв відтворювальної ефективності земельних ресурсів агросфери з позиції реалізації екологічного імперативу пропонується здійснювати щодо: відтворювального кругообігу за умови досягнення відповідних параметрів (збереження стійкості агроекосистем і їх елементів, консервація, припинення і подолання деградаційних процесів в агроекосистемах, агроландшафтах та грунтах, відновлення, збереження і покращення якісних характеристик сільгоспугідь, раціоналізація, оптимальність і достатність комплексу земле- і природоохоронних заходів, а також територіально-регіональних програм з охорони агроекосистем тощо); техногенного кругообігу матеріальних і трудових ресурсів, виходячи з необхідності виконання вимог з екологізації агровиробництва за умови обов'язкового дотримання екологічних обмежень, мінімізації техногенних і антропогенних впливів на грунти та агроландшафти, забезпечення послідовної заміни техногенних засобів інтенсифікації природними тощо, що в підсумку сприятиме значній економії матеріальних і трудових ресурсів у натурально-речовому вираженні при їх використанні й відтворенні) [2; 3; 4; 5]; до відтворювального кругообігу сільськогосподарської продукції за стадіями її життєвого циклу виходячи з необхідності встановлення та оптимізації природно-техногенної збалансованості в екологізації агровиробництва, здійснення землеохоронних заходів, спрямованих на досягнення натурально-речової, енергетичної та вартісної економії природних і техногенних ресурсів за умови отримання стійких обсягів виробництва, як гаранта продовольчої безпеки і регіональної забезпеченості сільськогосподарською продукцією.

Екологічний алгоритм стану, ефективності використання й відтворення земельних ресурсів у сільському господарстві, що піддається трансформаційним перетворенням, доцільно відображати в двох основних формах: матеріально-речовій і вартісній (рис. 1).

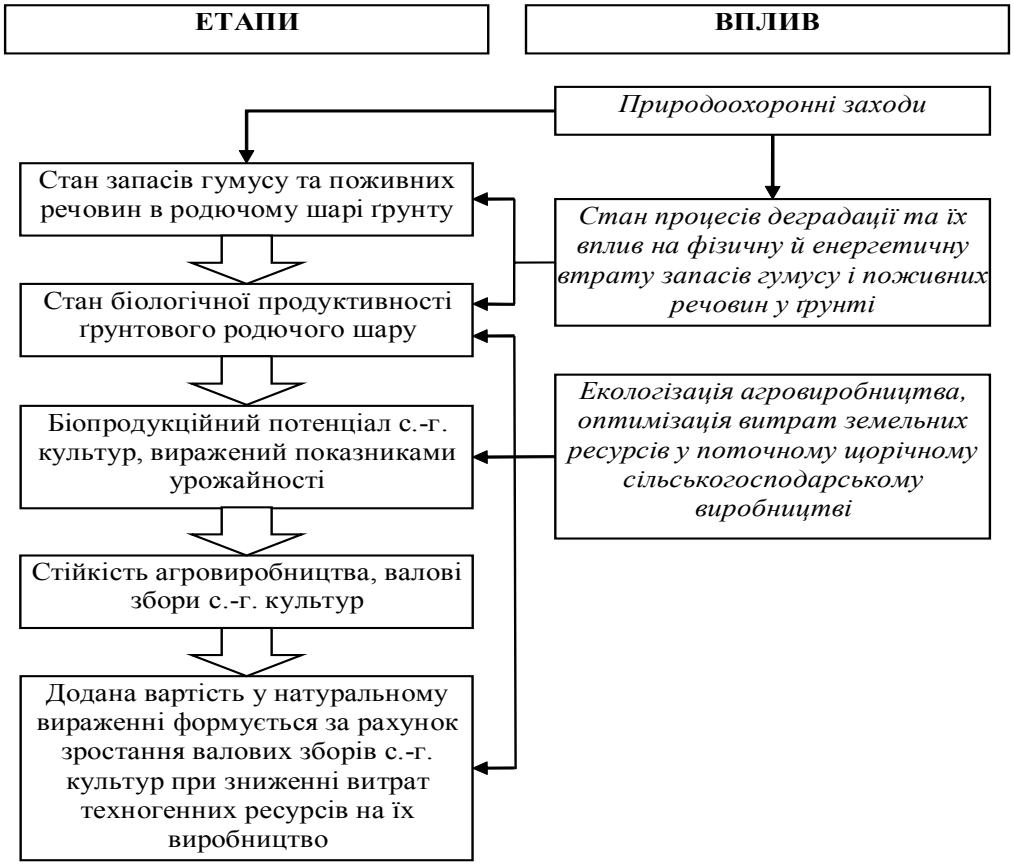

Рис. 1. Екологічний алгоритм стану, ефективності використання й відтворення земельних ресурсів у сільському господарстві, що піддається трансформаційним перетворенням

Джерело: адаптовано автором за [2; 3; 5].

У вартісній формі такий алгоритм відображає яким чином реалізація екологічного імперативу впливає на економічну результативну складову відтворювальної ефективності земельних ресурсів агросфери, що розкривається через:

— природний кругообіг речовини і енергії в системі землекористування у вигляді послідовної прибавки врожайності сільськогосподарських культур як основи формування новоствореної і доданої вартостей та чистого доходу;

— техногенний кругообіг ресурсів у вигляді резерву збільшення новоствореної і доданої вартості та чистого доходу до валової сільськогосподарської продукції шляхом економії матеріальних і трудових ресурсів на основі врахування екологічної компоненти за рахунок впровадження комплексу природоохоронних заходів;

— кругообіг сільськогосподарської продукції у вигляді комплексного впливу результатів двох попередніх елементів, що виражаються в підсумковому зростанні валових, новостворених та доданих вартостей і чистого доходу.

Ресурсозабезпеченість, будучи критерієм ефективності відтворення земельних ресурсів агросфери, є і основою формування екологічно орієнтованих суспільно необхідних витрат сільського господарства. Планування і розробка екологічних стандартів у процесі здійснення заходів у сфері: землеустрою, здійснення агроекологічного районування, моніторингу сільськогосподарських земель, екологічна спрямованість агровиробництва в плані послідовної заміни техногенних факторів інтенсифікації біологічними і агротехнічними та переходу на засади органічного виробництва, пріоритетності екологічної складової в системі управління земельними ресурсами агросфери, створення комплексної інформаційної бази — надасть змогу об'єктивно обгрунтувати раціональні, економічно й екологічно збалансовані витрати земельних ресурсів в енергетичному і натуральному вираженні на одиницю сільськогосподарської земельної площі, можливість створення комплексу нормативів споживання земельних ресурсів з урахуванням закладених екологічних обмежень і граничних техногенних навантажень впливу на агроекосистеми з метою збереження їх стійкості, а також стануть базою розробки ефективного економічного механізму для реалізації і стимулювання землеохоронної діяльності в аграрному секторі.

Зауважимо, що природні механізми самовідновлення, саморегуляції довкілля, у т.ч. агроекосистем, є основою відтворювальних процесів у природних системах та прелімінарними — у економічній і соціальній сферах. Сутнісний аспект залучення і функціонування земельних ресурсів як активного чинника процесів виробництва й відтворення зумовлений якісною визначеністю і багатофункціональністю участі землі в сільському господарстві.

На нашу думку, здійснення оцінювання ступеня збалансованості і трансформації земельних ресурсів у межах критерію багатофункціональності необхідно реалізовувати шляхом зіставлення фактичного рівня освоєності земельних угідь з оптимальними значеннями ефективності їх використання, прийнятими в якості нормативних для конкретної агрокліматичної зони на землях даної агроекологічної групи з урахуванням: дотримання оптимальних вимог щодо природних умов та агротехнологій обробітку на цих землях сільськогосподарських культур; забезпечення екологічної стійкості та збереження агроландшафтів, де розташовані дані землі; оптимальності землевпорядного проектування; вимог щодо спеціалізації виробництва на основі врахування потреб ринку та ресурсних можливостей сільськогосподарських товаровиробників. За показниками освоєності земельних угідь можна виявити порушення конкретних екологічних законів та відповідні заходи для їх усунення.

Оцінка ступеня збалансованості й трансформації земельних ресурсів через визначення рівня освоєності земель дає змогу досить точно означити екологічні адреси больових точок і точок зростання з метою цілеспрямованого впливу на них в часовому, просторовому і масштабному аспектах [1; 3; 5].

Рівень задоволення суспільних потреб у сільськогосподарській продукції як один із соціальних критеріїв ефективності відтворення земельних ресурсів грунтується на тому, що збереження сільгоспугідь та їх продуктивної здатності виробляти продукцію є обов'язковою і невід'ємною умовою забезпечення продовольчої безпеки, що підтверджує основоположність екологічної компоненти ефективності відтворення земельних ресурсів стосовно реалізації її економічної та соціальної детермінант. Тобто забезпеченість населення основними видами сільськогосподарської продукції за рахунок власного виробництва, будучи ключовим положенням продовольчої безпеки, пов'язане із соціальною компонентою відтворювальної ефективності земельних ресурсів, а виробничі можливості аграрних товаровиробників — з економічною.

Взаємозумовленість екологічної, соціальної та економічної детермінант стосовно вищевикладеного критерію ефективності відтворення земельних ресурсів у сільському господарстві має низку характерних впливів: екологічної складової на соціальну (полягає у відповідності збереження агроекосистем і виконання землеохоронних заходів, які формують екологічний каркас виробничих можливостей внутрішнього середовища за параметрами забезпечення обсягів сільськогосподарської продукції і її екологічної чистоти та потреб зовнішнього середовища щодо досягнення екологічної та продовольчої безпеки); екологічної на економічну (відображає ступінь впливу екологічної спрямованості технологічних процесів обробітку грунту й вирощування сільгоспкультур на зростання валових, доданих, новостворених вартостей і чистого доходу за обсягами виробничої й реалізованої продукції, визначаючи в підсумку потенційні і фактичні отримані величини фінансових джерел розширеного відтворення, тобто чим вище у виробленій та реалізованій валовій, доданій і новоствореній вартостях її частка, яка припадає на екологічно чисту продукцію, тим більшою мірою реалізацію екологічного імперативу в сільському господарстві слід розглядати як резерв і шлях інноваційного зростання й розвитку аграрного сектора); соціальної на еколого-економічну (відображає оптимальність інтеграційних процесів об'єктів соціальної, виробничої та інших інфраструктур в екологічні системи землеробства, схеми землеустрою, проекти організації території тощо з позиції дотримання екологічних вимог).

Відповідно, чим у повнішому обсязі в підсумку досягаються параметри екологічної стійкості (агроекосистем, агроландшафтів, грунтової родючості тощо) в просторовому та часовому аспектах, тим більшою мірою вони здешевлюють вартість сільськогосподарського виробництва. При цьому вирішуються і питання щодо забезпечення споживчих потреб у сільськогосподарській продукції та збільшення чистого доходу й прибутку як внутрішнього джерела розширеного відтворення.

Вплив екологічної детермінанти ефективності використання і відтворення земельних ресурсів агросфери на економічну розкривається наступною черговістю відповідних трансформацій (рис. 2). Така схема передбачає врахування впливу тривалої перспективи, що проявляється через перетворення екологічної детермінанти (поліпшення чи погіршення) прямо пропорційно трансформації економічної і соціальної детермінант ефективності використання і відтворення земельних ресурсів у сільському господарстві (рис. 3). У короткостроковій перспективі відповідні зміни носять полярний характер і не відображають

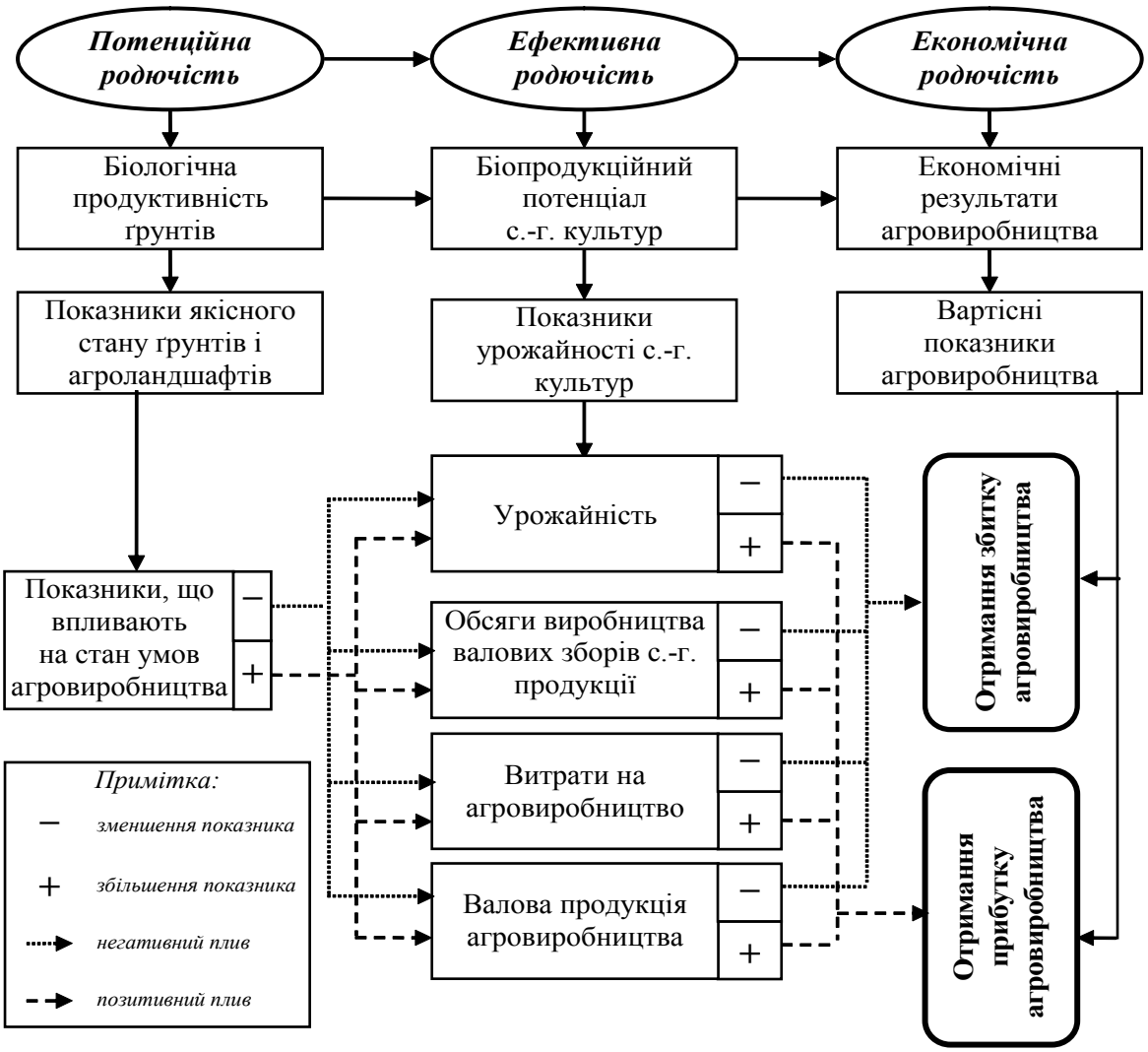

Рис. 2. Схема впливу екологічної детермінанти ефективності використання і відтворення земельних ресурсів агросфери на економічну

Джерело: авторська розробка.

істинного співвідношення екологічного та економічного чинників впливу.

Екологічна адресність використання і відтворення земельних ресурсів з урахуванням специфіки їх функціонально-цільового призначення в сільському господарстві потребує встановлення чіткої структури земельно-ресурсних потенціалів в агроекосистемах та обгрунтування оптимальної збалансованості між ними [1, с. 12—13; 3, с. 85—86]. В якості загальної методичної платформи пропонуємо використовувати баланс утворення (за прибутковими статтями) і використання (за видатковими статтями) потенційної грунтової родючості в натурально-речових і/або енергетичних одиницях виміру в межах дотримання екологічних принципів залучення грунтової родючості як фактора виробництва в сільськогосподарську діяльність на основі врахування збереження стійкості природних механізмів агроекосистем щодо відтворення гумусового шару, поживних речовин та інших його складових елементів.

Базовий перелік прибутковий включає наступні джерела: виключно природного походження, не пов'язані з діяльністю людини; біологічного рослинного та тваринного походження, пов'язані з виробничою діяльністю людини; техногенного походження, пов'язані з виготовленням засобів виробництва для сільського господарства.

У співвідношенні прибуткових і видаткових статей: бездефіцитний баланс, де передбачено рівність підсумків прибуткових і видаткових статей, що характеризує просте відтворення, згідно якого процеси використання і утворення поживних елементів грунту синхронізовані за швидкістю, обсягами, напрямами заповнення спожитих елементів; позитивний баланс, де передбачено перевищення підсумків прибуткових статей балансу над підсумками витратних статей, що характеризує розширене відтворення, згідно якого процеси

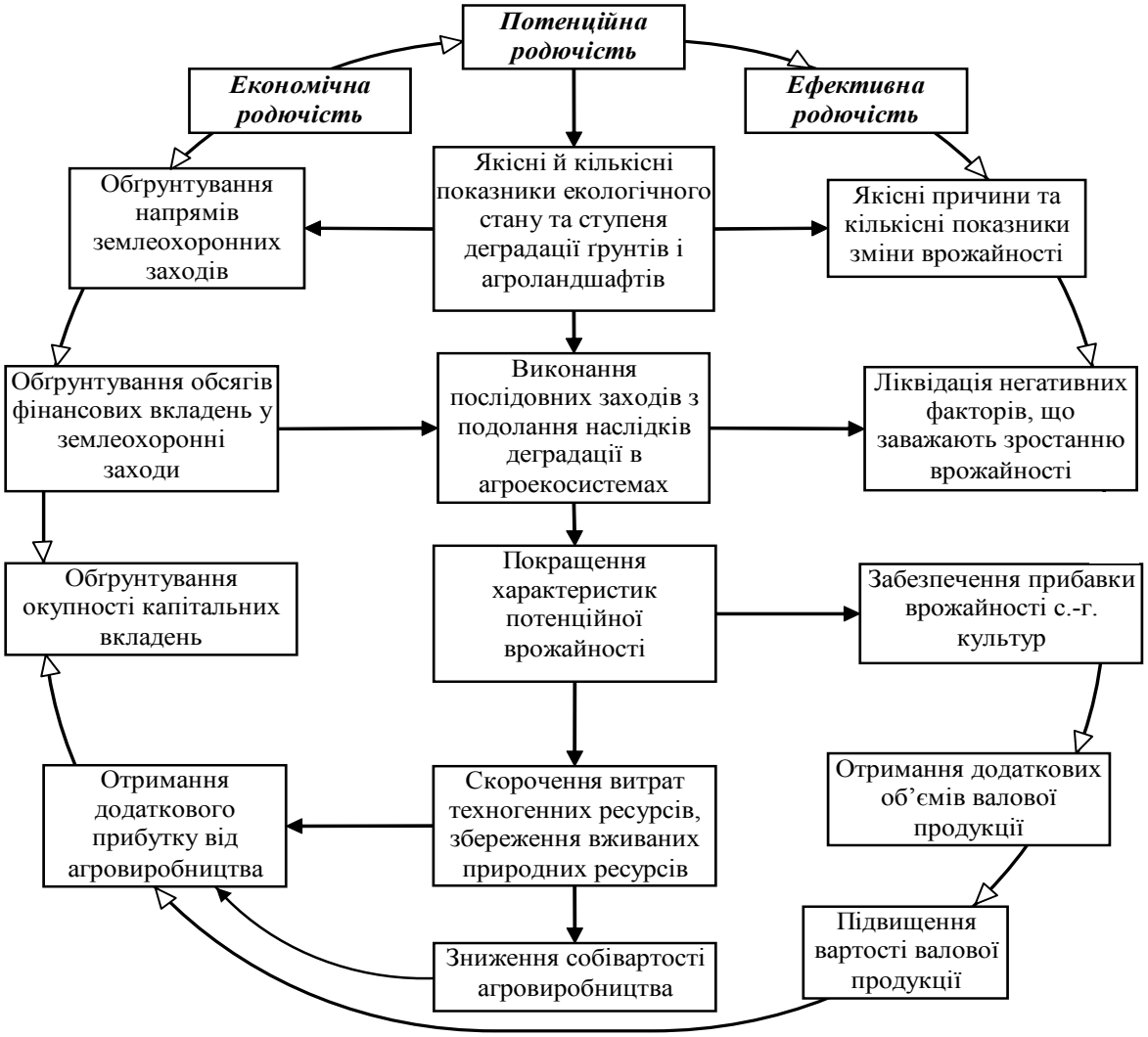

Рис. 3. Схема впливу економічної і соціальної детермінант ефективності використання і відтворення земельних ресурсів агросфери на екологічну

Джерело: авторська розробка.

утворення поживних елементів грунту відбуваються інтенсивніше і переважують процеси їх використання, що розкривається в поліпшенні якісних властивостей грунту, підвищенні біологічної продуктивності; негативний баланс, де передбачено перевищення підсумків витратних статей балансу над підсумками прибуткових статей характеризує звужене відтворення, згідно з яким процеси використання поживних елементів грунту істотно (кількісно, якісно і в часі) перевищують процеси їх утворення, що в підсумку призводить до деградаційних процесів усієї агроекосистеми.

Тому виникає необхідність застосування такого еколого-економічного механізму, згідно з яким забезпечуватиметься досягнення оптимального співвідношення природно-техногенних та еколого-економічних чинників за умови залучення земельних ресурсів у сільськогосподарське виробництво на основі використання нормативно-балансового методу утворення прибуткових і здійснення видаткових статей балансу гумусу та поживних елементів. В основу даного механізму слід покласти процес послідовного заміщення техногенних факторів інтенсифікації природними і біологічними.

Згідно з рисунком 4 ідеального природно-техногенного балансу використання земельних ресурсів у сільському господарстві, що відповідає природно-покращуючому типу їх розвитку можливо добитися за умови виключення із прибуткових статей балансу статтю Н 2.2, а з витратних — В 1.1.2, В 2.1.2, В 3.1.2 і В 3.1.3 при загальному перевищенні підсумку прибуткових статей балансу над витратними. Звісно, у повному обсязі цього досягти нереально, проте це має бути показовим макетом до якого необхідно прагнути задля отримання кращого еколого-економічного ефекту. В такому разі діапазон землеємності у прив'язці до виносу культурними рослинами з грунту гумусу і поживних речовин буде відповідати екологічно зу-

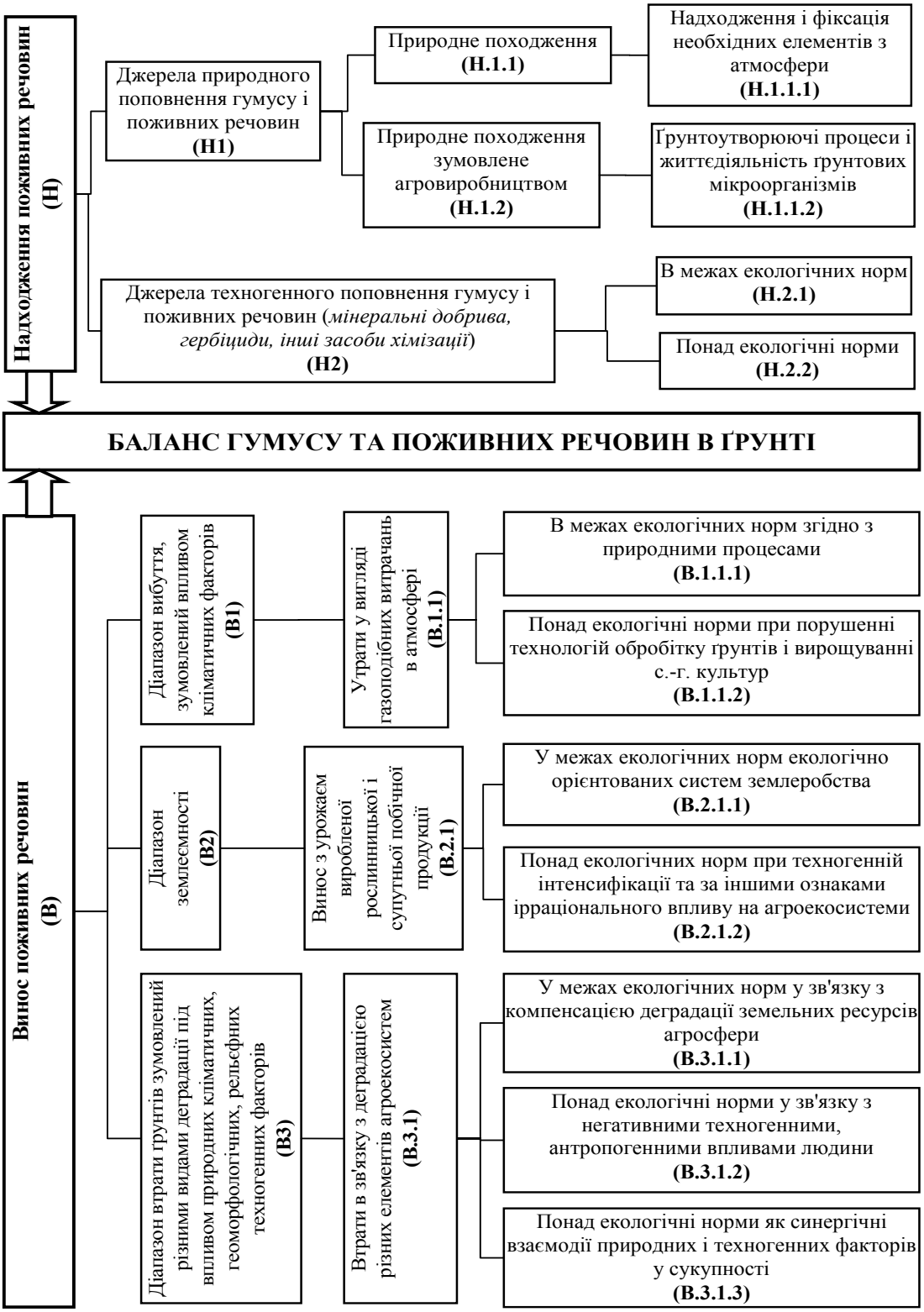

Рис. 4. Схема екологічно оптимального балансу гумусу та поживних речовин на основі застосування нормативно-балансового методу

Джерело: авторська розробка.

мовленому природному діапазону біологічної продуктивності сільськогосподарських культур й необхідними та достатніми з екологічної точки зору для її досягнення потребами культурних рослин в гумусі і поживних речовинах.

За умови виключення статей Н 2.2, В 3.1.2 і В 3.1.3 та появи видаткової — В 2.1.2, на нашу думку, свідчить про досягнення землеохоронного типу розвитку, за якого все ще наявні недоліки технологічних процесів у сільському господарстві або

завищені екологічні норми за статтею Н 2.1. Діапазон землеємності за статтею В 2.1.1 може значно зменшуватися за рахунок зростання діапазону за статтями В 2.1.2, В 3.1.2 і В 3.1.3, що свідчить про таке наростання негативних деградаційних процесів в грунтах, для призупинення дії яких та збереження діапазону В 2.1.1 на необхідному для сільськогосподарського товаровиробника рівні, він буде змушений різко збільшити прибуткову статтю Н 2.2, що буде свідчити про виснажливе споживання агроекосистем та їх землевиснажуючий тип розвитку.

Таким чином, виключення із балансу гумусу і поживних речовин необхідності в статтях Н 2.2, В 1.1.2, В 2.1.2, В 3.1.2, В 3.1.3 свідчить: з екологічної точки зору — про дотримання і збереження природно-техногенних пропорцій між потенційною, ефективною та економічною родючістю грунтів; з економічної точки зору — про скорочення витрат в обробленні грунтів, вирощуванні сільгоспкультур, здійснення природоохоронних заходів та про зведення до мінімуму вартісних величин екологічної шкоди при деградації грунтів та інших елементів агроекосистем. Нарощування в балансі гумусу і поживних речовин статей Н 2.2, В 1.1.2, В 2.1.2, В 3.1.2 й В 3.1.3 та збільшення їх питомої ваги, відповідно, у підсумках прибуткових і видаткових статей балансу показує: з екологічної точки зору — деградацію агроекосистем, маскування ефективною й економічною родючістю грунтів втрату потенційної; з економічної точки зору — лавиноподібне зростання витрат понад необхідні екологічні нормативи і в саме агровиробництво, і в рахунок компенсації дефіцитів грунтової родючості та покриття витрат при деградації інших елементів агроекосистем, які перебувають за межами грунтової родючості, а також витрат на екологічний збиток, що виник.

ВИСНОВКИ

Баланс гумусу і поживних речовин — основа для визначення необхідних обсягів споживання матеріально-технічних і техногенних ресурсів у натурально-речовому, енергетичному й вартісному вираженні саме для грунтової родючості в межах займаного ним фізично грунтового родючого шару на певну глибину і площу території сільгоспугідь. Але баланс гумусу і поживних речовин також стає барометром, який дозволяє визначити ті напрями екологізації, заходи в межах яких нададуть можливість збереження інших елементів агроекосистем, що знаходяться за межами грунтового родючого шару, але впливають на саму якість грунтової родючості, яка, своєю чергою, формує умови агровиробництва і складові суть функціонування агроекосистем. Системне застосування нормативно-балансового методу утворення і використання гумусу й поживних речовин та агроекологічного районування території, з виділенням на місцевості конкретних агроландшафтів і визначенням за ними необхідних до виконання комплексів гідромеліоративних, агротехнічних, землевпорядних, еколого-моніторингових та інших землеохоронних заходів дає змогу сформувати всю сукупність витрат на агровиробництво і збереження агроекосистеми.

Література:

1. Сохнич А.Я. Тенденції трансформації землекористування та їхня екологічна й економічна значимість на глобальному і національному рівнях / А.Я. Сохнич, І.П. Щербатий, В.І. Соловій // Землеустрій і кадастр. — 2007. — № 2. — С. 9—19.
2. Федорова Н.В. О приоритетах воспроизводства ресурсов в земледелии / Н.В. Федорова // Вестник Российской академии сельскохозяйственных наук — 2011. — № 2. — С. 17—19.
3. Федорова Н.В. Эффективность воспроизводства почвенного плодородия в системе земледелия / Н.В. Федорова // АПК: экономика, управление. — 2010. — № 2. — С. 84—90.
4. Чудовська В.А. Концептуальні засади процесу відтворення земельних ресурсів в аграрному секторі / В.А. Чудовська, Н.Р. Ступень // Економіка АПК. — 2015. — № 10. — С. 21—26.
5. Requier-Desjardins M. Some notes on the economic assessment of land degradation / M. Requier-Desjardins, B. Adhikari, S. Sperlich // Land Degrad. Develop. — 2011. — № 22. — P. 285—298.

References:

1. Sokhnych, A.Ya. Scherbatyj, I.P. and Solovij, V.I. (2007), "Trends transformation of land use and their environmental and economic importance in the global and national levels", Zemleustrij i kadastr, vol. 2, pp. 9—19.
2. Fedorova, N.V. (2011), "On the priorities of reproduction of resources in agriculture", Vestnik Rossijskoj akademii sel'skohozjajstvennyh nauk, vol. 2, pp. 17—19.
3. Fedorova, N.V. (2010), "Effectiveness of reproduction of soil fertility in cropping system", APK: jekonomika, upravlenie, vol. 2, pp. 84—90.
4. Chudovs'ka, V.A. and Stupen', N.R. (2015), "Conceptual bases of the reproduction process of land resources in the agricultural sector", Ekonomika APK, vol. 10, pp. 21—26.
5. Requier-Desjardins, M. Adhikari, B. and Sperlich, S. (2011), "Some notes on the economic assessment of land degradation", Land Degrad. Develop, vol. 22, pp. 285—298.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2015 р.

УДК 338.43.009

В. І. Гринь,
старший викладач, Полтавська державна аграрна академія

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГАЛУЗЕЙ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

V. Grin,
Senior Lecturer, Poltava State Agrarian Academy

STRATEGIC DIRECTIONS OF THE STATE SUPPORT OF COMPETITIVENESS OF AGRARIAN PRODUCTION BRANCHES

У статті визначено особливості сучасного етапу розвитку галузей аграрного виробництва. Виявлено можливості та проблеми реалізації державної підтримки підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору. Визначено стратегічні напрями, інституційне забезпечення, перспективи. Зроблено висновки про можливості розвитку та можливості удосконалення державної підтримки відповідно до правил СОТ та країн ЄС.

The article defines peculiarities of modern stage of development of branches of agrarian production. Identified the opportunities and challenges of implementation of the state support of competitiveness of the agricultural sector. Defined strategic direction, institutional support, prospects. The conclusions about the development opportunities and opportunities to improve state support in accordance with the rules of the WTO and the EU.

Ключові слова: державна підтримка, стратегічні напрями, галузі, аграрне виробництво, конкурентоспроможність, управління, підвищення.
Key words: state support, strategic direction, industry, agricultural production, competitiveness, management, promotion.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економічний розвиток будь-якої країни світу відбувається за активної регулюючої участі держави. Не є винятком і аграрний сектор економіки. Адже сільське господарство є важливою сферою в структурі національногосподарського комплексу, яка забезпечує продовольчу безпеку і продовольчу незалежність держави. Тому її розвиток має бути пріоритетним. Це підтверджується й бюджетоутворюючою роллю галузі, її визначальною участю в експортно-імпортних операціях країни. Водночас, стан та розвиток аграрного сектору України є достатньо складним та вимагає здійснення комплексних масштабних реформ, ключова роль проведенні яких має належати державі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

До зазначеної проблеми неодноразово зверталися в своїх працях вчені-аграрники та фахівці галузі: А.В. Андрійчук, П.І. Гайдуцький, М.Я. Дем'яненко, С.М. Кваша, Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, Л.О. Мармуль, О.М. Могильний, П.Т. Саблук, П.А. Стецюк та багато інших. Проте в сучасних умовах фінансово-економічної кризи, реформування банківської системи, нестабільності гривни, угоди про асоціацію з ЄС вони потребують продовження досліджень.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є визначення стратегічних напрямів державної підтримки галузей аграрного виробництва та підвищення їх конкурентоспроможності в сучасних умовах господарювання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

На сьогодні важливу роль для Херсонської області відіграють бюджетоутворюючі галузі, зокрема сільське господарство, переробна промисловість, туризм тощо, розвиток яких у свою чергу, залежить від активної державної підтримки. Саме держава прийняттям законів усуває негативні тенденції та сприяє позитивній динаміці розвитку бюджетоутворюючих галузей. З усіх бюд-

Передплатний індекс 21847

жетоутворюючих галузей Херсонської області найбільш радикального і дійового державного регулювання та підтримки для нормального розвитку вимагає сільське господарство [2, с. 110]. Це зумовлено тим, що, по-перше, дана галузь є життєво необхідною в будь-якому суспільстві й розглядається як пріоритетна при обгрунтуванні перспектив соціально-економічного розвитку країни; по-друге, сільськогосподарське виробництво через існування проблем не може ефективно розвиватися без стабілізуючого впливу держави. На агропромислове виробництво припадає лише 15,0 % виробничих фондів, воно виробляє близько 25,0 % валового внутрішнього продукту. Внутрішній товарообіг продуктів харчування займає до 70,0 % у структурі обсягу споживчих ринків.

Після вступу України до світової організації торгівлі, посилилися вимоги до сільськогосподарської продукції, яку зможуть виготовляти тільки конкурентоспроможні об'єкти господарювання [3, с. 128]. Саме вони зможуть використовувати переваги міжнародного співробітництва у інвестуванні, кредитуванні, сертифікації, страхуванні, науково-технічному забезпеченні виробництва та реалізації продукції. Однак об'єкти господарювання не зможуть досягти відповідного рівня конкурентоспроможності без втручання держави.

Нині в Україні, зокрема в Херсонській області, державна підтримка галузі сільськогосподарського виробництва регулюється Законами України "Про державну підтримку сільського господарства України", "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.", Постановою Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р.", Указами Президента України "Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку" (2000 р.), "Про заходи щодо розвитку аграрного ринку" (2004 р.), "Комплексною програмою підтримки села на період до 2015 р.". Цільове програмне фінансування здійснюється на основі Закону України "Про державний бюджет України", згідно з яким у 2014 р. на пряму підтримку сільського господарства планувалося витратити до 30 % загального обсягу аграрного бюджету, що є одним з найнижчих показників за останні роки. Для порівняння, в 2007 р. і 2008 рр. на пряму підтримку аграріїв витрачали відповідно 63 % і 57 % аграрного бюджету. Якщо порівнювати в грошовому еквіваленті, то у 2014 р. витрати на пряму підтримку сільськогосподарських виробників удвічі менші, ніж у 2008 р., і на 13,0 % менші, ніж у 2011 р. Як бачимо, таке фінансування бюджетоутворюючих галузей вкрай незадовільне і це спричинено внаслідок розпорошеності державних коштів за різноманітними програмами та окремими заходами, незабезпечення на ринку однакових економічних умов, недосконалості механізмів підтримки, нераціонального використання бюджетних коштів, відсутності довгострокової стратегії та вибору пріоритетів ринку, ненадходження коштів до безпосереднього виробника [8, с. 45].

Даний фактор, у свою чергу, впливає на інноваційний розвиток бюджетоутворюючих галузей, оскільки виробники самостійно не здатні сприяти зростанню технічного рівня виробництва, впроваджувати ресурсозберігаючі та чисті технології, вводити систему консультування як з вітчизняними, так і з іноземними виробниками [10, с. 5]. Крім належного фінансування, система державної підтримки бюджетоутворюючих галузей потребує розв'язання проблем, які стосуються страхової, кредитної та цінової діяльності.

Відсутність гнучких систем страхування ризиків інвесторів, спеціалізованих страхових компаній, орієнтованих на захист малого бізнесу з іноземними інвестиціями при мінімальних тарифах і податкових пільгах, достатнього страхового захисту підприємців від різних ризиків, гарантійно-заставних фондів продовжує відштовхувати інвесторів. Більше того, в Україні страхування займає незначне місце у загальній системі страхування, оскільки є нерозвиненим та ризиковим для страховиків і досить дорогим для об'єктів господарювання. Крім того, недовіра потенційних страхувальників до страхової компанії, недостатній рівень кваліфікації працівників страхових компаній, недосконалість страхового законодавства, висока вартість страхової премії для страхувальника зумовлюють ряд причин недостатнього формування страхування бюджетоутворюючих галузей.

Зокрема таке важливе джерело фінансування аграрної діяльності, як кредитування, має ряд проблем [1, с. 125]. Наприклад, сільськогосподарським об'єктам господарювання порівняно з об'єктами господарювання інших галузей складніше одержати доступ до кредитних ресурсів із таких причин: високі процентні ставки, низька рентабельність і нестабільний рух готівкових коштів у сільському господарстві, правове неврегулювання питань власності на землю, непрозорість ринку, відсутність стабілізаційних фондів, зовнішнього або міжнародного фінансування та страхування ризиків, уніфікованої банківської політики, неналежне управління в середовищі кредиторів.

Через такі фактори частка кредитів комерційних банків у загальній структурі кредитування була низькою. Зважаючи на це, в кредитній системі доцільно було встановити диференційовані строки видачі короткострокових кредитів об'єктам господарювання бюджетоутворюючих галузей, підвищити зацікавленість комерційних банків у вкладенні кредитних ресурсів у виробництво через пільгове оподаткування, створити спеціальний кредитний фонд для покриття різниці між пільговими і діючими процентними ставками по кредитах, які надаються на пільгових умовах товаровиробникам бюджетоутворюючих галузей [5, с. 7]. Проте в умовах триваючої фінансової кризи, перебудови банківської системи, масового банк-

рутства та ліквідації проблемних банків, нестабільності національної грошової одиниці, дефіциту бюджету така діяльність є досить проблематичною, особливо для кредитного забезпечення малих і середніх товаровиробників. Тому важливо звернути увагу на розвиток товарного кредитування великим агробізнесом малого.

Згідно із Законом України "Про державну підтримку сільського господарства України", держава здійснює регулювання гуртових цін окремих видів сільськогосподарської продукції, встановлюючи мінімальні та максимальні закупівельні ціни, а також застосовуючи інші заходи, визначені цим Законом, при дотриманні правил добросовісної конкуренції. За період 2008—2014 рр. об'єктами державного цінового регулювання були пшениця, жито, ячмінь, кукурудза, цукор, борошно, молоко сухе, гречка, соняшникова олія, масло вершкове, горох, овес, просо [6]. Проте встановлені обмеження не зупиняють ріст цін на споживчих ринках, що говорить не тільки про неналежне регулювання та контроль ціноутворення, але й про вплив інших чинників, які не завжди йому піддаються (світові ціни на енергоносії, транспортні послуги, продовольчі продукти та ін.).

Допомога держави потрібна в регулюванні конкретних ринків сільськогосподарської продукції, що сприятиме підвищенню ефективності їх функціонування. Насамперед, варто на державному рівні розробити Концепцію виведення з тривалої кризи сільських територій. В основі Концепції має лежати здійснення всеосяжної аграрної реформи і радикальна перебудова економічних відносин на селі, а саме — відносин зайнятості, соціального захисту населення, формування середнього класу на селі [4, с. 6]. Вихід із ситуації дефіциту фінансово-інвестиційних ресурсів, безробіття, моноспеціалізації виробництва, згортання тваринництва, що характерна для сільського господарства, можливий за умови активного державного втручання держави в перебіг грошово-кредитних відносин та державної підтримки в стимулюванні розвитку цієї важливої для країни галузі, державного сприяння в створенні на науково обгрунтованій основі та розміщенні за зональним принципом великих високотехнологічних підприємств різних форм власності й господарювання з виробництва продукції тваринництва і рослинництва, відродження агроресурсного потенціалу, запровадження на аграрному ринку України тих економічних правил, які діють на ринках ЄС.

Особливе значення має впровадження сертифікації і стандартизації продукції, особливо тваринницької. На основі державної підтримки й протекціонізму в галузі сільського господарства має бути створене ринкове середовище, яке б забезпечувало фінансову самодостатність та стійкість не тільки великих, але й малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників, зокрема, шляхом залучення в необхідних обсягах доступних за ціною всіх видів виробничо-економічних ресурсів для можливості здійснення виробничої діяльності на прибутковій основі.

Для забезпечення збуту сільськогосподарської техніки, що виробляється у Херсонської області й використовується у галузі, необхідно підвищити її технічний рівень, надійність і якість [9, с. 67]. Адже основними ресурсами розвитку сільськогосподарського машинобудівного комплексу в регіоні є: необхідні виробничі потужності з виробництва сільськогосподарської техніки та обладнання; фінансові й інвестиційні ресурси вітчизняних та іноземних інвесторів; науково-технічний інноваційний потенціал; кадровий потенціал та система його відтворення в освітніх закладах; управлінський потенціал, здатний сприяти ефективному розвитку, підвищенню конкурентоспроможності аграрної галузі.

Отже, Херсонщина має значний економічний та інтелектуальний потенціал, що спроможний створити потужну матеріально-технічну базу, яка відповідатиме вимогам агротехніки, структурі та обсягам агропромислового виробництва, вимогам енергозбереження та екологічної безпеки [7, с. 16]. Комплектування матеріально-технічної бази має здійснюватися за рахунок техніки високого технічного рівня, яка забезпечить виробництво конкурентоспроможної продовольчої продукції за енергоощадними технологіями із заданими показниками якості та номенклатури згідно вимог СОТ та країн ЄС.

ВИСНОВКИ

У процесі проведених досліджень нами визначено: щоб посилити конкурентоспроможність галузі сільського господарства, особливо тваринництва, необхідно здійснити її структурну перебудову шляхом створення великих інтегрованих або спеціалізованих агропромислово-фінансових формувань на інноваційній основі, з одночасною державною підтримкою малого та середнього агробізнесу на селі. Це дасть змогу сконцентрувати власність та капітали, підвищити корпоратизацію та спеціалізацію аграрного господарювання, посилити його, стійкість, ефективність та конкурентоспроможність; створити і розширити номенклатуру продовольчої продукції, забезпечити обслуговування технічних засобів; сприяти подальшому формуванню і розвитку внутрішнього та освоєнню зовнішнього аграрних ринків; сприяти суб'єктам господарювання агропромислового комплексу та галузі сільськогосподарського машинобудування у придбанні технічних засобів з метою зменшення затрат ручної праці на виробництво сільськогосподарської продукції; оновлювати машинно-тракторний парк переважно за рахунок техніки вітчизняного виробництва і підтримувати його в робочому стані з проведенням своєчасного технічного обслуговування та ремонтно-відновлювальних робіт; розробити програми підготовки та

підвищення кваліфікації інженерно-технічних кадрів і механізаторів та інших фахівців широкого профілю.

Стратегія розвитку аграрного сектору України найближчими роками має полягати у формуванні виробництва високоякісної сільськогосподарської продукції, оптимізації бізнес-процесів, підвищенні конкурентоспроможності, забезпеченні відродження та гармонійного розвитку сільських територій, використанні наявних конкурентних переваг для протидії ризикам та викликам конкурентного зовнішнього середовища господарювання. Для реалізації поставлених завдань необхідна довгострокова програма інноваційного розвитку галузей аграрної економіки, яка має бути спрямована на покращання техніко-технологічної оснащеності аграрного виробництва, впровадження ресурсоощадних технологій, підтримку наукових досліджень тощо. Провідна роль у формуванні фінансово-інвестиційних ресурсів на досягнення цих цілей має належати власним ресурсам, державній підтримці, яка повинна концентруватися, насамперед, на пріоритетних, найбільш соціально значущих галузях або/і територіях.

Література:

1. Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко [та ін.]; за ред. П.І. Гайдуцького. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 242 с.

2. Андрійчук В.Г. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / В.Г. Андрійчук, М.В. Зубець, В.В. Юрчишин. — К.: Аграрна наука, 2005. — 140 с.

3. АПК в системі зовнішньоекономічної діяльності України / П.Т. Саблук, А.А. Фесина, В.І. Власов [та ін.]; за ред. П. Т. Саблука. — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 242 с.

4. В Україні відсутня державна політика з підтримки АПК // Agroexpert. — 2009. — № 5. — С. 6.

5. Дем'яненко М.Я. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможного аграрного виробництва / М.Я. Дем'яненко, Ф.В. Іванина // Економіка АПК. — 2009. — № 9. — С. 3—9.

6. Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України" / Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2004. — № 49. — ст. 527, Із змінами, внесеними згідно із Законами № 191-VIII (191-19) від 12.02.2015, ВВР, 2015, № 21, ст.133 Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1877-15

7. Концептуальні стратегії розвитку агропромислового комплексу та сільських територій України на період до 2020 року / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.Й. Малік [та ін.]. — К.: ННЦ ІАЕ УААН, 2008. — 48 с.

8. Мармуль Л.О. Шляхи розвитку конкурентоспроможного агропромислового виробництва / Л.О. Мармуль // Актуальні аспекти розвитку підприємств аграрної сфери: облік, аудит та оподаткування: матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Херсон, 18—19 жовтня 2012 р. — Херсон: ХДАУ, 2012. — С.42—47.

9. Могильний О. Критерії ефективності державного регулювання аграрного сектора економіки / О. Могильний // Економіка України. — 2003. — № 12. — С. 65—69.

10. Шпикуляк О.Г. Формування конкурентоспроможності в аграрній економіці / О.Г. Шпикуляк, Ю.П. Воскобійник, О.В. Овсянніков / / Агроінком. — 2007. — № 9—10. — С. 4—8.

References:

1. Hajduts'kyj, P.I. Sabluk, P.T. and Lupenko, Yu.O. (2005), Ahrarna reforma v Ukraini [Agrarian reform in Ukraine], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

2. Andrijchuk, V.H. Zubets', M. V. and Yurchyshyn, V. V. (2005), Suchasna ahrarna polityka: problemni aspekty [Modern agricultural policy: problematic aspects], Ahrarna nauka, Kyiv, Ukraine.

3. Sabluk, P. T. Fesyna, A. A. and Vlasov, V. I. (2005), APK v systemi zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti Ukrainy [APK in system of foreign economic activity of Ukraine], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

4. Agroexpert (2009), "In Ukraine there is no state policy to support the sector", Agroexpert, vol. 5, pp. 6.

5. Dem'ianenko, M.Ya. and Ivanyna, F.V. (2009), "State support as a factor for competitive agricultural production", Ekonomika APK, vol. 9, pp. 3-9.

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On State Support of Agriculture of Ukraine", available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1877-15.

7. Sabluk, P.T. Mesel'-Veseliak, V.Ya. and Malik, M.J. (2008), Kontseptual'ni stratehii rozvytku ahropromyslovoho kompleksu ta sil's'kykh terytorij Ukrainy na period do 2020 roku [Conceptual strategy of development of agroindustrial complex and rural territories of Ukraine for the period till 2020], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.

8. Marmul', L.O (2012), "Ways of development of competitive agro-industrial production", Materialy Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii [Actual aspects of development of enterprises of the agrarian sector: accounting, auditing and taxation], Vseukrains'ka naukovo-praktychna konferentsia [All-Ukrainian scientific-practical conference], Khersons'kyj derzhavnyj ahrarnyj universytet, Kherson, Ukraine, pp. 42—47.

9. Mohyl'nyj, O. (2003), "Criteria of efficiency of state regulation of agrarian sector of economy", Ekonomika Ukrainy, vol. 12, pp. 65—69.

10. Shpykuliak, O.H. Voskobijnyk, Yu.P. and Ovsiannikov, O.V. (2007), "The formation of the competitiveness of the agricultural economy", Ahroinkom, vol. 9—10, pp. 4—8.

Стаття надійшла до редакції 13.04.2015 р.